

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTİSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ANABİLİM DALI

**1924 ANAYASASININ
HAZIRLANIŞI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Öğrencinin Adı-Soyadı
Mustafa Kemal ÇİÇEK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ

ANKARA-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTİSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ANABİLİM DALI

**1924 ANAYASASININ
HAZIRLANIŞI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Öğrencinin Adı-Soyadı
Mustafa Kemal ÇİÇEK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ

ANKARA-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTİSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ANABİLİM DALI

1924 ANAYASASININ
HAZIRLANIŞI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ünsal YAVUZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTİSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ANABİLİM DALI

**1924 ANAYASASININ
HAZIRLANIŞI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Öğrencinin Adı-Soyadı
Mustafa Kemal ÇİÇEK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ

ANKARA-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTİSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ANABİLİM DALI

**1924 ANAYASASININ
HAZIRLANIŞI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Öğrencinin Adı-Soyadı
Mustafa Kemal ÇİÇEK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ

ANKARA-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTİSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ANABİLİM DALI

1924 ANAYASASININ
HAZIRLANIŞI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ünsal YAVUZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

.....
.....
.....
.....
.....
.....

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

ÖNSÖZ

“1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri” adını taşıyan çalışmamızda, ilk olarak “Devlet” ve “Anayasa” kavramlarına açıklık getirmek gereği duyduk. Çünkü 1924 Anayasası’nın tarihsel konumda incelenebilmesi, öncelikle bu kavramların ele alınmasına bağlıydı. Bu nedendir ki; Giriş Bölümünü bu kavramlara ayırdık.

Birinci bölümde, 1924 Anayasasına kadar gelen süreci tarihsel bir konuma yerleştirmek istedik. Anayasal Hareketlerimizin Tarihçesi adını taşıyan bu bölümde Osmanlı Devleti’nin yönetim biçimini, temel kurumlarını, ilk Anayasası olan 1876 Anayasası’ndan önceki anayasa hukuku planındaki gelişmeleri; Sened-i İttifak’ı Tanzimat ve Islahat Fermanlarını inceledik.

İkinci bölümde 1924 Anayasasına temel teşkil eden ve Türkiye Devletinin kuruluşunu belirleyen ve milli egemenliği dayalı ilk Anayasamız olan 20 Ocak 1921 tarihli, 24 maddeden oluşan, 1921 Anayasasını ve bu temel metnin ileriye dönük tesirlerini ele aldık.

Üçüncü ve son bölümde ise, çalışmamızın esasını teşkil eden 1924 Anayasasının hazırlanma sürecini, hazırlanmasını, kabul edilmesini, değişikliklerini, Anayasa içerisindeki genel esasları ve kurumları, 1924 Anayasasının milli devletin oluşumuna etkileri de dahil olmak üzere kapsamlı bir değerlendirmesini yaptık.

Bilindiği üzere 1924 Anayasası, çökmüş bir imparatorlukla, bu imparatorluğun tasfiyesi ve yeni bir devletin kuruluğu sürecinde; üstelik vatan topraklarının emperyalist güçler tarafından işgal edilmiş olduğu, ulusun bütününün bir kurtuluğu savaşı verdiği bir dönemden sonra, kuruluğu aşamasında hazırlanmış olan Türkiye Cumhuriyetinin ilk anayasasıdır. Bu nedenle 1924 anayasası, içeriğinde sistematik anayasal düzene ilişkin birçok kurum ve müesseseyi bünyesinde taşıır

1924 Anayasasının objektif bir değerlendirmesi, ancak Anayasanın içinde hazırlandığı tarihsel ve sosyal koşullarla birlikte incelenmesine bağlıdır. Biz ise, sınırlı zaman ve imkanlar ölçüsünde bu değerlendirmeyi yapmaya çalıştık.

Bu konu üzerinde çalışmamda bana vesile olan ve her hususta yanımda olan tez danışmanın Sayın Prof. Dr. Ünsal Yavuz' a içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum.

Konunun aydınlatılması yolunda küçük bir ışık yakabilmişsek, çalışmamız amacına ulaşmış olacaktır.

Mustafa Kemal ÇİÇEK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I	
ANAYASA HAREKETLERİMİZİN TARİHÇESİ.....	9
1-Osmanlı Devleti Dönemi:	9
2-Sened-i İttifak.....	13
3- Gülhane Hattı Hümayunu.....	16
4- Islahat Fermanı (18 Şubat 1856)	21
5- Kanunu Esasi ve I. Meşrutiyet (1876)	23
6- II. Meşrutiyet Dönemi ve 1876 Tarihli Kanun-i Esasi’de Yapılan Değişiklikler.....	30
BÖLÜM II	
1921 ANAYASASI	38
A- 1921 Anayasasına Genel Bir Bakış.....	38
B- 1921 Anayasanın Hazırlanışı.....	40
C- 1921 Anayasasının Esasları.....	46
1- Türkiye Devleti	46
2- Egemenlik.....	46
3- Laiklik.....	50
D- 1921 Anayasası’nın ileriye dönük etkileri.....	51
E- Değerlendirme.....	53

BÖLÜM III

1924 ANAYASASI.....	54
a- 1924 Anayasasının Hazırlanış Süreci	60
b) Genel Esaslar.....	63
1) Yasama Organı.....	65
2) Yürütme.....	69
3) Yargı.....	72
4) Kamu Hakları.....	75
5) 1924 Anayasanın Üstünlüğü.....	80
c) 1924 Anayasasının Geçirdiği Değişiklikler.....	82
Sonuç.....	84
Özet.....	86
Summary.....	87
Kaynakça.....	88
Ekler.....	93
1924 Anayasasının Metni	93

GİRİŞ

DEVLET VE ANAYASA KAVRAMI

DEVLET

A. DEVLETİN TANIMI VE UNSURLARI

I. Tanım

1924 Anayasasının hazırlanması ve özellikleri konusuna girerken, temas edeceğimiz kavramlar hakkında ön bilgi vermeyi gerekli bulduğumuz için, öncelikle devlet ve anayasa kavramlarını ele almak istiyoruz.

Batıda, VI. y.y.'a gelinceye kadar devlet kavramını ifade için kullanılan sözcük, bugünkü gibi yalnızca state (devlet) sözcüğü değildi. Bu terim, özellikle XV. y.y.'dan sonra kullanılmaya başlanmıştı. *Önceleri eski Yunanda bu terimi ifade etmek için "Polis", Roma'da "Civitas" veya "Respublica" terimleri kullanılmaktaydı.* ⁽¹⁾

Dolayısıyla bu terimler, bugünkü anlamda kullanılan "*devlet*" sözcüğünü de tam olarak karşılamıyordu. *Civitas ve Respublica terimleri şehir devletlerini ifade etmekteydi.* ⁽²⁾ Atina, Isparta ve Roma Şehir devletleri bunlara en iyi örnekleri teşkil ediyordu.. Devlet kavramının doğuda kullanımı da farklı değildi.

¹ AKIN, İlhan., **Kamu Hukuku Devlet Doktrinleri Temel Hak ve Özgürlükleri**, İÜHFY., İst., OKANDAN, R. Galip., **Devletin Menşei**, İÜHFY., İst., 1945, s. 17.

KUBALI, H. Nail., **Devlet Ana Hukuku Dersleri**, s. 139, vd, Adnan K., İst., ÖZÇELİK, A.Selçuk., **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İÜHFY., c.I., İst., 1982, s. 21.

² ŞENEL, Alaeddin., **İlkel Topluluktan Uygur Topluma**, AÜSBFY., Ank., 1980, s.230. ŞENEL, Alaeddin., **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, AÜSBFY., Ank., 1968, s. 21.

Doğu dünyasında da devlet sözcüğünün, bugün ifade ettiği anlamı kazanması çok sonralarda gerçekleşmiştir. *Bunun yerine daha ziyade, mülk, saltanat, vb. terimler kullanılmaktaydı. Batıda ise state sözcüğü bugünkü anlamına ulaşana kadar yerini “land” “terre” “terra”* ⁽³⁾ gibi sözcüklere bırakmış, sonunda “state” etat” , “stato” ve “estado” gibi Latince Status sözcüğünden türetilen terimlerle ifade edilmişti.

Terminolojik ayrıntıya daha fazla girmeden, devletin çağdaş düşünürlere göre tanımlarına geçelim.

Fransız hukuk bilgini Jellinek devleti, “*Kendisine özgü bir devlet gücüne malik ve belirli bir ülkede oluşmuş korporasyon*” olarak tanımlar. Wigny, “*devlet müşterek menfaatlerin temini için bir ulusun egemen organlara sahip olmasıdır*” der.

Berthelemy devlet için, “*teşkilatlanmış bir ulus*” tanımını getirir. Türk Anayasa Hukukçularından Hüseyin Nail Kubalı, devlet için bir tanım vermez, ancak, devletin *sosyal, hukuksal, kişinin maddi ve manevi varlığını kavrayan ve koruyan bir kurum* olduğunu söyler. Bülent Daver’e göre devlet, “*hukuksal kurumların en büyüğüdür, diğer bir ifade ile kurumların kurumudur.*”⁽⁴⁾ Ali Fuat Başgil ve Selçuk Özçelik ise devletin tanımını vermeyip⁽⁵⁾ onu unsurları ile açıklamaya çalışırlar.

³ ARSEL, İlhan., **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları.**, s. 17.

BAŞGİL, Ali Fuat., **Esas Teşkilat Hukuku**, c., I, fasikül: 1, s. 126, Baha M., İst., 1960.

⁴ DAVER, Bülent., **Siyasal Bilime Giriş**, AÜSBFY., Ank, 1958, s. 156.

⁵ GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, **Anayasa Hukuku**, Ank., 1986.

Devletin Unsurları

İtibar edilen görüşlere göre devletin üç veya dört unsurdan oluştuğu kabul edilir. Bunlar;

- a. İnsan (halk, nüfus) unsuru,
- b. Ülke unsuru,
- c. Egemenlik unsuru (siyasal unsur),
- d. Şahsiyet (kişilik) unsurudur.

Bunlardan birincisi halk unsurudur.

Ülke unsuru, *devletin üzerinde tesis edildiği toprak parçasını ve onun yansımalarını ifade eder.*⁽⁶⁾

Üçüncü unsur, egemenlik unsuru dediğimiz, *devletin emretme gücünü, iktidarını, kamu egemenliğini belirler.*⁽⁷⁾ Bu egemenlik, devletin bütün, gerçek ve tüzel kişiler üzerindeki üstün iktidarını ortaya koymaktadır.

Son unsur olan devletin kişilik unsuru ise, devletin tüzel bir kişilik ifade etmesidir. Çünkü bilindiği üzere birlikte yalnızca kişiler hak sahibidir.

⁶ GÖZE, Ayferi; **Devletin Ülke Unsuru**, İÜHFY, İst., 1959, s. 5.

⁷ ZABUNOĞLU, Y. Kazım, **Kamu Hukukuna Giriş, Devlet**, AÜHFY, Ank. 1973, s. 112.

1- Kuruluşları Açısından Devlet Biçimleri

a. Basit Devletler

Basit devlet, devlet iktidarının bölünmediği devlet biçimidir. Dışarıya karşı tam bir egemenliğe sahiptir. Türkiye, Fransa, İspanya gibi devletler bu tanım içine girer.

b. Birleşik Devletler

İki yada daha çok devletin birleşmesiyle oluşan devletlerdir. ABD, eski SSCB, eski Yugoslavya gibi. Bu devletler de kendi aralarında devlet birlikleri ya da devlet toplulukları olarak iki biçimde oluşmuştur.

Devlet birlikleri, şahsi birlik veya gerçek birlik olarak ikiye ayrılır. *Devlet toplulukları da konfederasyon ve federasyon olarak kendi içinde iki grupta incelenir.*⁽⁸⁾

2- Egemenlik Unsuru Açısından Devlet Biçimleri

a. Monarşik Devlet

Monarşik devlet, egemenliğin tek kişide toplandığı devlet biçimidir.

b. Aristokratik Devlet

Aristokratik devlet, egemenliğin bir seçkinler sınıfında toplandığı devlettir.

c. Demokratik devlet

Demokrasi, halk egemenliğinin söz konusu olduğu yönetim biçimidir. Egemenlik, bütün bir ulus tarafından kullanılıyorsa, demokrasiden söz edilebilir.

⁸ ÇAM, Esat., **Siyaset Bilimine Giriş**, İÜİFY, İst., 1977, s. 87-88.

Demokrasi, tarih içerisinde çeşitli biçimlerde uygulanmıştır.⁽⁹⁾ 1789 Fransız ihtilalinden sonra demokrasi, ulusal egemenlik prensibiyle birlikte düşünölmeye başlanmış, XIX. ve XX y.y' da birçok devlet de bu ilkeye dayalı bir demokrasi biçimini benimsemiştir.

Ulusal egemenlik prensibine dayalı demokrasilerde vatandaşlar, yönetimle ilgili iradelerini çeşitli biçimlerde kullanabilirler. Bu prensibe dayalı yönetimlere birtakım itirazlar da yapılmamış değildir.⁽¹⁰⁾ Fakat demokrasi tarihimizde, Osmanlı Devleti'nin çöküşünden sonra yaptığımız ilk anayasa olan 1921 tarihli anayasamız da, ulusal egemenlik prensibi, anayasasının ilk maddesinde yer almıştır. Yine aynı prensip, 1924 Anayasası'nın 3. maddesinde, 1961 Anayasası'nın 4. maddesinde, 1982 Anayasası'nın da 6. maddesinde açıkça benimsenmiştir. ⁽¹¹⁾

Özellikle ölkemizde egemenliğin kayıtsız, şartsız ulusa ait olduğu düşüncesinin ne gibi zaruretlere karşısında benimsendiği değeriendirilecek olursa bu ilkenin anlamı daha iyi kavranabilecektir.

⁹ Demokrasinin tarihsel gelişimi hakkında yukarıda verilen eserler yanında ayrıca bkz. OKANDAN, R.Galip, **Umumi Amme Hukuku**, İÜHFY., İst., 1946, AKBAY, Muvaffak, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, AÜHFY., Ank., 1951.

¹⁰ BAŞGİL, Ali Fuat., **Esas Teşkilat Hukuku**, c., I, fasikül: 1, s. 126, Baha M., İst., 1960.

¹¹ Aynı prensip, birçok ölkede anayasasında da yer almıştır. Örneğin 1948 İtalyan Anayasası'nın ilk maddesinde de aynı ilkeyi görebiliriz.

II. ANAYASA KAVRAMI

A.GENEL OLARAK

Anayasalar, devletlerin rejimini, teşkilatlarını, siyasal ve sosyal yapılarını, temel organlarını, kişileri temel hak ve özgürlüklerini belirleyen, bunların kuruluş biçimlerini, *görev ve yetkilerini düzenleyen üst yasalardır.* ⁽¹²⁾

B-YAZISIZ VE YAZILI ANAYASALAR

Anayasalar, yazısız olabileceği gibi yazılı da olabilirler.

YAZISIZ Anayasalar, kurallardan, geleneklerden, bunların sözlü olarak nakledilmesinden ve toplumun geleneksel olarak bunları bilmesinden, benimsemesinden oluşur. Bu anayasa tipine en uygun düzenleme, İngiliz Anayasası'dır. İngiltere'de maddi anlamda kuralların büyük bir kısmı, yazısız gelenekler biçimindedir. *İngiltere'deki anayasal kurallar, normal yasalar gibi yasama organları tarafından değiştirilebilirler.* ⁽¹³⁾

Yazılı anayasalara gelince, aslında *bu sisteme geçiş, XVIII. y.y' dan itibaren başlar.* ⁽¹⁴⁾ Özellikle Fransız ihtilalinden sonra yazılı anayasa geleneğinin yaygınlaştığını görmekteyiz. Anayasaların diğer yasalardan farklı bir usulde hazırlanmaları da yazılı anayasa geleneğiyle birlikte ortaya çıkmış bir yöntemdir.

¹² KUBALI'nın eserinde Esmein'e, Duguit'e ve Başgil'e ait tanımlar ayrı ayrı verilmiştir. Kendi tanımı ise şöyledir; Devletin ana yapısını, bu yapının parçaları arasındaki ilişkileri, bütünün fonksiyonlarını devlet karşısında kişilerin ana hukuk ve fonksiyonlarını düzenleyen kanundur.

¹³ ARSEL, İlhan., **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları.**, s. 377.

¹⁴ KUBALI, H. Nail., **Devlet Ana Hukuku Dersleri**, s. 378 vd, Adnan K., İst.,

Gerek hazırlama süreci, gerekse⁽¹⁵⁾ hazırlandıktan sonra referanduma sunulmasına gerekçe olarak, anayasaların, ulusun bütünü tarafından kabul edilen özel nitelikli yasalar olmaları neden olarak gösterilir. Bu prensibin aynı zamanda ulusal egemenlik prensibiyle özdeş olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Anayasalar genelde diğer yasalardan farklı biçimlerde oluşturulurlar. Değiştirilmeleri de diğer yasalardan farklı biçimdedir.

Fakat hemen belirtelim ki, yaptığımız bu ayırım, bize sert ve yumuşak anayasalar ayırımı da çağrıştıracaktır. Yumuşak anayasalar, yapılmaları ve değiştirilmeleri açısından, diğer yasalar ile aynı usule tabidir.

Ancak sert anayasalar, diğer yasalara göre derece olarak üstünlüğüne sahiptirler. Bu tip anayasa kurallarının oluşturulması ve uygulanması, diğer yasalara göre farklıdır. Türkiye Cumhuriyetin halen yürürlükte olan 1982 Anayasasının ilk üç maddesinin, değiştirilmesi teklif dahi edilemez. Bu anlamda devletin rejimi, temel özellikleri, dili, bayrağı ve başkentine dair bu hükümler 1982 Anayasasını sert nitelikli bir hale getirmiştir. Keza Anayasanın değiştirilmesi nitelikli çoğunluk ile mümkün olduğundan, bu durumda Yumuşak-Sert değerlendirmesinde kıstas olmaktadır. Sonuç itibari ile 1921 tarihli Anayasamız, Olağanüstü bir dönemin ürünü olması münasebeti ile de, kanunlar gibi değerlendirilmiştir. Bu nedenle Yumuşak nitelikli bir Anayasadır. Ancak 1924 Anayasası (madde 102) 1921 Anayasasının aksine Sert (katı) bir Anayasadır. Yukarıda belirttiğim gibi, bu durum, 1961 ve 1982 Anayasalarımızda da benimsenmiştir.

¹⁵ ARSEL, A.g.e., s. 379.

C. ANAYASALARIN ÜSTÜNLÜĞÜ VE YASALARIN ANAYASAYA UYGUNLUĞU

Sert anayasaların en önemli özelliğinin, diğer yasalara göre hazırlanış uygulama ve yaptırım açılarından farklı olmaları olduğunu belirtmiştik. Anayasadaki hükümlerin diğer yasalardaki hükümlerin çerçevelerini belirlemesi ve onlara yön vermesi prensibine, anayasanın üstünlüğü prensibi denmektedir.

Türk hukuk sisteminde de başından itibaren, anayasanın üstünlüğü ilkesi egemendir. 1924 Anayasasının 103 . maddesi, Anayasanın hiçbir hükmünün, savsanamayacağı ve ihmal edilemeyeceğini belirtmiştir. Keza hiçbir kanunun Anayasaya aykırı olamayacağını hüküm altına almıştır. Bu anlamda, Yasalar, Kanun Hükmünde Kararnameler, Tüzükler ve Yönetmelikler, hukukun temel normlarını oluştururlar. Ancak, 1924 Anayasasının bu hükmünün yaptırımını yapacak mercii o dönem içerisinde mevcut olmamıştır. Çalışmamızın III. Bölümünde, belirttiğimiz üzere, bu durum 1924 Anayasasının temel eksikliği olmuştur. 1961 Anayasası ile, Anayasa Mahkemesi kurularak bu eksiklik giderilmiştir.

BÖLÜM I

ANAYASAL HAREKETLERİMİZİN TARİHÇESİ

1- Osmanlı Devleti Dönemi:

Osmanlı İmparatorluğu, devlet yönetimi sistemi bakımından mutlak bir monarşiye dayanmaktaydı.

Avrupa devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunda değişik ayrıcalıklara sahip aristokrat bir sınıf mevcut olmamıştır. Tek ayrıcalıklı aile Osmanlı ailesidir. Diğer Türk devletlerinde ki, örf ve geleneklere göre Osmanlı İmparatorluğu'nda ülke, hanedanın ortak malı olup, devlet başkanı ancak Osmanlı ailesinin bir üyesi olabilirdi. Osmanlılarda hükümdarlığa kimin geleceğine dair bir ilke bulunmadığından isyan olaylarını önlemek amacıyla diğer kardeşler öldürülürdü. Bu gelenek Fatih Sultan Mehmet'in Kanunnamesiyle nihai şeklini almıştır. XVII. yüzyılın ilk yıllarına kadar padişahlık, babadan oğul'a geçerken, bu tarihten sonra hanedanlığın en yaşlı üyesine geçmesi kuralı benimsenmiştir. Osmanlı padişahı, bütün tebaanın hükümdarı olduğu gibi, I. Selim'in Mısır'ı fethinden itibaren aynı zamanda halifelik sıfatını kazanmıştır.

Osmanlı hükümdarlarının kişiliğinde, ruhani ve cismani iktidarlar toplanmıştır. Osmanlı hükümdarı ülkenin sahibi olması ve bütün yetkileri elinde bulundurması dolayısıyla istediği kanunu koyup istediği gibi uygulama olanağına sahiptir. Ülkenin sahibi olduğundan, insanların can ve malları üzerinde istediği gibi uygulamalarda bulunabilmektedir. Bununla birlikte teorik olarak padişahın elindeki yetkileri keyfi olarak değil, kanun ve gelenekler gereğince yürütmesi gerekiyordu.

Devlet işlerinde kesin bir karar vermeden önce Divan- ı Hümayun'da bunları inceletmesi ve bundan sonra kararın son sahibi olarak sonuçlandırması ve buna göre hareket etmesi gerekiyordu.⁽¹⁶⁾ Padişah geleneklere ve şeriata karşı sorumludur.⁽¹⁷⁾

Osmanlı imparatorluğunda kurumsal olarak her konuda Şeriat'tan hareket edilmesi ve şeriatın gerekleri yerine getiriliyor diye uygulama yapılması anlayışı esas olmuştur. Her hususta şeriata uygunluk aranmaktadır. Ancak uygulamada ne dereceye kadar doğru olmuştur, bu tartışılması gereken ayrı bir konudur.

Gerçek bir yetki paylaşımı olmamakla beraber, devlet yönetiminde padişaha yardımcı diğer görevliler ve organlar vardı. *Örneğin başta padişah olmak üzere diğer üyeleri Sadrazam, Defterdar, Nişancı, Reis'ül-Küttab, Kaptan-ı Derya, Kazasker, Rumeli Beylerbeyi ve Kubbealtı vezirleri olan Divan-ı Hümayun bir kurum olarak genellikle devletle ilgili siyasal, idari, mali ve askeri bütün işleri tartışır ve halkın din, dil, ırk, sınıf ve mezhep ayrımı gözetmeksizin gelen şikâyetlerini dinleyerek bunlar hakkında bir karara ulaşırlardı.⁽¹⁸⁾* Fakat son karar yine padişaha aittir. Alınan kararlar ancak padişah onayı ile kesinlik kazanırdı. Çünkü başta sadrazam olduğu halde bütün bu görevliler yetkilerini sadece padişah'tan alıyordu. Divan bir bakımdan bir karar organı olmaktan çok, bir danışma organı niteliği taşımaktadır. Devlet işleri ile ilgili olarak padişahın en büyük yardımcısı ve vekili sadrazam (vezir-i azam) dır. Padişah tarafından tayin edilen ve yerinden uzaklaştırılabilen sadrazamdan başka devlet yönetiminde artan ihtiyaç sonucu olarak görevlendirilen vezirler ve yardımcı başka organlar da bulunmaktadır.

¹⁶ UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, c.1., Ankara, 1988, s.495-496.

¹⁷ KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c.5, Ankara, 1988, s.4.

¹⁸ OKANDAN, Recai Galip **Umumi Amme Hukuku**, İstanbul, 1976, s. 281.

Devletin teokratik yapısı icabı, uygulamaların şeriat gereğince yapılmasında padişaha yardımcı olan Şeyh-ül İslâm da devlet içerisinde önemli bir görevliydi.

Osmanlı İmparatorluğu çeşitli iç kavgalar, sosyal ve ekonomik sorunlar, dış dünya olayları ve bunların etkileri ile hızla çöküntüye doğru gitmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat, devletin açıklanan özellikleri gereği ancak yukarıdan aşağıya doğru olabilirdi.⁽¹⁹⁾ Islahatlar, yenilikçi bir padişah tarafından veya yüksek devlet memurluğundan gelen kişilerce başlatılan girişimlerden ibarettir.⁽²⁰⁾ Salt hükümdar yetkilerinin sınırlanması isteğinin gelişmesi dahi, ancak II. Meşrutiyette söz konusu olabilmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki “*anayasacılık hareketlerini*” yani demokrasiye geçiş olarak da açıklayabileceğimiz olguyu daha iyi bir şekilde ortaya koyabilmek için batı Avrupa'daki sosyal ve ekonomik gelişmelerle rejimleri arasındaki bağlantılar üzerinde düşünmek gerekir. Batıda feodalitenin çöküşüyle birlikte burjuva sınıfı doğarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda tımar sisteminin bozulması aynı sonucu doğurmaz. Coğrafi keşiflerin önemli ticaret yollarını ülke sınırları dışına kaydırması ticaret hayatının zayıflamasına yol açmıştır. Başka bir dizi nedenlerinde sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda burjuva sınıfı oluşmamıştır. “*Dıştan güçlü görülen devlet Batı'dan kopuk ve sanayileşmesiyle birlikte Batıda gelişen akımlara kapalı kalmış ve giderek, batı kapitalizminin kendi iç bölüşüm ve çekişmelerinin söz konusu olan bir yarı sömürge durumuna*”⁽²¹⁾ düşmüştür.

¹⁹ SOYSAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, s. 20.

²⁰ KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. V., Ankara, 1988, s. 10.

²¹ SOYSAL, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, Ankara, 1968, s. 41.

Devletin düştüğü durumdan kurtarılması amacına yönelik Islahat hareketlerinin bir evresi de hukuk ve yönetim alanında gerçekleştirilmiştir. İlk göze çarpan askeri alandaki iyileştirme gayretlerinden ayrı olarak 19. Yüzyıl başlarından itibaren yürütölen demokrasiye geçiş çabaları, diğer bir ifade ile anayasal bir sisteme geçme çabaları yine yukarıdan aşağıya bir hareket şeklinde gelişmiştir.

Devleti kurtarmanın ancak Batı normlarına göre yeniden düzenlenmesi ile mümkün olacağı anlaşılmış İmparatorluk içindeki Hristiyan azınlıklar konusundaki Avrupalı emperyalist devletlerin çıkarları gereği gösterdikleri ilgi ve baskıcı tutumları, bütün bu etmenlere karşı bir şeyler yapma ve durumu kurtarma çabaları ve hareketlerini doğurmuştur. Keza Osmanlı'daki diğer yenileşme hareketlerinde olduğu gibi “*anayasacılık hareketi*” de ekonomik ve temel sosyal yapı değişikliklerine dayanmaktadır. *Islahat hareketleri bir sınıfsal nitelik taşımamaktadır.* ⁽²²⁾ *Avrupa'da anayasaya geçişi sağlayan ekonomik gelişme, sermaye birikimi sonucu burjuvazi denen bir yeni sınıfın doğuşu ve beliren modern düşünce akımları Osmanlıya uzaktır.* ⁽²³⁾ Bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı benzeri anayasal bir rejime geçilebilmesinin gerekli koşulları kendiliğinden oluşmamıştır.

Bununla birlikte anayasal gelişmenin ilk adımı olarak 1808 yılında merkezi hükümetin temsilcileri ile ayanlar arasında kabul edilip imzalanan “Sened-i İttifakı” ⁽²⁴⁾ *gösterenler vardır.*

²² GÖZÜBÜYÜK, A. şeref **Anayasa Hukuku**, s. 93., SOYSAL, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, s. 41-42.

²³ TANÖR, Bülent **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, 1996, s. 25.

²⁴ İNALCIK, Halil, “**Sened-i İttifak ile Gülhane Hattı Hümayunu**”, Belleten, C. XXVIII., s. 586-611.
KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. V, Ankara, 1988, s. 87-97.

2- Sened-i İttifak

II. Mahmut'un tahta geçmesinden sonra, Alemdar Mustafa Paşa'nın öncülüğü ile imzalanmış olan Sened-i İttifak anayasacılık hareketleri bakımından önemli bir belgedir. *Özelliği itibariyle Magna Carta ile benzerliği kurulmaktadır.* ⁽²⁵⁾

Sened-i İttifak'da yedi koşul ve bir ek bölüm vardır. Metne göre, *“padişah aleyhine beylerden biri tarafından bir hareket olacak olursa diğer bütün beyler buna karşı geleceklerdir. Sadaret makamı devlet işlerinde en yüksek makam sayılacak, sadrazamdan gelen her emir, Padişah'tan geliyormuşçasına ona uyulacak ve aykırı hareketlerde bulunulmayacaktır. Hazine ve devlet gelirlerinin toplanması ve padişah buyruklarının uygulanmasına söz verilmektedir. Resmi memurlardan başka hiç kimse devlet işlerine karışmayacaktır. Sadrazam ve diğer devlet görevlileri, vazifelerini kötüye kullanılacak olursa beyler, kendilerinden davacı olabileceklerdir. Devlet düzeninin korunmasına, beyler hükümdar ile işbirliği yapacaklar, İstanbul'da bir isyan çıktığı zaman bastırılmasında yardımcı olacaklardır. Sadrazam ve Şeyhülislam değişikliklerinde, yeni gelenler Sened-i İttifak'ı imzalayacaklardır”*⁽²⁶⁾

Sened-i İttifak'ın özü padişah ve sadrazama karşı bağlılık sözü ve hükümetin de ayana karşı güvence vermesi ⁽²⁷⁾ şeklinde ifade edilebilir.

Böylece Türk Anayasa hukuku tarihinde *“hukuk devleti”* yönünde atılmış ilk adım olarak, *Sened-i İttifak kabul edilmektedir.* ⁽²⁸⁾

²⁵ ALDIKAÇTI, Orhan **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s.36.

²⁶ KİLİ, S.,-GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref **Türk Anayasa Metinleri “Sened-i İttifaktan Günümüze”** Ankara, 1985, s. 3-7.

²⁷ TANÖR, Bülent **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, 1996, s. 37.

²⁸ OKANDAN, Recai Galip **Umumi Amme Hukuku**, s. 311.

II. Mahmut'un tahta geçişinden sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın öncülüğü ile imzalanmış olan (7 Ekim 1808) Sened-i İttifak, *padişahın salt iktidarını sınırlarken artık güçlenmiş duruma gelen "derebeylik iktidarını"* ⁽²⁹⁾ *tanıyıcı bir nitelik taşımaktadır.* Büyük ayanların yönetim ve etki alanlarının korunması hanedan haklarının babadan oğul'a geçmesi ilkesinin benimsenmesi ve bölgelerindeki egemenliklerinin kabul edilmiş olması, *feodal statülere süreklilik ve hukuksal bir statü kazandırmak demektir.* ⁽³⁰⁾ Genel kazanımlar olarak yönetimin keyfi eylemlerinin sona erdirilmesi, yoksulların ve reayanın korunması, vergilerin haksız ve ezici olmaması, reayaya zulmün yasaklanması, herhangi bir suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan cezalandırma yapılmaması, ayaklanan kişilerin yargılanmadan asılmamaları noktaları önemlidir.

Hukuk devleti yönünden atılmış bir adım olan Sened-i İttifak, bugünkü anlamda bir anayasadan çok bir anayasal belgedir. ⁽³¹⁾ *Bu nedenledir ki, Sened-i İttifak bir "Haklar beyannamesi" niteliğinde olmayıp, hak ve hürriyetlerin çiğnenmesi ve keyfi tutum ve davranışlardan bıkan ve ezilen bir topluluğun veya topluluk temsilcilerinin ortaya çıkıp mevcut iktidardan devlet otoritesini güçlendirmeye yönelik bir girişimden* ⁽³²⁾ *ve bunun çarelerinin araştırılması gayretinden ibarettir.* Padişah, ileride onu kaldırmak düşüncesiyle hareket etmiştir. Olayların gelişimi bunu doğrulamıştır.

²⁹ KARAL, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**, c.5 s. 93., SOYSAL, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, s. 42.

³⁰ İNALCIK, Halil, "**Sened-i İttifak**" Belleten, XXVIII. s. 607.

³¹ DAL, Kemal., **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, s. 11.

³² ARSEL, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Ankara, 1965, s. 17.

Çıkan isyan neticesinde, Alemdar Mustafa Paşa ortadan kaldırılınca, Sened-i İttifak bir kenara itilerek tek merkezli otorite yeniden kurulmuştur. Esasında bu belge, merkezi hükümetin ne kadar zayıflamış olduğunun da bir kanıtıdır.

II. Mahmut, merkezi otoriteyi güçlendirince Sened-i İttifak hükümlerini tanımamıştır. ⁽³³⁾ Tarafların birbirlerine karşı bağılıklarını yeminle doğruladıkları şer-i bir vesika ve misak şeklinde kaleme alınmış olan Sened-i İttifak'ta, devletin merkezi iktidarının sınırlanması tüm değerlendirmelerin odak noktasıdır. Örneğin, Aldıkaçtı; *“iktidarın baskıcı karakterinin kendi dışından sınırlanması olayı olarak değerlendirdiği Sened-i İttifak'ı demokrasi düzenine gidişin ilk çabası, ilk belirtisi”* saymakta ve belgede, *uyrukluk açısından padişahla ayan arasında bir çeşit içtimai mukavele özelliği bulmaktadır.* ⁽³⁴⁾ Abadan ve Savcı'ya göre; *Sened-i İttifak anayasalı devlet rejimine geçişte ilk ve önemli rolü oynamıştır.* ⁽³⁵⁾ Sıddık Sami Onar ise *Sened-i İttifak'ı, hükümet üzerinde bir üstün hukuk kuralı saydığı için Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk temel hukuku kaidesi ve hukuk devletine doğru gidişin ilk belirtisi olarak yorumlamaktadır.* ⁽³⁶⁾

Sened-i İttifak'ın demokratikleşme sürecinde olumlu bir adım olduğu görüşüne, karşı fikir belirtenler de vardır. Örneğin Avcıoğlu'na göre derebeylerinin zorba yönetimini meşrulaştırmak amacıyla padişaha yapılan baskı sonucu kabul edilmiştir. Bu nedenle Avcıoğlu'na göre *“Sened-i İttifak, eşkıyalığın meşrulaştırılması anlamında bir utanç belgesidir”.* ⁽³⁷⁾

³³ ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, 1989, s. 4.

İNALCIK, Halil, **“Sened-i İttifak”** Belleten, XXVIII. s. 609.

³⁴ ALDIKAÇTI, Orhan **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s.36-39.

³⁵ ABADAN, Yavuz - SAVCI, Bahri, **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, s. 19.

³⁶ ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukuku Ders Notları**, İÜHF Yayını,1978, s. 49-50.

³⁷ AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye’nin Düzeni**, c.1., Cem Yay., İstanbul, 1973, s. 68-71.

Bu görüş çizgisinde başka bir değerlendirme de, Soysal tarafından yapılmıştır, Soysal' a göre “batı toplumların da feodal düzen çoktan tarihe karışırken ve onun yerine burjuva düzeni alırken, Osmanlı toplumu, bunun tam tersine olarak derebeylerinin egemen oldukları bir düzene doğru kaymaktadır” demiştir. ⁽³⁸⁾ Server Tanilli ise “merkezi otoritelerin zayıflamasıyla feodaliteye doğru gidişi gösteren bir belge niteliğini yapmaktadır”. ⁽³⁹⁾ Bütün bu görüşler bir yana bize göre Sened-i ittifak, devleti güçlendirme düşüncesinden hareketle, çok yüzeysel kalsa da, hak, adalet ve yasal yönetim arayışları ve istemleri içermesi bakımından meşruti bir sisteme doğru gidişte ilk adım olarak görülebilir.

Bu gelişme Gülhane Hattı Hümayunu (1839) ile daha belirgin biçimde ortaya çıkacaktır.

3 - Gülhane Hatt-ı Hümayunu

Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal gelişmenin ilk adımı olarak, genel bir çerçeve içinde açıklamaya çalıştığımız “sened-i ittifak” tan sonra anayasal sürecin devamı ve ikinci aşaması olan Tanzimat Fermanı'na gelince; bir diğer adıyla *Gülhane Hattı Hümayunu* *Mustafa Reşit Paşa'nın çabaları sonucunda 26 Şaban 1255 (3 Kasım 1839) da ilan edildi.* ⁽⁴⁰⁾ Devletin iç sorunları ve batılı devletlerde olan ilişkiler dikkate alınarak hazırlanan Gülhane Hattı Hümayunu *hükümdardan gelen tek yanlı bir “ferman”* dır. ⁽⁴¹⁾

³⁸ SOYSAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, s. 20.

³⁹ TANİLLİ, Server, **Devlet ve Demokrasi**, s. 82.

⁴⁰ GÖZÜBÜYÜK, A.Ş.- KİLİ, S., **Türk Anayasa Metinleri “Sened-i İttifaktan Günümüze”** s. 11-13.

⁴¹ TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, s. 69.

ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s.40.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c.5, Ankara 1988, s. 170.

ARSEL, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, I.Cumhuriyetin Temel Kuruluşu**, s. 18

Bu, hükümdarın kendi hukukunun sınırlanması olmak üzere, özellikle kişi hakları ve yargı ilkeleri alanında getirilen yeni kurallar belgesidir.

Gülhane Hattı Hümayunu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun şeriat kanunlarına uygun olarak idare olunduğu zaman süresince sürekli olarak geliştiği kuvvetlendiği, bolluk ve bayındır olduğu, buna karşı kur' an hükümlerine ve Şeriat kanunlarına uymada aksaklıkların olduğu andan itibaren ise gerilemeye ve çökmeye başladığı, yüz elli yıllık zamandan beri çekilen sıkıntıların sebebinin bu olduğu, bu nedenle devletin Kur' an ahkâmına ve Şeriat Kanunlarına uygun olarak idare edilmesi gerektiği, bunun içinde can, mal güvenliğinin, ırz ve namus dokunulmazlığının garanti edilmesi için gerekli kanunların hazırlanacağı, vergi işlerinin düzenli bir yönetime bağlanacağı, askerlik işlerinin düzenli kurallara bağlanacağı; “Meclis-i Ahkâmı Adliye”⁽⁴²⁾ üyelerinin sayısının arttırılacağı, vekillerin ve yüksek devlet adamlarının da bu meclisin toplantılarına davet edileceği ve meclis oturumlarına katılanların hiç çekinmeden serbestçe görüş ve düşüncelerini açıklayarak can ve mal emniyeti ve vergi konulması gibi işlerle ilgili kanunları hazırlayacakları ve bu şekilde hazırlanan kanunların padişaha sunularak onun tarafından uygulanacağı; devletin dinini ve milletin mülkünü yüceltmek için çıkarılacak bu kanunlara vekillerin ve padişahın aykırı davranamayacağı ve bu konuda vekillerden ve padişaktan yemin alınacağı; şer-i kanunlara aykırı davrananların, kim olursa olsun, rütbe, hatır ve gönüle bakılmaksızın cezalandırılmaları için gerekli cezaların tespit olunacağı, rüşveti önleyecek kanunlar çıkarılacağı, hususları sayıldıktan sonra;

⁴² Meclis-i Ahkâmı Adliye: II. Mahmut tarafından yapılan yeniliklerin gerektirdiği hukuksal düzenlemeleri yapıp, metinleri hazırlamak, bazı danışma görevlerini yerine getirmek ve memurların yargılanmasına ilişkin işlere bakmakla görevlendirilen bir yüksek kuruldur.

Hemen Rabbimiz Taala Hazretleri, cümlemizi muvaffak buyursun ve bu müessesenin hilafına hareket edenler Allah-Taala Hazretlerinin lanetine mazhar olsunlar ve ilelebet felah bulmasınlar. “Amin” demek suretiyle bu cümleden olarak verilen vaatlerin yerine getirilip getirilmemesinde tek yaptırımın Allah korkusu olduğu açıkça görülmektedir.

Gülhane Hattı Hümayunu, metinden de anlaşıldığı gibi devlet idaresinde yeni bir düzen getirileceğini göstermekte ve padişahın o zamana kadar olan mutlak iktidarını sınırlamakta ve padişahın kendisi, kanunlara uyacağına söz vermektedir. Buradan hareketle, Gülhane Hattı Hümayunu getirdiği yenilikler bakımından değişik yönleriyle irdelenebilir. Örneğin yeni yönetim öngörüsü, haklar ve dokunulmazlıklara olan bakış açısı, fermanla getirilen koşullara karşın yaptırım ve güvenceler ile hukuksal niteliği ilk akla gelen yönleridir.

Gülhane Hattı Hümayunu, hukuka bağlı devlet fikrine doğru önemli bir hareket sayılmakla beraber, *gerek şekil ve gerekse içerik bakımından gerçek bir “anayasa” değildir.*⁽⁴³⁾ Çünkü, devlet ve hükümetin ana kuruluşlarıyla ilgili olarak çok az sayıda belli ilkeler konulmuştur. Ancak yine de Tanzimat dönemi, düşüncelerde, dilde, edebiyatta, yaşama tarzında olduğu gibi hukuksal alanda da bir çok yeniliklerin başlangıcı olmuş, devlet teşkilatında da yeni kurallar getirilmiştir.

Gülhane Hattı Hümayunu'nun en çok eleştirilen tarafı hemen hemen tüm alanlarda devlet hayatında yaratılan ikili yapıdır. Çünkü bu hattı Hümayunla birlikte girilen tüm yenileşme hareketlerinde eski kurum ve kuruluşlar aynen yerini korumuş ve bunların yanında modern anlamda kurumlar oluşturulmuştur.

⁴³ KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. VI, Ankara 1988, s. 280., DAL, Kemal , **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, s. 13.

Daha önce birbirini reddeden klasik devlet kurumları ile yeni oluşturulan Batılı sistem, Tanzimat ile birlikte yan yana gelmiştir. Örneğin Tanzimat'ın değişik yönleri arasında en önemlisi “haklar” yönüdür. Osmanlı devleti tanrı hakları sistemi üzerine kurulmuştu.

Tanzimat ile birlikte Osmanlı devletinde tanrı hakları sistemi yanında batının laik sistemi değer kazanmaya başlamıştır.⁽⁴⁴⁾ İşte bu yönüyle köksüz, tavizci, yüzeysel, yeninin yanında eskiyi de yaşattığı için, zaten bozuk olan hukuk birliğini iyice parçalayıcı ve yaptırımlar bakımından geri alınabilir⁽⁴⁵⁾ olduğu gerekçesiyle Gülhane Hattı Hümayununa eleştiriler yapılmakla beraber, başta aynı yazarlar olmak üzere genel kanaat, Batılılaşma ve çağdaşlaşma sürecinde çok önemli bir dönüm noktası niteliğinde olduğudur. Anayasa hukukunu daha yakından ilgilendiren, getirilen yeni ilkelere uygun kanunları yapacak diğer kurumları oluşturulmasıdır. *II. Mahmut zamanında kurulmuş olan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye, 1839 dan sonra Gülhane hattı Hümayunu'nun için aldığı genel prensiplere uygun konan projeleri hazırlamakla görevli olduğu gibi yenileşme hareketleri ile ilgili bütün problemleri incelemek ve karar vermek durumunda idi.*⁽⁴⁶⁾ Dolayısıyla Tanzimat ile birlikte bir kanunlaştırma ve hukuksallaştırma hareketinden söz edilebilir. *Tanzimat siyasal kültürünün ve hukukunun başta ettiği bir kavramdı.*⁽⁴⁷⁾

⁴⁴ KARAL, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**, c.5, Ankara 1988, s.173.

⁴⁵ TUNAYA, Tarık Zafer , **Türkiyenin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 31-43., KUBALI, Hüseyin Nail, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Devleti**, Tan Mat., İstanbul, 1960, s. 65. ÜÇOK, Coşkun , Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, AÜHF Yay., Ankara 1981, s. 307. ALDIKAÇTI, Orhan **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul 1973,s. 41.

⁴⁶ KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. 5., Ankara, 1988, s. 172.

⁴⁷ TANÖR, Bülent **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, 1995, s. 80.

Tanzimat'ın öncesinde ve sonrasında yapılan Osmanlı İmparatorluğu'nu düştüğü kötü durumdan kurtarmak için gerek içte yenilikçi kişilerin samimi çabaları ve gerekse Batılı devletlerin emperyalist emelleri gereği, Osmanlı iç siyasal düzenini istismar edip yenileşme istekleri karşısında onları memnun etmek adına yapılan yeniliklerin karakteristik özelliği, geleneksel yapının korunmuş ve devam ettirilmiş olmasıdır. Bu bir bakıma geçici olarak ve yabancıyı gözeterek, daha çok ülkeye uzanan elin etkisini önlemek için yapılmıştır denilebilir.

Tanzimat'ın esinlendiği kaynak, Fransız İnsan Hakları Bildirgesidir. Ancak bu bir rastlantı değil, öteden beri değişik koşullarla gelen bir sürecin sonucudur. Ancak köklü ve temelli bir reform yapılamamıştır. Eski ve yeni kuruluşlar birlikte işlev görmüştür. Bu iki başlılık her alanda vardır. Örnek olarak eğitimde eski medreseler ve Batı usulü okullar birbirleriyle sürekli çatışarak var olmuşlardır.

Ayrıca, Osmanlı'da kuramsal olarak her konuda Şeriat'tan yola çıkılmıştır. Her zaman şeriata uygunluk esası temel alınmıştır. Devletin teokratik niteliğini ortadan kaldırmak gibi, doğrudan bir müdahale söz konusu dahi değildir. Bütün bunlara karşın, bu dönemde teokratik devlet anlayışından uzaklaşma yönünde önemli adımlar atılmaya başlanmıştır.

Öteden beri Müslüman olmayan uyrukların özellikle dinsel yaşamlar bir hoşgörü çerçevesi içinde korunmuşken, bu fermanla beraber ona hak ve özgürlük niteliği kazandırılmıştır.

Bu durum 1856 Islahat Fermanı'nın ilanı ile daha büyük bir boyut kazanmıştır.

4- Islahat Fermanı (18 Şubat 1856)

Gülhane hattı Hümayun ile başlayan, Tanzimat uygulamaları doğrultusunda çıkarılan fermanlardan biri de Islahat Fermanı'dır. ⁽⁴⁸⁾ 1839'da tanınan hakları yetersiz bulan ve bunların uygulanmayışından hoşnutsuz olan batılı devletler, yine kendi emperyalist istekleri doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir takım haklar talep ettiler. İngiltere'nin doğu ticaret yollarını güvenceye almak istemesi, Fransa'nın 1839'dan itibaren elde ettiği büyük ticari çıkarlarını sürdürme çabası, onlar için Osmanlı İmparatorluğu'nun devamının sağlanması ve Rusya'ya karşı desteklenmesini gerektirmiştir. Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemiş ve korumuş olmaları kendilerini bir kez daha söz sahibi yapmıştır. Nitekim 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı, Ali Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri tarafından hazırlanmıştır. *Bir dış baskı ürünü olan Ferman, batılı devletlerin ve Rusya'nın ardi arkası kesilmeyen müdahalelerine dayanak oluşturmuştur.* ⁽⁴⁹⁾

Konumuz açısından fermanın önemli tarafı Türkiye'deki anayasal gelişme yönündeki olumlu katkısıdır. Ferman'da özellikle Müslüman olmayan uyrukların haklarını korumak amacı güdülerek, daha önce 1839 Gülhane hattı Hümayunu'nda verilen haklar, bireylerin eşitliği ve vicdan özgürlüğü gibi konular yeniden vurgulanarak bu konuda gerekli tedbirlerin alınacağı açıklanmaktadır. 1856 Islahat Fermanı, 1839 Gülhane hattı Hümayunu'na göre daha genişdir ve batılılaşma yönünde daha ileri bir adımdır. Fakat genelde o zamanın klasik hak ve özgürlükleri ile kıyaslanamayacak kadar fakirdir. Islahat Fermanı bir reform programıdır.

⁴⁸ GÖZÜBÜYÜK, Suna Kili, ŞEREF, A., **Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"**, s.14-18.,

⁴⁹ KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. V., Ankara, 1988, s. 86..

Fakat 1839’da olduğu gibi, 1856’da reform hareketlerine direnmeler olmuştur. Müslüman-Hıristiyan eşitliği konusunda başlıca hoşnutsuzluk, doğrudan doğruya hıristiyanlara gösterilmiştir. *Ancak bu büyük direnme her şeye rağmen her türlü yeniliği batılulaşmayı gavurlaşma sayan, gözü kapalı, gerici, fanatik çevrelerden gelmiştir.*⁽⁵⁰⁾ Daha sonra, saltanat makamını Abdülmecit’ den devralan Abdülaziz yayınladığı 23 Zilhicce 1277 (1861) tarihli *Hattı Hümayunda*⁽⁵¹⁾ kişi can mal ve ırz dokunulmazlığı tekrarlanmış, herkes tarafından kanunlara uyulacağı açıklanarak yenileşme hareketlerine devam edileceği beyan edilmiştir.

Hattı hümayunlara ve girişilen tüm yenileşme çabalarına rağmen sınırsız monarşik yönetimde bir değişiklik olmamıştır. Fakat buna karşılık meşruti bir düzenin kurulması doğrultusundaki akımlar bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Okandan’ ın belirttiği gibi, “ *bu düşüncelerin kafalarda ve şuurlarda olması zamanla tesirini yavaş yavaş icra ederek sonunda mevcut siyasi rejimin ağırlığını ve memleketin içtimai ve siyasi durumunun arz ettiği tehlikeyi hisseden bir zümre meydana çıkarmıştır.*”⁽⁵²⁾ Nihayet 1865 den sonra “*Yeni Osmanlılar Cemiyeti*”⁽⁵³⁾ temsilcilerinin ve yenileşme yanlılarının etkinlikleri sonunda sınırsız monarşi rejiminden uzaklaşma hızlanmıştır. Şurayı Devlet ve divanı Ahkamı Adliye gibi kurumların meydana getirilmesi, Şurayı Devlet’e yasama işlerine katılma olanağının tanınması sınırlı da olsa önemli bir adımdır.

⁵⁰ KAPANİ, Münci; **Kamu Hürriyetleri**, A. Ü. Hukuk Fak. Yay., Ankara, 1981, s. 99.

⁵¹ GÖZÜBÜYÜK, Suna Kili- A. Şeref, **Türk Anayasa Metinleri“Sened-i İttifaktan Günümüze”**,s 19-20.

⁵² OKANDAN, Recai Galip **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul, 1957, s. 90.

⁵³ LEWİS. Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s. 151.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. VII., Ankara, 1988, s.300-315.

Baskıcı idarenin şiddetini arttırması, sarayın israf ve entrikalarının had safhayı bulması ve ülkenin felakete sürüklenmesi sonucu fiili bir muhalefetin doğması kısa bir zamanda gerçekleşmiştir.

Ahmet Mithat Paşa'nın çabaları ile Abdulaziz 30 Mayıs 1876'da tahttan uzaklaştırılmış, yerine getirilen V. Murat akli durumu nedeniyle tahttan indirildikten sonra Kanuni Esasi'yi ilan etmek koşuluyla II. Abdulhamit tahta getirilmiştir. ⁽⁵⁴⁾

Böylece tarihimizde Kanun-ı Esasisi adıyla anılan ilk yazılı Türk Anayasası Ahmet Mithat Paşa'nın gayret ve çabaları sonucu 23 Aralık 1876'da yayımlanmış ve ilan edilmiştir.

5- Kanun-ı Esasi ve I. Meşrutiyet (1876)

Hükümdarın tek taraflı olarak kendi yetkilerini sınırlama ve uyrukların hak ve özgürlüklerini teminata bağlama girişimi sayılabilecek Gülhane Hattı Hümayunu ⁽⁵⁵⁾ ve diğer fermanlardan sonra, devletin gerçek bir anayasa (Teşkilatı Esasiye Kanunu) olgusuna ulaşmış olması önemli bir gelişmedir. Tanzimat döneminin yetiştirdiği devlet adamları ve aydınlar, devletin kurtuluşunu, Batılı anayasa biçimlerinin benimsenmesinde görmüşler ve bu yönde çaba harcamışlardır. Meşrutiyet düşüncesi bu dönemde günden güne güç kazanmıştır. Ayrıca 1789 Fransız ihtilalinden itibaren, önce Avrupa'ya daha sonra tüm dünyaya yayılan yeni siyasal düşünce akımlarına karşı Osmanlı İmparatorluğu ilgisiz kalamamıştır. Tüm bu yeni siyasal düşünce ve gelişmelere karşın, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki anayasa çalışmaları bir halk hareketi sonucu ortaya konmamıştır.

⁵⁴ ALDIKAÇTI, Orhan **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 51., SOYSAL, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, s. 44.,

ÜÇOK, Coşkun, MUMCU, Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara 1976, s. 317-318.

⁵⁵ GÖZÜBÜYÜK, Suna Kili-, ŞEREF, A., **Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"** s.31-44.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarın mutlak idaresine karşı oluşumun öncüsü Tanzimat okulu ve Batı kültürü ile yetişen devlet adamı ve aydınlar oldu. ⁽⁵⁶⁾

Tanzimat düzeninin yetiştirdiği devlet adamları ve aydınlar genelde meşruti bir anayasa ilan edilmedikçe, iç ve dış güçlerin önlenemeyeceğine inanmışlardı. Bunlar, padişahın keyfi yönetimini kısıtlayan, halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisin kurularak yönetime katılması sağlanmadıkça çöküşün önlenemeyeceği kanısına varmışlardı. Başta Mithat Paşa olmak üzere Osmanlı devletinin yönetiminde söz sahibi olan diğer devlet adamları V. Murat'ın yerine geçecek olan II. Abdulhamit'i, iktidara getirilme koşulu olarak, İmparatorluğu, modern bir anayasaya kavuşturmaya ikna etmeleri yatmaktadır. I. Meşrutiyet Dönemi 23 Aralık 1876 da Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi ile başlar. Mithat Paşa'nın zorlaması ile kurulan Anayasa Komisyonu, 1875 tarihli Fransa Anayasası ile 1831 tarihli Belçika Anayasalarından esinlenerek bir anayasa tasarısı hazırlanmış ve bu taslak görüşülerek padişaha sunulmuştur. II. Abdulhamit kendi hükümlerlik hakları güçlendirmek için bazı değişiklikler yapmış ve diğer ıslahat fermanlarında olduğu gibi Anayasa, bir Hattı Hümayunla ilan edilmiştir. ⁽⁵⁶⁾

1876 Kanun-ı Esasi 12 bölüm halinde olmak üzere toplam 119 maddedir. Başlıklar şu şekildedir: 1-Melalik-i Devleti Osmaniye (madde 1-7), 2- Tebaa-yı Devleti Osmaniye'nin Hukuku Ümumiyesi (Madde 8-26), 3- Vükelayı Devlet (Madde 27-38), 4- Memurin (Madde 39-41), 5- Meclisi Umumi (Madde 42-59), 6- Heyeti Ayan (Madde 60-64), 7- Heyeti Mebusan (Madde 65-80), 8- Muhakim (Madde 81-91), 9- Divanı Ali (Madde 92-95), 10-Umumu Maliye (Madde 96-107), 11-Vilayet (Madde 108-112), 12-Mevaddı setta (Madde 113-119) ⁽⁵⁷⁾

⁵⁶ ABADAN, Yavuz –SAVCI Bahri, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir bakış**, Ankara, 1959, s. 32.

⁵⁷ ALDIKAÇTI, Orhan **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 52.

GÖZÜBÜYÜK, Suna Kili-, ŞEREF, A., **Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"** s.31.

Yukarıda işaret edildiği gibi Kanun-ı Esasi, üyeleri padişah tarafından seçilen bir komisyon tarafından hazırlanmış ve padişah tarafından kabul ve ilan edilmiştir. Dolayısıyla anayasanın hazırlanmasında halkı temsil eden bir organ olmadığı gibi bir halkoylaması da söz konusu değildir. *Hazırlanış biçimi itibariyle Kanun-ı Esasi, hukuksal açıdan mutlak iktidarın tek yanlı olarak uyruklara bir bağış biçiminde olmak üzere sunduğu “Ferman Anayasası”⁽⁵⁸⁾ olarak değerlendirilmektedir.*

Kanun-ı Esasinin genel bir değerlendirmesini yapmadan önce, kurduğu sistem, yasama, yürütme, yargı ve hak ve özgürlükler yönünden kısaca içeriğine bir göz atmamız, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kurduğu sistem: 1876 Kanun-ı Esasi de devletin başlıca organlarını ve bunların yetkilerin belirleyen maddeler olmasına karşın kuvvetler birliği veya kuvvetler ayrılığı sistemine dair herhangi bir açıklama yoktur. Kanun-ı Esasiye göre Osmanlı Devleti bölünmez bir bütündür (madde 1). Başkenti İstanbul’dur (madde 2). Padişahlık ve Hilafet hakkı Osmanlı Hanedanına aittir (madde 3-4). Devletin resim dini İslamdır (madde 11). Böylece Anayasa ile Devletin monarşik ve teokratik yapısı resmi ve hukuksal bir niteliğe kavuşmuş olmaktadır. Anayasanın 7. Maddesinde padişahın yetkileri sayılmaktadır. Buna göre vezirleri tayin ve azline, memuriyet unvan ve nişanların verilmesini, yabancı devletlerle anlaşma yapılmasına, seferberlik ve savaş ilanına parlamentonun toplanmasına ve dağılmasına, orduda başkomutanlık görevi, kamu idaresi için gerekli düzenlemelerin yapılmasına, cezaların hafifletilmesine ve kaldırılmasına yetkili kılınmıştır.

⁵⁸ TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, 1995, s. 111.

Ayrıca anayasada yer alan ve bütün kazanımlara rağmen bunların her an askıya alınabileceğine dayanak olan 113. maddenin 3. fıkrası, devlet güvenliğini bozanları sürgüne gönderme yetkisini koşulsuz bir biçimde padişaha tanımaktadır.

Böylece eski dönemde olduğu gibi Kanun-ı Esasiye' ye göre de egemenlik erki padişaha toplanmaktadır. *Padişah, devletin en asıl organı konumundadır. Padişahın bu üstünlüğünün anayasaca teminat altına alınması öteden beri bütün ıslahat fermanlarında belirtileri bulunan ve gittikçe güç kazanan laiklik prensibinden de geriye doğru gidiş olarak yorumlanmaktadır.*⁽⁵⁹⁾ Bu gidiş en açık biçimde devletin dininin İslam dini olduğu şeklinde 11. Maddede açıklanması, devletin dinsel temellere dayandığının kanıtıdır. Diğer yandan yargı fonksiyonunun nizamiye ve şer'iye mahkemelerin açıklandığı 87. Madde de devlet için öngörülen teokratik devlet anlayışını tamamlayan ayrı bir maddedir. Bu yönü itibariyle teokratik yapıyı destekleyici başka maddeler de vardır. Bu durum Anayasadaki temel yaklaşımın bir göstergesidir.

Yasama Erki Bakımından: Yukarıda da açıklandığı gibi anayasanın ilk bölümünde devletin monarşik ve teokratik yapısı korunduğu gibi bir anayasal belgeye yansıtılmakla bu durum iyice güçlendirilmiş, *padişah yürütmenin başı ve hatta bizzat kendisi olmuştur.*⁽⁶⁰⁾ Yasama, “meclisi umumi” adını taşımakta olup iki meclisten oluşmaktadır. Bunlar, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'dır (madde 32). Her iki meclis aynı zamanda toplanırlar. Yasama gücü, Kasım ayı başında padişahın iradesi ile toplanır ve Mart başında yine padişahın iradesi ile kapanır (madde 43).

⁵⁹ ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul, 1961, s. 53.

⁶⁰ OKANDAN, Recai Galip , **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul, 1959, s. 153.

Heyet-i Ayan, heyet-i Mebusan'ın üye sayısının üçte birini geçmemek üzere doğrudan padişah tarafından (madde 60) halkın güvenini kazanmış, itibarlı ve Devlete üstün hizmetlerde bulunmuş kişilerden seçilir ve atanırlar (madde 61). Böylece yasama meclisinin bir tarafı doğrudan padişaha bağlı olmaktadır. Özetle Heyet-i Ayan seçim dışı bir kanaldan gelmekte ve demokratik bir tarafı bulunmamaktadır.

Heyet-i Mebusan ise, Osmanlı İmparatorluğu, uyruklarından her elli bin erkeğe bir vekil seçilmesiyle oluşmaktadır (madde 65). Seçimin gizli oyla yapılacağı (madde 66). Vekillerin dört sene için seçilecekleri (madde 69) ve üyeler sadece seçildikleri bölgenin değil bütün Osmanlı'nın temsilcisi (madde 72) durumundadırlar.

Kanun yapma bakımından da padişahın üstün iradesi gözlenmektedir. Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan belirlenmiş görevli çerçevesinde olmak üzere kanun teklifi yapabilmektedirler (madde 53) fakat padişahın onaylamadığı hiçbir tasarı kesinlikle kanunlaşamaz (madde 54). Padişahın sınırsız bir veto hakkı vardır. *Dolayısıyla padişah yasama organına kendi görüşüne göre yasalar çıkarmasını zorunlu kılmaktadır.*⁽⁶¹⁾ Meclisler, yasama organı olmalarına karşın anayasada yer alan koşul ve sınırlamalar sonucu olarak yasama faaliyetlerinde padişahın denetimine sokulmuştur. Bakanlar tarafından meclise sunulan bir tasarımı eğer mebusan meclisi reddederse, padişah değiştirebileceği gibi meclisi dağıtma yetkisine de sahiptir (madde 35). Genel hatları ile yasama erkine değindikten sonra padişah ve yürütme erkine ele alabiliriz.

⁶¹ ARSEL, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Ankara, 1965, s. 28.

Yürütme erki bakımından; Yürütme organı olan Meclisi Vükela yani Bakanlar kurulu üyelerini padişah atar ve görevlerine son verir (madde 27). Bakanlar, Sadrazamın başkanlığında toplanır ve kararlar alır.

Meclisi Vükela iç ve dış işleri görüşüp karar bağlama organıdır. Kararların yürütülmesi padişahın onayı ile olur (madde 28).

Bakanlar kendi bakanlıklarına ait işleri, eğer bakanlıklar kurulunda görüşülüp karar bağlanabilecekse orada ya da gerekirse padişahın onayını alarak uygulama yaparlar (madde 29). Heyeti Vükela (Bakanlar Kurulu) meclis karşısında sorumluluk duymaz. Meclislerin üyelerinin padişaha karşı savunma hakları yoktur. Hükümet denetleme olanağı olarak heyeti mebusanın meclis üyelerinden soru sorma (madde 38) ve bir vekilin ceza sorumluluğuna karşı Divan-ı Aliye göndermeye hakkı vardır (madde 31). Ancak Divanı Aliye gönderilme işlemi ancak padişahın onaması ile olanaklıdır (madde 31). Padişahın yetkilerinin sayıldığı 7. Madde ile padişaha çok geniş bir çerçevede hareket olanağı sağlanmıştır. Nitekim anayasanın 5. Maddesinde "Zatı Hazireti Padişahinin nefsi hümayunu mukaddes ve gayri mesuldur" denilerek padişah bu anayasal düzenin en üst konumuna yerleştirildiği gibi ona en büyük sorumsuzluğu da tanımış olmaktadır. Bunlardan başka hükümetin güvenliğini bozduğu, emniyet güçlerince saptananlar, padişah tarafından sürgüne gönderilebilir (madde 7) maddesi her türlü yoruma ve keyfi uygulamaya açık bir kapı olarak Anayasa'da yer almıştır.

Yargı Erki Bakımından; Anayasanın "Mehakim" bölümünde yargı yetkisinin kullanılması ve güvencelere yer verilmektedir. Yargıçların bir suçtan dolayı haklarında mahkeme kararı olmadıkça görevlerinden alınamamaları (madde 81), mahkemelerin müdahalelerden korunması bu kısımda düzenlenmiştir (madde 86).

Keza bu bölümde, Yargı organları şer-iye ve nizamiye mahkemeleri olmak üzere iki şekilde düzenlenmektedir (madde 87). Yargıçların atama işlemleri 88. madde ile yasaya bağlanmaktadır.

Bakanlar kurulu üyelerini, Yargıtay başkan ve üyelerini ve padişaha karşı işlenen suçları yargılamak üzere 30 üyeden oluşan Yüce divan (Divan-ı Ali) adıyla bir yüksek mahkeme de bu kısımda düzenlenmiştir (madde 92-95).

Temel hak ve Özgürlükler yönünden; Kanun önünde eşitlik (madde 17) ve kamusal alanda işe girme hakkı bütün uyruklara tanınmaktadır. (madde 19) Basın özgürlüğü kanunlar çerçevesinde serbest (madde 12) bırakılmakta, eğitim özgürlüğü (madde 15) mal hakkı (madde 21) vergilerin kanunlara uygun olarak alınacağı (madde 20) zorla kimsenin malına el konulamayacağı, (madde 24) her türlü ceza ve işkencenin yasak olduğu (madde 26) açıklanmaktadır. Bütün bu olumlu gelişmelere karşın anayasada bunların korunması konusunda temel bir güvence yaratılmamıştır. Bütün yasal düzenlemeler ancak padişahın onayı ile kabul edildiğinden ve padişah, sistemin merkezine oturtulduğundan bütün hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesi padişahın tutum ve davranışlarını bağlı olmaktadır. *Anayasada yer alan temel hak ve özgürlükler, güvence mekanizmasının oluşturulmamış olmasından dolayı anlamsız olarak ve padişahın iradesini her alanda üstün kıldığından dolayı da 1876 Anayasası baskıcı bir idarenin hukuksal dayanağı olarak değer kazanmaktadır.*⁽⁶²⁾

⁽⁶²⁾ ARSEL, İlhan, **Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Ankara, 1965, s. 30.
ALDIKAÇTI, Orhan **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 59.
DAL, Kemal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, s. 21.

Devletin dinsel niteliğinin Anayasada vurgulanmış olması da ayrı bir eleştiri konusudur. ⁽⁶³⁾ Tanzimat ile birlikte devam eden modernleşme sürecinin bir uzantısı ve sonucu olarak hukuksal alanda atılmış büyük bir adım olarak ele alınan *Kanun-ı Esasiye' yi olumlu değerlendirenlerden Karal' a göre, halkın devlet idaresine katılımı sağlanmış, padişahın hak ve yetkileri sayılmış, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin yetkileri belirtilmiş olmasından dolayı hukuksal ve siyasal bir inkılap olarak değerlendirmek gerekir.* ⁽⁶⁴⁾ Gerçekten o güne kadar mutlak idare ve teokratik bir sistem geleneği içinde idare edilen bir imparatorlukta, tüm olumsuzluklarına rağmen modern devlet yapısına gidiş sürecinde cılız bir katkı da olsa bir anayasanın ilan edilmiş olması bizce de küçümsenmeyecek bir gelişmedir. Bu süreç ve anayasal sisteme geçiş aşaması Abdulhamit' in baskıcı idare döneminden sonra II. Meşrutiyet'le birlikte yeniden ilan edilen, 1908 Kanun-ı Esasisi ve 1909 değişiklikleriyle daha da ileriye gidilmiştir.

5- II. Meşrutiyet Dönemi ve 1876 Tarihli Kanun-i Esasi'de Yapılan Değişiklikler

İkinci Meşrutiyetin ilanına yol açan en önemli neden Abdulhamit rejimine karşı yürütülen muhalefettir. Abdulhamit devrinin ağır baskıcı rejiminin devam etmesi sonucunda Genç Osmanlılar' ın başlattıkları özgürlük mücadelesi artarak sürmüştür. Bu harekete ikinci Jön Türk hareketi de denilmektedir.

Jön Türkler' in siyasal düşüncesinin göze ilk çarpan tarafı, mutlakiyet ve baskı rejimine karşı, Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması ve imparatorluğun tüm halkları için özgürlük istemeleridir. Bu fikirleri savunan ve eyleme koyan ikinci Jön Türk hareketi ilkinden daha güçlü olarak ortaya çıkmıştır.

⁶³ OKANDAN, Recai Galip, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, s. 144.

⁶⁴ KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. VIII., Ankara, 1988, s. 230.

Fakat devletin nasıl kurtarılabilceği sorusuna getirilen farklı yanıtlar Jön Türk muhalefetini iki gruba ayırmıştır. Pozitivist düşüncüyü benimseyen Ahmet Rıza Bey'in önderlik ettiği ittihat ve terakki kanadı, devletin kurtulmasında seçkinleri rolüne inanıyor ve devletçi-merkezci bir politika öngörüyordu.

Diğer tarafta Prens Sabahattin'in öncülük ettiği, bölgesel özerkliklere, ademi merkezci (yerinden yönetim), özel teşebbüs ve bireycilik gibi kavramlara önem veren grup bulunmaktaydı.

Jön Türkler için başka anlatımla gruplar bakımından, birincilerin yani Ahmet Rıza grubunun, Türkçü devletçi, merkezci, otoriter ve seçkinci tavrına karşılık, ikinciler yani Prens Bahattin Grubu Osmanlıcı, yerinden yönetimci ve bireycidir.⁽⁶⁵⁾

Buradan hareketle Jön Türkler'in işlenmiş, tutarlı bir bütün oluşturan doktrinlerin olmadığı ortadadır. Jön Türkler laiklikten, feminizme kadar pek çok çağdaş düşüncüyü savunuyorlardı. Bu düşüncelerin hemen hemen tamamında İslamcı ve gelenekçi düşüncelerin etkileri görülmektedir.

Abdulhamit'e karşı yürütülen iç muhalefet, uluslararası durumun ve dünyanın o dönem genel gidişinin demokrasi yönünde olması Jön Türk hareketinin aktivitesini güçlendirmiştir. Kendisine karşı yürütülen muhalefeti engellemek amacıyla, Abdulhamit özgürlük için mücadele edenleri İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Fakat imparatorluğun dört bir yanına sürgüne gönderilen aydınlar, fikirlerini yaymışlardır. İmparatorluğun her yanında gizli dernekler kurulmuştur. Batı'ya kaçan Jön Türkler gittikleri ülkelerde faaliyet göstermişlerdir. Kurulan dernekler, baskıcı rejimi devirmek, 1876 anayasasını yeniden yürürlüğe koymak çabası içindedirler.

⁶⁵ TANÖR, Bülent, **Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c.I. İletişim Yay., s. 10-44.

Durumun ehemmiyeti ve kötü gidişini anlayan Abdulhamit, Kanun-ı Esasi'nin zaten yürürlükte olduğunu ve meclisin derhal toplantıya çağrılması ile seçimlerin yapılmasına karar verdiğini bir irade-i seniye ile bildirmiş ve böylece 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet rejimi ikinci kez ilan olunmuştur.⁽⁶⁶⁾

II. Meşrutiyete kadar, tüm 19. Yüzyıl Osmanlı anayasal belgelerin doğumunda, kişisel çıkarlar ve girişimler, kişisel çatışma ve rekabetler büyük rol oynamıştır. II. Meşrutiyet'in önemi ise, Osmanlı İmparatorluğu'nda liberal yönde reform hareketlerine ilk defa halkın katılmasıdır. Olayların ilk defa aşağıdan yukarıya bir hareket şeklinde kendini göstermesi II. Meşrutiyetin en önemli özelliğidir.

II. Meşrutiyet'in anayasal düzenini iki aşamada incelemek gerekir. Birinci aşama. Kanun-i Esasi'nin ilan edilip yeniden yürürlüğe konmasıyla başlayan dönem ve daha sonra Kanun-i Esasi'nin 1909'da uğradığı değişikliklerdir.

1908 yılında, daha önceden hazırlanan ve padişahın onayını bekleyen, intihab-ı mebusan kanunu ile seçimler yapılır. 1908'den sonra oluşan meclis-i mebusan, 1909'da Sultan Reşit'in tahta geçmesinden sonra, bir kurucu meclis olmadığından yetersiz, olduğu konusunda oy birliğine varılır. 1876 Anayasası yerine yeni bir anayasa konulmamış, fakat adı geçen anayasasının değiştirilmesiyle, anayasa tekniği bakımından eskisinden üstün bir anayasaya sahip olunmuştur.

1909'da yapılan değişiklikle Anayasaya göre devletin başında padişah vardır. *Padişahın 1876 Kanun-u Esasi metninde sahip olduğu yetkiler saklı tutulmuş hatta artırılmış olduğu halde bu yetkileri padişah doğrudan, kullanamaz hale gelmiştir.*⁽⁶⁷⁾

⁶⁶ ALDIKAÇTI, Orhan **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 62.

⁶⁷ ARSEL, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Cumhuriyetin Temel Kuruluşu, s.33

Çünkü parlamenter sistemin işleyişi gereği, bu yetkileri yasama gücünü elinde bulunduran Bakanlar Kurulu kullanacaktır. 1876 anayasasının değişik şekline göre, devlet Başkanı yine geniş yetkilere sahiptir. Ancak, Anayasada bu geniş yetkilerin sahibi padişah tarafından değil, yasama organının denetimi altında bulunan ve onun güveniyle iktidara gelen ve ona karşı siyasal sorumluluğu olan bakanlar tarafından kullanılmasını sağlayacak bir yapı vardır. Devletin yürütme işlerini yapacak olanlar, gerçekte sadrazam, bakanlar ve bunların meydana getirdikleri kabinedir. Devlet başkanının bunların işlerine karışması mümkün değildir. *Milletvekilleri Meclisi ile Ayan meclisi'nden kurulan parlamento için yasama işleri yönünden artık devlet başkanına bağlı olmak gibi bir durum yoktur.* ⁽⁶⁸⁾

İkinci Meşrutiyet döneminde, anayasal yapıda çok önemli ve yeni baştan değişiklikler yapılmıştır. *İkinci Meşrutiyetin getirdiği yeni yapıya göre, Osmanlı siyasal sistemi Parlamenter demokrasiye yaklaşmıştır.* ⁽⁶⁹⁾

Yürütme gücü, anayasal sistem gereği padişah'tan alınıp demokratik yapıda olduğu gibi. Bakanlar kuruluna verilmiştir. Bakanlar kurulu ortak siyasal sorumluluk taşıyor hale getirilmiştir.

Yasama erki, yine mebusan meclisi ve ayan meclisi olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. Mebusan meclisi, yasama erkinin kullanımı bakımından tam bir millet temsilcisi haline getirilmiş en kuvvetli organı olmuştur. Mebusan meclisi ve Ayan meclisi üyeleri padişahın izni olmaksızın kanun teklifi verebileceklerdir.

⁶⁸ OKANDAN, Recai Galip **Umumi Amme Hukuku**, s. 317.

⁶⁹ ALDIKAÇTI, Orhan **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s.63.
GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref **Anayasa Hukuku**, Ankara, 1986, s. 109

Mebusan meclisi, hükümeti düşürebilecektir. Başka bir yenilik olarak da hükümet, mebusan meclisi'nin güvendiği kimseler tarafından kurabilecektir (madde 7).

Kanunlar önce Mebusan Meclisi'nde görüşülüp kabul edilecek. Ayan-Meclisi tarafından kabul edildikten sonra padişahın onayına sunulacaktır. Padişah bir defaya mahsus olmak üzere kanunu geri gönderebilecektir. Eğer iade edilen kanun 2/3 çoğunlukla kabul edilirse, padişah onaylamak zorunda kalacaktır (madde 54).

Meclis artık padişahın tek taraflı iradesi ile kapatılamayacaktır. Hükümetle meclis arasında bir uyuşmazlık olursa, hükümet meclisin feshini padişahın isteyebileceği, padişah ayanın görüşünü aldıktan sonra, meclisi feshedebilecektir. Bu fesihden sonra 3 ay içinde yeni seçim zorunludur. Padişahın, Bakanlar Kurulu'nun kuruluşu ile ilgili yetkileri sınırlandırılmıştır.

1876 anayasasında sadrazam ve bakanları padişahın tayin ve azil yetkisine sahiptir. Yeni düzende ise, padişah yalnız sadrazamı atamakta, onun seçeceği vekillerin atamasını onaylamaktadır. Bakanlar kurulu, yasama organı önünde siyasi bakımdan sorumludur. Bu sorumluluk, bakanların kendi görev alanlarına giren konulardan dolayı kişisel, Bakanlar Kurulu'nun ortak görevleri içindeki işlerden dolayı müşterek olarak gerçekleşir. Böylece sorumluluğun padişaha karşı değil de, yasama organına karşı söz konusu olması, Bakanlar Kurulu'nun padişaha bağlı olmadan faaliyetleri düzenleme ve yürütme olanağına sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Bunun sonucu olarak 1909 değişikliği ile yasama erkinin, siyasi düzendeki yeri tamamen değişmiş, olup milletin gerçek temsilcisi konumunu almıştır.

Anayasa’da yapılan değişikliklerin en önemlilerinden birisi de kuşkusuz kişi hak ve özgürlükleri alanındaki yeniliklerdir. Padişaha, istediği kimseleri sürgüne gönderme yetkisi tanıyan bu nedenle tanınan kişi hak ve özgürlüklerini işlevsiz kılan 113. Madde kaldırılmıştır. Toplantı ve dernek kurma hürriyeti 120. Madde ile getirilmiştir. 12. Madde de yapılan değişiklik ile basın hürriyeti kanun dairesinde serbesttir. Hiçbir veçhile teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz” şeklini almıştır. Bununla yayınların önceden denetlenemeyeceği koşulu getirilmiştir.

Haberleşme özgürlüğü alanında 119. Maddede yapılan değişikle yargı kararı olmadan, postaya verilen evrak ve mektupların açılmayacağı güvencesi getirilmiştir.⁽⁷⁰⁾

1909 değişikliği, “toplanma ve dernek kurma” haklarını da bazı koşullara bağlayarak tanımıştır (madde120). Görüldüğü gibi 1909 anayasa değişiklikleri temel hak ve özgürlükler bakımından önceki anayasalara göre özgürlükçü bir içerik taşımıştır.

II. Meşrutiyet’in anayasasının hukukumuzda ilk büyük katkısı kitle egemenliğine dayanan yeni bir egemenlik anlayışını kazandırmış olmasıdır.⁽⁷¹⁾

Bu yenilik egemenliğin kaynağının ve kullanma yetkisini tek hükümdara tanıyan monarşik egemenlik anlayışını, teoride ve uygulamada temelinden sarsmıştır. Gerçekten meşruti bir düzenin gereği olarak, kuvvetler ayrılığı ve parlamenter hükümet sistemini getirmiş olması imparatorluk Türkiye’si için çok büyük bir gelişmedir. İlk defa yasama ve yürütme, padişaktan koparak ayrı ve demokratik organlar haline gelmiştir.

⁷⁰ ARSEL, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, 1. Cumhuriyetin Temel Kuruluşu, s.37. ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s.67.

⁷¹ TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1780-1980)** s. 180.

Fakat 1909 Anayasa değişiklikleri, getirdiği olumlu gelişmelere karşılık, bazı önemli olumsuzlukları da bünyesinde barındırır. İkinci Meşrutiyet ve 1909 kanuni Esasisi değişikliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun teokratik yapısını değiştirmemiştir. 1909'da kurulmuş gibi gözüken parlamenter sistem, ülkedeki fiili durum sebebiyle gerçek anlamıyla işleyememiştir.

Gülhane Hattı Hümayunu ile anayasa hukukumuzda ilk kez değinilen ve 1876 Anayasası'na konmasına kadar devamlı olarak olumlu bir gelişme gösteren laiklik prensibinden, 1909 değişiklikleriyle, eskiye nispetle geriye gitmiştir. Padişah şeriat hükümlerine uymak zorundadır ve onlara bağlı kalacağına yemin ile mükelleftir (madde 3). Şeriatı koruma görevini yüklediği (madde 7), yasaların fıkıha uygunluğu koşulu (madde 118) irsi monarşinin sürdürülmesi (madde 5) gibi maddeler geriye gidişin örnekleridir. Ayrıca II. Meşrutiyet devri anayasa uygulaması bakımından başarılı olamamıştır.

İttihat ve Terakki 1909'da Abdulhamit'i tahttan indirmiş, bu suretle istibdat idaresini yıkmada başarılı olmuştur. Fakat normal bir parlamenter sistemde hükümetler çoğunluk partisinin ileri gelenlerinden kurulduğu halde, II. Meşrutiyet'teki durum farklıdır, İttihat ve Terakki'nin, yönetici kadrosu çoğunlukla, hükümetlerde görev ve sorumluluk yüklenmemekte, iyi niyetli ve namuslu bildiği kişileri işbaşına getirip onlara doğrudan yön göstermekle devlet işlerini yürütebileceğini sanmaktadır. İnsanları tutarlı kadrolar içinde birleştiren temel bir dünya görüşü olmaksızın iyi niyet, namus ve ehliyet in devlet yönetmeğe yeterli olacağı kanısı vardır. İttihat ve Terakki, bu dönemde gittikçe artan hırçınlıklar göstermiş, iç ve dış problemleri aşamamıştır.

Trablus ve Balkan savaşlarıyla büsbütün karışıklığa sürüklenen politik ortamda, muhalefet güçlenmiş ve bunun zerine İttihat ve Terakki balkan savaşı yenilgisini de fırsat bilerek 23 Ocak 1913'deki Babıali Baskını'yla kesin diktatörlüğünü kurmuştur.

Devlet yönetimini doğrudan doğruya ellerine getiren İttihat ve Terakki yöneticileri, Osmanlı İmparatorluğu'nu, gerçekçi olmayan politikalar sonucu Batılı kapitalist devletler arasındaki savaşa sokmuşlardır. Bu dönemde siyasi kararlar alınırken Meclis hiçe sayılmıştır.

Tek parti diktatörlüğünü kuran İttihat ve Terakki Partisi karşısında diğer siyasi partiler demokratik siyasi bir ortam bulamamışlardır. Giderek ağırlaşan i ve dış koşullar ve lkede yeterli bir demokratik geleneğin bulunmaması, anayasanın gereği gibi uygulanmasını olanaklı kılamamıştır. Dolayısıyla anayasal bir rejim perdesi gerisinde, İttihat ve Terakki partisi'nin diktatörce yönetimi ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü gibi II. Meşrutiyet devri, tipik bir tek parti dönemi örneğidir. Bu dönemde kişi hak ve özgürlükleri pratiğe geçirilememiş, anayasa fiili olarak yürürlükte kalmıştır. Çünkü ittihat ve Terakki önderleri, demokrasiyi, hak ve özgürlükleri zmsememişler ve şekli uygulama ile yetinmişlerdir.

BÖLÜM II

1921 ANAYASASI

A- 1921 ANAYASASI'NA GENEL BİR BAKIŞ

Anayasa bir devletin temel yapısını kuruluşunu, iktidarın devrini ve iktidar karşısında bireylerin özgürlüklerini düzenleyen belgedir. Bu tanımları temel alırsak 1921 Anayasası yapısı ve içeriği itibarıyla yukarıda verdiğimiz klasik anayasa tanımını tam karşılamadığını görürüz. Bunun başlıca nedenini, dönemin kendine has olağanüstü şartlarında aramamız gerekmektedir. Dönemin şartları klasik anayasalarda bulunan niteliklerin tümünü karşılayabilecek nitelikte bir metnin hazırlanmasına uygun değildir. Her şeyden evvel meclisin yapısı buna imkan vermemektedir. Mecliste o dönemin hemen hemen bütün düşünceleri kendilerine yer bulabilmiştir. Amaç tekdir, ancak vatanın kurtarılmasından sonra bu farklı ideolojilere sahip insanların vatan için planları aynı doğrultuda olmamıştır. Bu durum ise kapsamlı bir çalışmayı olanaksız kılmaktaydı. Ayrıca mücadelenin sadece siyasi alanda olmaması yani meclisin savaşı yöneten bir meclis konumunda olması zaman bakımından da kapsamlı bir çalışmayı olanaksız kılmaktaydı. Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki, *23 Nisan 1920 ile 20 Ocak 1921 tarihleri arasında meclis, kuvvetler birliği, meclisin üstünlüğü ve millet egemenliği esasları üzerinde çalışmış ve fiilen Cumhuriyeti kurmuştu,*⁽⁷²⁾ meclis kendi durumunu hukuki bir platforma taşımak istemekteydi.

⁷² YÜZBAŞIOĞLU, Niyazi, “Cumhuriyetin 75 Yılına Devlet Ana Kuruluşu Yönünden Değerlendirilmesi”, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul, 1998, s. 75.

Zira Anadolu Hareketi, yerel ve bölgesel hareketlerden başlayarak Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına kadar geçen süre içerisinde hep hukukilik ve meşruluk niteliklerine sahip çıkmıştır. ⁽⁷³⁾ Her ne kadar yeni bir anayasa yapımının büyük zorluklar getireceği bilinse de yeni bir anayasanın yapılması kaçınılmazdı.

23 madde ve bir de münferit maddeden oluşan 1921 Anayasası, iktidar düzeni, yerel yönetimler ve amaç konularına değinmiş ancak başta belirtildiğimiz gibi kişi hak ve özgürlükleri ve de yargılama gibi konulara girmemiştir. Bu alanda ki boşlukta, Kanun-i Esasi'nin Teşkilat-ı Esasi ile çatışmayan hükümleri ile giderilmiştir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, onu hazırlayan meclisin oluşması bakımından da anayasacılık tarihimizde özel bir öneme sahiptir. Zira birinci Meclis, diğer anayasaları hazırlayan meclislerden farklı olarak demokratik usullerle seçilmiş bir meclistir. 1961 ve 1982 anayasaları ihtilal sonrası yapılan anayasalar olmaları itibariyle hazırlanışında bütün siyasi fikirler kendilerini bu çalışmalarda ifade edememişlerdir. 1924 Anayasasında ise meclis Atatürk'e yakın insanlardan oluşmuş bir meclisti. 1921 Anayasasını kabul eden meclis dönemin tüm düşüncelerini içerisinde barındırmış bir meclisti. Bundan dolayı 1921 Anayasası demokratik usullerle göre seçilmiş bir meclis tarafından hazırlanmış tek anayasamızdır. Bu özelliği ile 1921 Anayasası kendini diğerlerinden belirgin bir biçimde ayırmaktadır.

⁷³ TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 247.

1921 Anayasası'nın anayasacılık tarihimizde ki diğer tek olduğu yön ise bu anayasanın yumuşak bir anayasa olmasıdır.⁽⁷⁴⁾ Gerçekten 1921 Anayasası'nın kabulünde kanunların kabulünden farklı bir çoğunluk aranmamıştır.

1921 Anayasası için söylenebilecek diğer bir husus ise 1921 Anayasası aynı zamanda savaşı idare etmenin aracı olarak kullanılmış ve tarihte ilk kez bir anayasa ile ve bir meclisle kurtuluş savaşı verilmiştir.⁽⁷⁵⁾

B- 1921 ANAYASANIN HAZIRLANIŞI

Millî Mücadele Hareketi, başlangıcından itibaren hukukilik ve meşruluk kaygılarını bünyesinde barındırmıştır. Kongreler döneminden, meclisin açılmasına değin kuruluş hareketi kendisini “fiili” olma durumundan uzak tutmaya çalışılmıştır. Bu özelliği de onu 20. Yüzyıl'daki benzer hareketlerden ayırmaktadır. *Tanör' ün deyimi ile kurtuluş mücadelesinin yeni bir anayasa altında sürdürülmek istenmesi, hukukiliğin eğitiminin taçlandırılması anlamına gelmektedir.*⁽⁷⁶⁾

Meclis açıldıktan sonra, onun çalışma biçimi, niteliği ve rejim konusunda sorunlarını karşılayacak hukuksal bir metnin olmayışı rahatsızlık yaratmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin mirası olan Kanun-i Esasi'nin talepleri karşılayacak niteliklere sahip olmaması yeni bir anayasaya ihtiyacı doğurmuş ve bu konuda 18 Eylül 1920 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin hazırlamış olduğu bir taslak bu yönde atılmış bir adımı oluşturmuştur. Nutukta, Mustafa Kemal bu belge için şunları söylemektedir: *“Meclise bir proje vermiştim. 13 Eylül 1921 tarihli olup siyasi, içtimai, idari, askeri nazarları telhis ve teşkilat-ı idariye hakkındaki mukarreratı ihtiva eden bu program,*

⁷⁴ ÖZBUDUN, Ergun, **1921 Anayasası**, s. 47.

⁷⁵ TANÖR, Bülent, **Cumhuriyet Anayasacılığımızda Üç Model**, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1998, s. 215.

⁷⁶ TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 247.

meclisin 18 Eylül 1921 günkü içtimainda okundu. İşte, bu tarihten, dört ay geçtikten sonra takarrür eden ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanununun, bu programdan çıkmıştır.”⁽⁷⁷⁾

Demek oluyor ki, 1921 Anayasası'nın temeli Atatürk'ün hazırlamış olduğu taslağa dayanmaktadır. “*Halkçılık Programı*” olarak da anılan bu taslağın, halk zümresi Siyasi Programında yer alan ilkelerden esinlenerek hazırlandığı da iddia edilmiştir.⁽⁷⁸⁾

Ancak bu görüşe katılmayan, Özbudun, *Halk Zümresinin ortaya koymuş olduğu siyasi programın ideolojik yanının ağır bastığını ve İslamcı-Sosyalist görüşlerin ifadesi olan bu belgenin “Halkçılık Programı” ile uyşamayacağını, onun içinde yapılan benzetmenin hatalı olduğunu düşünmektedir.*⁽⁷⁹⁾

Anayasa taslağı olarak meclise sunulan “Halkçılık Programı”, isminden de anlaşılacağı üzere o dönemde etkin olan “Halkçılık” anlayışı çerçevesinde hazırlanmış bir belgedir. Halkçılık düşüncesi Millî mücadelenin en başından beri üzerinde önemle durulan bir ilkedir. Kurtuluş Savaşı sonrası da Atatürkçü sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelen halkçılık ilkesi, 1921 Anayasasının anlamını ortaya koyabilmek bakımından önemlidir. Atatürk'ün milli mücadele döneminde yaptığı birçok konuşmada halkçılık konusu üzerinde önemli durduğunu görmekteyiz. Örneğin bir konuşmasında “*Bizim nokta-i nazarımız-ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır*”⁽⁸⁰⁾ ifadesini kullanmıştır.

⁷⁷ K. ATATÜRK, **Nutuk**, s. 755.

⁷⁸ DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s. 185. ; SEZGİN, Ömür, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, s. 58.

⁷⁹ ÖZBUDUN, Ergun **1921 Anayasası**, s. 20.

⁸⁰ ÖZBUDUN, Ergun, **Atatürk ve Devlet Hayatı**, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, Yükseköğretim Kurulu yay., Ankara, 1987, s. 85-87.

Bu ifadeden açıkça anlaşılacağı üzere halkçılık demokrasi ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bundan dolayıdır ki, milli egemenlik ile halkçılık arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Bir anlamda halkçılık milli egemenlik anlayışını bir sonucudur. Gerçekten de, milli mücadele döneminde yapılan Anadolu'daki yerel hareketler irade-i milliye adına ortaya çıkmışlar ve kendi kaderlerini kendilerinin tayin edeceklerini net bir biçimde ifade etmişlerdir. Mütareke döneminde adeta demokrasi dersi veren bu yerel hareketler aslında, egemenliğin halka geçtiği gerçeğini gözler önüne sermekteydi.

Yerel hareketlerle ortaya çıkan bu durumun fikirsel ifadesini ise halkçılık ilkesini oluşturmaktaydı. Halk iradesinin üstünlüğüne inanan ve dolayısıyla demokrasi düşüncesini tanımlayan bu ilke, 1921 Anayasasının üzerinde önemle durduğu hakimiyetin millete ait olduğunu, idarenin bizzat ve bilfiil halk tarafından gerçekleştirileceği ve katılımcı demokrasinin yolunu açacak şura sistemi gibi hükümlerinde, ağırlıkla hissedilmektedir. Birinci Meclise katılan vekillerinin bu ilkeye olan inançları da ayrıca belirtilmelidir. Bunun en tipik örneklerinden birisi de anayasa görüşmeleri sırasında vekillerin takınmış oldukları tavidir. Görüşmeler sırasında anayasasının ilk maddesi olan “*hakimiyet bila kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil etmesi esasına müstenittir*” ifadesi hiçbir tartışma yaşanmadan kabul edilmiştir.⁽⁸¹⁾

Halkçılık anlayışı doğrultusunda İcra Vekilleri tarafından hazırlanmış olduğunu vurgulamış olduğumuz taslak hakkında, genel kurulda metnin hukuki niteliği üzerine tartışmalar yaşanmıştır. *Metnin bir yasa mı yoksa program mı olduğu soruları gündeme gelmiştir*⁽⁸²⁾.

⁸¹ SELEK, Sebahattin, **Anadolu İhtilali II.**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965, s. 116-122.

⁸² SELEK, Sebahattin, **Anadolu İhtilali II.**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965, s. 140-141.

Örneğin Trabzon milletvekili, Ali Şükrü Bey söz konusu metnin bir program olduğu düşüncesini ortaya koymuş ve *bolşeviklik akımından esinlendiği imasında bulunarak metni eleştirmiştir*. İcra vekilleri Heyeti adına konuşan Maliye Vekili Ferid Bey ile Dahiliye Vekili Refet Bey de metnin, *hükümetin siyasi programı olduğunu belirtmişler ve bu belgenin kabul edilmesi halinde ayrıntılı kanunların çıkarılacağını söylemişlerdir.*⁽⁸³⁾

Encümen, halkçılık Programının, *meclis hükümetinin genel amaçlarını anlatan ilk dört maddesini metinden çıkarmıştır.*⁽⁸⁴⁾ Çıkarılan bu metinlerde mecliste okunup beyanname olarak kabul edilmiştir.

Meclis görüşmeleri sırasında en çok tartışılan ve kabul görmeyen konulardan birisi “Mesleki Temsil” olmuştur. *Mesleki temsilin önerilmesinin altında yatan başlıca etken bürokrasinin halka tahakkümünü önleyeceği düşüncesi, dolayısı ile halkçılık anlayışıdır.*⁽⁸⁵⁾

Meclis içerisinde üretici olan kesimin temsilinin sağlanması, memur karşısında üreticileri güçlü kılacağı düşüncesi ile ortaya atılmış bir öneridir.

Örneğin daha radikal bir düşünce öne süren ve *meclise memurların girmesini istemediğini açıkça ortaya koyan İzmir milletvekili Mahmut Esat Bey'e*⁽⁸⁶⁾ verdiği cevapta, mesleki temsil sistemini benimseyen milletvekili, Mehmet Şükrü Bey'in mecliste konuyla ilgili yaptığı konuşmanın bir kısmı şu şekildedir: “memurlar da memleketin evladı... fakat fena bir teşkilatın zavallı insanlarıdır.

⁸³ ÖZBUDUN, Ergun, 1921 Anayasası, s.20.

⁸⁴ TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 248.

⁸⁵ AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 211. ; TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 250,251.

⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi C. 3, i: 99, 18.11.1336, s. 390.

Onlar halkın içinde bugünkü gibi, halkın tepesinde, halkı ezmeye memur olmayacaklardır... bu milletin insanları gibi girecek fakat milleti ezmeye memur değil, milletin hukukunu müdafaaya, yükseltmeye gireceklerdir. *Bugünkü teşkilattır ki: onları bu yola sevk etmiş, bu teşkilat-ı kaldırdığımız gün hepsi düzelmiş olacaktır.* (87)

Mesleki temsil esasına karşı çıkanların ise en başta ileri sürdükleri gerekçe, bu sistemin memlekette uygulanamayacağıdır. Örneğin milletvekili Hasan Basri Bey bu kanaattedir: “*Bunda kabiliyeti tabikiyenin mevcudiyetine katiyen kanaat getirmiyorum... siz istediğiniz ıslahatı yapınız. Seviyeyi millet yükselmedikçe bu ıslahattan hiçbir semere çıkmasının imkanı yoktur.*” (88) *Sonuçta mesleki temsil ilkesi konusunda çoğunluk sağlanamamış ve bu öneri reddedilmiştir.* (89)

Mesleki temsil konusu dışında reddedilen diğer öneriler ise şunlardır: Encümen tasarısında tek dereceli seçim düzenlenmesinde karşın, meclis bu öneriyi de mesleki temsil ilkesi ile birlikte kabul etmemiştir.

Bunun yanında halkçılık programında yer alan Büyük Millet Meclisi'nin görevi ve oluşum biçimine dair düzenleme de reddedilmiştir. Bu maddeye göre, *Büyük Millet Meclisi, toplanmasından sonraki dördüncü ayın bitiminde kendi içinden gizli oyla üçte bir üye seçer. Bu heyet Büyük Millet Meclisi yerine geçer ve hak ve yetkilerini kullanır.* (90)

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi C. 3, i: 100, 20.11.1336, s. 412.

⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi C. 3, i: 100, 20.11.1336, s. 412.

⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi C. 3, i: 100, 20.11.1336, s. 415.

⁹⁰ TANÖR belirtilen sistemin Sovyetler Birliği'nde uygulanan kısa süreli yasama organı olan Yüce Sovyet ve onun kendi içinden seçtiği ve onun adına yasama yetkisini kullanan Yüksek Sovyet Prezidyumu sistemine de işaret etmektedir; Bkz., TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri** s. 252.

Bu noktada meclisin çalışmasına dair de bilgi vermekte yarar olduğunu düşünmekteyiz. Her şeyden önce, 1921 Anayasasının Türk anayasa tarihi içerisinde yer alan tek yumuşak anayasa olduğunu daha evvel belirtmiştik. Çünkü görüşülme yöntemi ve kabul yeter sayısı bakımından özel kurallara bağlanmamıştır. Bunun yanında kendi içinde gerçekleşecek değişiklikler bakımından da özel bir sistem getirmemiştir. Halbuki yürürlükte olduğu kabul edilen Kanun-i Esasi'nin 116. maddesine göre, anayasa değişikliği için ancak her iki meclisin üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ve padişahın onayını şart koşmuştur. Büyük Millet Meclisi istese bile anayasa değişikliğini Kanun-i Esasi'ye göre yapamazdı. Zira ne iki meclisin toplanabilmesi mümkündür ne de padişahın onayının alınabilmesi. Bunun yanında üçte iki çoğunluğun aranması da maddi anlamda anayasa değişikliğini imkansız kılacağından bu yolun tercih edilmemiş olabileceği ileri sürülebilir. Çünkü meclisin üye sayısı 360 civarında gözükse de, meclisin 150 civarında milletvekili ile açıldığını kabul edersek anayasa değişikliğinin üçte iki çoğunluk esasını alması demek değişikliğin yapılamayacağı anlamına gelmektedir.

Ancak şu nokta hemen vurgulanmalıdır ki, meclisin bu yöndeki tutumunun altında yatan temel neden kendisini kurucu meclis olarak görmesidir. Bundan dolayı özel bir yöntem izlememiş ve son oylamada gösterme yolu ile anayasanın tümü kabul edilmiştir.

C- ANAYASININ ESASLARI

1. TÜRKİYE DEVLETİ

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun en devrimci yanı şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun henüz varlığı sona ermemişken, anayasasının 3. Maddesinde “*Türkiye Devlet Büyük Millet meclisi tarafından idare olunur*” diyerek yeni bir devletin haberini vermesidir.⁽⁹¹⁾

Devletin isminin “Türk Devleti” değil de “Türkiye Devleti olması da oldukça anlamlıdır. Kurtuluş Savaşı'nda Türk Milliyetçiliği baskın faktör olarak başarının kazanılmasında önemli rol oynamasına karşın, bu ifade bağımsızlık yolunda hangi etnik kökene dayanırsa dayansın birlik haline gelmiş Anadolu insanının ortak kararının temsil etmektedir. Başta Kongreler olmak üzere pek çok ifadede bu birliği tarif eden ibarelere rastlanmaktadır. Örneğin “*İslam ekseriyeti*”, “*öz kardeşlik*”, “*Bilcümle anasırı İslamiye*” gibi.⁽⁹²⁾

2- EGEMENLİK

Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel siyasi sistemi monarşidir. Bu yönetim şekli anlamını, tek ferdin hükümet etmesinde bulmakta ve devlet, bu tek ferdin fiziki varlığı ile temsil ve ifade olunmaktadır.

⁹¹ ESEN, Bülent Nuri, **Türk Anayasa Hukuku**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s. 54,55.

⁹² GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Yayınları, Bursa, 2002, s. 39.

Devlet için hükümdardan ayrı bir hukuki varlık, bir hukuki kişilik söz konusu değildir. *Hükümdarın, yani padişahın yetkileri yasama, yürütme ve yargı erklerinin tümünü kapsamaktadır.*⁽⁹³⁾

Devletin teokratik niteliğinin hükümdara kattığı kutsallığı da hesaba katarsak; tek kişinin hakimiyeti anlamına gelen bu egemenlik anlayışına karşı yüzyıllar boyu herhangi bir itirazın gelmemesini bir ölçüde doğal karşılayabiliriz. Fakat II. Meşrutiyet ile birlikte bu konuda çatlak seslerin çıkmaya başladığını görüyoruz. İlk kez bu dönemde egemenliğin topluma aidiyeti konusunda çeşitli ve önemli yerlerdeki kişilerin beyanlarına rastlamaktayız. Örneğin Mebusan Reisi Ahmet Rıza, 13 Aralık 1324 tarihli meclis açılışında, Hükümetin 17 Aralık 1327 tarihli beyannamesinde, *Cavit Bey'in 23 Temmuz 1328 tarihli nutkunda hakimiyet-i Milliye kavramını ele almışlardır ki; bu durum artık Osmanlı-Türk toplumunda bu kavramın yavaş yavaş yerleştiğini göstermektedir.*⁽⁹⁴⁾

Ancak belirtmek gerekir ki, 1909'da, yapılan anayasa değişikliğinde dahi millet egemenliğine dair bir ifade kullanılmamıştır.

Toplumumuzda milli egemenlik kavramının yavaş da olsa yeşerme sürecini, milli mücadele döneminin getirdiği şartlar hızlandırmıştır. Zira Milli mücadele döneminde, ilk bölümde anlattığımız üzere, milletimiz geleceği konusunda karar vermek amacıyla zaten iradesini ortaya koymuş ve bilfiil egemenliği ele geçirmiştir. Bundan hareketle diyebiliriz ki; biraz sonra anlatılacağı üzere 1921 Anayasasının hakimiyeti millete vermesi sadece açıklayıcı nitelikte bir beyandır. *Çünkü, 1918-1920 yılları arasındaki dönemde millet zaten hakimiyeti eline almıştır.*⁽⁹⁵⁾

⁹³ OKANDAN, R., Galip, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, s. 23.

⁹⁴ AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti**, s. 201.

⁹⁵ TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri** s. 256.

1921 Anayasasının 1.maddesi “hakimiyet bilakaydü şart milletindir” diyerek egemenliğin millete geçtiğini belirtmiştir. Bu durum tarihimizdeki en köklü değişimlerden biridir.

Aynı zamanda Anadolu Hareketi’nin en başından beri hem söz ile hem de fiili olarak ilke kabul edilen anlayışın hukuken de kabulü manasına gelmektedir. Ancak burada tereddüt edilmesine neden olabilecek bir nokta olabilir. Zira ek madde ile meclisin saltanat ve hilafeti kurtarmayı amaç edindiğini görüyoruz. Yani bu, birbirini inkar eden iki düşüncenin varlığı aynı metin içerisinde yer almıştır. *Tunaya bunu muhafazakar kesime karşı bir taviz ve zorunlu bir davranış olarak görmektedir.*

⁽⁹⁶⁾ Çünkü gerek meclisteki muhafazakar kanat gerekse İstanbul hükümetinin yaptığı dinsizlik suçlamalarına karşı bu mecburi bir yol olarak gözükebilir. Ancak burada 24 Nisan 1920’de Mustafa Kemal Paşa’nın mecliste kabul edilen önergesinin bu madde ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Buna göre: *Padişah ve Halife, cebir ve ikrahtan azade olduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder*⁽⁹⁷⁾ Sonuçta saltanat ve hilafet makamının kurtarılması ile kastedilen şey bu makamların ihyası değildir. Zira monarşik yapıya tekrar dönülmesi düşünülmüş olsa idi monarşinin kaderi millet meclisine bırakılmazdı. Bütün bunlar aslında bir çelişki değil sadece dönemin şartlarına göre ortaya konulmuş politik manevralardır. Meclis, *1876 Meşrutî Monarşisini şeklen bertaraf etmeğe cesaret edememiştir.* ⁽⁹⁸⁾

⁹⁶ TUNAYA, Tarık, Zafer, **TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri**, s. 263.

⁹⁷ ÖZBUDUN, Ergun, **1921 Anayasası**, s. 47

⁹⁸ GİRİTLİ, İsmet, SARMAŞIK, Jale, **Anayasa Hukuku**, s. 132.

Ancak sonuçta egemenliğin asıl sahibi olan millet bunu eline almıştır ve 1921 Anayasası bunu hukukileştirmiştir. Nitekim Aldıkaçtı bu konuyla ilgili şunları söylemektedir:

“Gerçekten 1921 Anayasasının birinci maddesi egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu hükmetmekte ve dolayısıyla 1909 Anayasasının egemenlik anlayışına, köklü bir değişiklik getirmekte idi”.

1921 Anayasası içerisinde egemenliğe sahip bir saltanat makamından söz edilemezdi. *Anayasanın 2. Maddesi icra kudreti ile teşrii salahiyyetinin milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz ettiğini öngörerek, icra kuvveti başı padişahın lüzumsuzluğunu kesin bir şekilde açıklıyordu”⁽⁹⁹⁾*

Ancak, saltanat ve hilafet makamının yok sayıldığı gerçeğinin, açıkça ifade edilebilmesi için Kurtuluş Savaşı’nın başarıya ulaşmasının beklenmesi gerekmiştir.

Egemenliğin sahibinin belirlenmesi yanında, bu hakkın nasıl kullanılacağı da, yine Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ilk maddesinde gösterilmiştir. 1.maddeye göre “idare usulü halkın bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.” Bu ilginç ifadenin aslında tartışmaya açık bir yanı vardır. Çünkü ilk bakışta, “bizzat ve bilfiil” vurgulamaları Tanör’ün belirttiği üzere doğrudan demokrasiyi çağrıştırmaktadır.

Egemenliğin kullanımının nasıl olacağı daha doğrusu doğrudan mı yoksa temsili sistemin mi tercih edildiği sorusunun cevabı ikinci maddede yer almaktadır. Bu maddeye göre “Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegane ve hakiki mümessilidir. Üçüncü maddede de “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur” demek suretiyle temsili demokrasiyi tercih ettiklerini göstermişlerdir.

⁹⁹ ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul, s. 84

3- LAİKLİK

1921 anayasası egemenlik hususunda olduğu gibi net bir biçimde laiklik konusunda bir hüküm ihtiva etmese de içerdiği hükümler itibariyle bir dönüşümün sinyallerini vermektedir.

*Arsel, 1921 ve 1924 Anayasalarının İslam dünyasında bir dönüm noktası olduğunu zira egemenliğin millete geçmesi ile batıdaki demokrasilere uygun esaslarını ve laik düşüncenin ilk kez bir İslam Devletinde gerçekleştiğini belirtmektedir.⁽¹⁰⁰⁾ Millet egemenliğinin gerçekleştirilmesi iktidarın meşruiyet kaynağının değişmesi anlamına gelmektedir. Artık iktidar meşrutiyetini, dine yada belirli bir soya aidiyete yahut millet haricinde başka bir güç odağına dayandırmamaktadır. Egemenliğin sahibi millettir ve iktidarı o belirler. Bunun laiklik açısından manası artık devlet temel düzeninin merkezinde insan unsuru vardır. Din unsuru egemenliğin bu yeni kaynağı ile devlet düzeninden çıkmaya başlamıştır. Bu bir başlangıcın ifadesidir. Ancak yeni anayasa metninde sadece egemenliğin kaynağının değişmesi, “laik, insan merkezli, yeni düzen” yoluna girildiğini gösteren tek işaret değildir. Çünkü belirtilmesi gerekir ki; *bu anayasada devletin dine bağlılığına dair bir hüküm yoktur ve 7. Madde’de, belirtilen şariat kurallarının da ancak halk münasebet ve muamelelerine en uygun olan hükümlerinin esas tutulacağı belirtilmekle belirli bir sınırlama da getirilmektedir.*⁽¹⁰¹⁾*

Bütün bunlar ileride yaşanacak değişimlerin ilk sinyalleri ve kamu hukukumuzun gelişmesinde ve modernleşmesinde önemli dönüm noktalarıdır.

¹⁰⁰ ARSEL, İlhan, **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına**, Ankara Üniv. Yay., Ankara, s. 796.

¹⁰¹ TANÖR, Bülent, **Lozan’a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu**, Lozan’ın 50. Yılına Armağan, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1978, s. 217.

D- 1921 ANAYASASI'NIN İLERİYE DÖNÜK ETKİLERİ

1924 Anayasası'nın yürürlüğe girmesine kadar geçen süreç içerisinde siyasi ve hukuki alanda üç önemli gelişme yaşanmıştır. İlk olarak saltanat kaldırılmış, sonra cumhuriyet ilan edilmiş ve nihayetinde hilafetsiz bir düzene geçilmiştir. Aslında bu değişiklikler Mustafa Kemal tarafından oluşturulmaya çalışılan yeni siyasi yapının temel özelliklerini ortaya koymaktadır. Ancak eski düzenin kalıntıları arasında ve savaş koşullarında getirilmek istenen bütün yeniliklerin bir anda hayata geçirilmesi mümkün olamamıştır. Bu bakımdan 1921 Anayasasının ruhuna uygun olan bu değişiklikler, ancak uygun zamanlarda yapılan uygulamalar ile yavaş yavaş hayata geçirilmiştir.

İşte 1921 Anayasası'nın ruhuna hakim olan bu anlayışın temel niteliği demokratik değerlere sahip çıkmasıdır. Bu değerler ilerideki anayasal gelişmeleri etkilemiştir. *Cumhuriyet, ulusal egemenlik ve meclisin üstün yetkileri gibi esaslar, Kurtuluş Anayasacılığından Kuruluş Anayasacılığı'na geçen miraslardır.*⁽¹⁰²⁾

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile anayasaların genel ve ortak işlevi olan iktidarın sınırlandırılması anlayışının üstüne çıkılarak, iktidarın kaynağı değiştirilmiş ve bu anlayış Türkiye Cumhuriyeti'nin bundan sonraki her döneminde göz önünde tutulmuştur. Millet ve temsilcisi tek ve sınırsız güç olarak belirlemiştir. Demokrasiye ara verilmiş olduğu dönemlerde dahi ana hedef en kısa zamanda içerisinde demokratik yaşama dönüşün sağlanması olmuştur.

Yasamanın ve dolayısıyla meclisin ön plana çıkmış olduğu söz konusu anlayışta, zaman içerisinde yürütmenin yasamadan yetkiler koparması gerekmiştir.

¹⁰² TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri** s. 289.

Özellikle 1924 ve 1961 Anayasaları bu yöndeki gelişmeleri yansıtmaktadır. ⁽¹⁰³⁾

1924 Anayasası, yasama ve yürütme yetkisini mecliste toplarken, 1961 anayasası yürütmeyi başlı başına bir yetki olarak kabul etmemiş ve onun yasamanın türevi olma niteliğini değiştirememiştir. ⁽¹⁰⁴⁾

Üzerinde durulmaya değer başka bir nokta ise anayasada yer alan yerel yönetim anlayışının ileriye dönük yansımalarıdır. Her ne kadar anayasada yer alan yönetim ilkeleri hayata geçirilmemiş ve daha sonraki uygulamalarda da “merkeziyetçi,” bir tavır ortaya koyulmuş olsa da, *Cumhuriyet devri partilerinden pek çoğu programlarında yerel yönetimlerin etkinliklerinin ve faaliyet alanlarının artırılması gereğini vurgulamışlardır.* ⁽¹⁰⁵⁾ Bu durum o günlerde temelleri atılan demokrasi anlayışının bir sonucu olarak görülebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan Teşkilat-ı Esasiye Kanununun, sahip olduğu demokratik değerler ile Türkiye'nin yenileşme sürecinde büyük bir kapıyı aralamıştır. Ondan sonraki gelişmeler bu anlayışın üzerine bina edilmiş ve laik demokratik devlet yapısı vücut bulmuştur. Cumhuriyet, millet egemenliği, hukukun üstünlüğü, meşruluk gibi esaslar ve kaygılar ileriki anayasalarda ve gelişmelerde kendisini göstermiştir.

¹⁰³ SOYSAL, Mümtaz, Anayasanın Anlamı, s. 39.

¹⁰⁴ GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, s. 139.

¹⁰⁵ TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler - Mütareke Dönemi (1918-1922)** 1986, 2. Baskı, s 694.

E- DEĞERLENDİRME

1921 Anayasası, Türk Anayasacılık tarihinde dönüm noktasıdır. Bu kısa ancak etki bakımından oldukça önemli olan metin ile 600 yıllık bir gelenek sona ermiştir. Egemenlik anlayışından, kurumlarının işleyişine, laik düzenin, bir anlamda ilk sinyallerinin verilmesine kadar, hukuksal ve siyasal anlamda büyük bir değişim ve modernleşmeyi ifade etmektedir.

1921 Anayasası, sadece yasa değil, bunun yanında yasayı yapan ve hayata geçiren meclis de, siyasal yaşamımız içerisindeki en kıymetli meclislerden birisi olduğunu ortaya koymuştur. Sahip olunan derin görüş farklılıklarına rağmen, milletin geleceği ve bağımsızlık için asgari müştereklerde mutabakata varılmıştır.

1921 Anayasası sadece getirdikleri ile değil, fakat onu meydana getiren meclisin demokratik usuller çerçevesinde meydana gelmesi bakımından da tarihimizde tektir. Zaten bu anlayış da, gerçekleştirilen değişimin ana ilkesi olan ulusal egemenlik ilkesinin bir sonucudur.

BÖLÜM III

1924 ANAYASASI

Cumhuriyetin ilan edilmiş olmasına ve organlarının oluşturulmasına karşın, olağanüstü bir dönemde çıkarılmış olan 1921 Anayasası, Yeni Türk Devletinin ihtiyaçlarına uzaktı. 1 Kasım 1922 tarihinde, Saltanatın da kaldırılması ile yeni devletin gereksinmelerine cevap verecek ve toplumu yönlendirecek yeni bir Anayasa gereksinimi zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. 1921 Anayasası, yukarıda ki bölümde de belirttiğimiz gibi olağanüstü koşulların ürünü olan ve esaslı hususlara yer vermeyen bir metindir. İkinci bölümde açıkladığımız geçiş döneminden başarı ile çıkılmasından sonra, devletin temel kuruluşunu, toplumun ve bireylerin konumunu haklarını belirleyecek yeni bir üst yapılanmaya gerek duyulmuştur. *Mustafa Kemal Atatürk' e göre yeni Anayasa "Devletin şeklini ve millet tarafından hükümetin kurulması yolunu tesbit eden, millet ile hükümetin karşılıklı hak ve ödevlerini gösteren, yasa yapma yetki ve yürütme kuvveti arasındaki iş bölümünü ve ilişkileri düzenleyen bir metin olmalıdır."*⁽¹⁰⁶⁾ Bundan da öte "İki Anayasalı" (1876-1921) duruma artık bir son verilmeliydi. İşte bu nedenlerle üç yıl yürürlükte kalan 1921 Anayasasından sonra yeni bir Anayasa gereksinimi vardı. Birinci bölümde belirttiğimiz gibi sened, ferman ve diğer anayasalar; ekonomik koşullar, iç veya dış baskılar, isyan veya ihtilal gibi nedenler sonucu ortaya çıktığı halde 1924 anayasası kurtuluş savaşının kazanılmasından ve Cumhuriyetin ilanından sonra normal koşullarda kabul edilmiştir. 1924 Anayasası Kuvvetler birliği esasına dayandığından bütün yetkiler Büyük Millet Meclisi bünyesinde toplanmıştır.

¹⁰⁶ İNAN, Afet, **Medeni Bilgiler, Atatürk Araştırma Merkezi**, 2000 Ankara s 240.

İkinci Türkiye Büyük millet Meclisi yeni rejimin Anayasasını kabul etmeden önce, yeni yapılacak anayasa açısından önem taşıyan “*hilafetin ilgasına ve hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkartılmasına dair Kanun’u çıkartmış ve böylece askıda kalan hilafet sorununu çözmüştür.*”⁽¹⁰⁷⁾

1924 Anayasası kurucu meclis tarafından değil, ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından hazırlanmıştır. Anayasa Meclisin 20 Nisan 1924 günlü toplantısında kabul edilmiştir. 1924 Anayasası bazı değişikliklere uğramış ise de 1961 Anayasası çıkana kadar yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası kısa, basit, sağlam yapılı ve kendi içinde tutarlı bir anayasadır.

1924 Anayasası, belli bir ülke anayasası esas alınarak hazırlanmış değildir. Ülkedeki devrim hareketleri ve o dönemde cumhuriyetle yönetilen devletlerin anayasalarından önemli sayılanlar dikkate alınarak, ulusal gereksinmelere cevap verecek bir anayasa hazırlanmak istenmiştir. *Bu arada 1875 tarihli Fransız anayasasından ve Lehistan Anayasasından alınmış bir çok kuralın bulunduğu Kanunu Esasi Encümeni” mazbata muharriri Celal Nuri beyin ifadelerinden anlaşılmaktadır.*⁽¹⁰⁸⁾

Hemen belirtelim ki, 1924 Anayasasının dayandığı temel ilkeler, 1921 Anayasasının dayandığı temel ilkelerle benzerlik gösterir.

Çok kısa olan, 1921 Anayasasının eksiklikleri giderilmiş, o dönemde bilerek eksik bırakılmış olan düzenlemeler 1924 Anayasası ile tamamlanmış ve 105 maddeden oluşan, bir Anayasa meydana getirilmiştir.

¹⁰⁷ 3. Tertip Düstur, cilt 5., s. 323.

¹⁰⁸ GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, 1957, s. 33.

1924 Anayasası, 12 üyeden oluşan bir Komisyon tarafından hazırlanmış, Mecliste görüşülmesine 9 Mart 1924 de başlanılmış ve 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir. Meclis, görüştüğü yasanın bir Anayasa olduğunu düşünerek, Anayasanın kabulünün üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile olacağı kararlaştırılmıştır.

Sonraki bölümlerde de teferruatlı olarak özelliklerini anlatacağımız 1924 Anayasasının önemli bazı temel özellikleri şunlardır.

a) Devletin temel niteliğinin Cumhuriyet olduğu anayasanın “Türkiye devleti bir Cumhuriyet” tir diyen birinci maddesinde açıklanmıştır. Bu anayasa ile, herhangi bir hükümdarlık sülalesinin tanınmayacağı, devletin yasama organı ile devlet başkanının doğrudan veya dolaylı olarak seçimle işbaşına geleceği ilkesi benimsenmiştir.

b) Anayasada devletin dininin, İslam olduğu belirtilmiştir. Hilafetin Anayasadan önce kaldırılmış bulunmasına, Anayasanın kendisinin de laik olmasına karşın, koşullar böyle bir kuralın Anayasada yer almasını gerektirmiştir. Bu kuralın Anayasadan çıkarılması, ancak 1928 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile olabilmıştır.

c) 1924 Anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisini egemenliği kullanan tek organ olarak görmüştür. Meclise yasama yetkisinin dışında başka yetkiler de vermiştir. Örneğin, mahkemelerden çıkan ve kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesi, Meclisin görevleri arasında yer almıştır.

Bu görevin af yetkisine sahip olan meclise verilmesi, kişinin yaşamına son veren önemli bir kararın ulus egemenliğinin tek kullanıcısı olan meclisin iznine bağlanması, Anayasanın kişi yaşamına ve ulusal egemenliğe verdiği önem açısından anlamlıdır.

Meclisin üstünlüğü ilkesi, Anayasanın başka kurallarında da görülmektedir. Örneğin, yasama organının tek meclisten oluşması, Cumhurbaşkanı seçiminin meclise bırakılması, meclisin dağıtılması yetkisinin meclisin dışında, başka bir organa verilmemesi gibi.

d) 1924 Anayasası ile güçler birliği ilkesinin yumuşatılmış bir biçimde sürdürülmekte olduğu görülür. Anayasanın 4. Maddesinde Türk Ulusu adına egemenlik hakkını yalnız meclisin kullanacağı ve 5. Maddesinde de yasama yetkisi ile yürütme gücünün Büyük Millet Meclisinde belirdiği ve onda toplandığı kuralı yer almakla, güçler birliği ilkesinin benimsendiği açıkça görülmektedir. Güçler birliği ilkesinin, 1921 anayasasında olduğu gibi, katı bir biçimde uygulanmadığı, parlamenter sisteme yaklaşan, yumuşak bir uygulamaya gidildiği, yine anayasanın yürütmeyi düzenleyen maddelerinden anlaşılmaktadır. Buna göre, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı Bakanlar kurulu eliyle kullanılır; Bakanlar kurulunun meclisten güvenoyu alması gerekir; Bakanlar kurulu meclise karşı sorumludur; meclis, her zaman bakanlar kurulunu denetleyip düşürebilir.

e) Anayasanın Cumhurbaşkanıya tanıdığı yetkilerin, parlamenter sistemde devlet başkanlarına tanınan yetkiler gibi olduğu görülür. Örneğin, Cumhurbaşkanı, devletin başıdır, törenli oturumlarda meclise ve gerekli gördüğü durumlarda Bakanlar Kuruluna başkanlık eder.

Cumhurbaşkanı meclis görüşmelerine katılamaz ve oy veremez, çıkaracağı bütün kararlar başbakan ve ilgili bakan tarafından imzalanır. Meclisten çıkan yasaların yeniden görüşülmesini isteyebilir, başka bir deyişle geciktirici veto yetkisi vardır. 1924 Anayasası döneminde Cumhurbaşkanı bu yetkisini kullanma gereği bile duymamıştır.

Cumhurbaşkanının meclis tarafından seçilmesi, görev süresinin meclisin görev süresi kadar olması, Cumhurbaşkanı ve meclisin dolaylı da olsa bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. 1924 anayasası döneminin tek partili bir rejimde, ilk iki Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve İsmet İnönü' nün güçlü kişilikleri, politik önderliği elinde bulundurmaları gibi nedenler, meclisle Cumhurbaşkanını karşı karşıya getirmemiştir.

f) Anayasa, yargı hakkının Ulus adına, usul ve yasaya göre, bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağını belirtmiştir. Anayasa, mahkemelerin bağımsızlığını ve yargıç güvencesini düzenleme yoluna gitmemiş, yargı ile ilgili ana ilkelere değinmekle yetinmiş, bunların düzenlenmesini yasaya bırakmıştır.

g) 1924 Anayasası ile yasaların anayasa uygunluğunu denetlemek için bir anayasa mahkemesi kurulmadığı gibi, (1961 Anayasası ile kurulmuştur) anayasaya uygunluk denetiminin mahkemelerce yapılacağı da öngörülmemiştir. Mahkemeler içtihat yolu ile de bu görevi üstlenmemişlerdir. Anayasa, yasaların anayasaya aykırı olmayacağını belirtmekle yetinmiştir. Hatta Yargıtay, yargıçların bir yasanın anayasaya aykırılığını incelemeye yetkili olmadıklarını, anayasaya aykırılıklarını ileri sürerek uygulamaktan kaçınamayacakları içtihadında bulunmuştur.

h) 1924 Anayasası, Osmanlı, Kanunu Esasisi gibi klasik temel hak ve özgürlükleri sıralamak ve kısaca açıklamada bulunmakla yetinmiştir. Anayasada ekonomik ve sosyal haklar açıkça yer almamıştır. Temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması yönünde bir düzenlemeye gidilmemiş,

Anayasada sıralanan temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi, sınırlarının belirtilmesi yasama organının takdirine bırakılmıştır. Kısaca belirtmek gerekir ki, 1924 Anayasasının özgürlük anlayışı Fransız devrimi döneminin özgürlük anlayışını andırmaktadır.

i) 1924 Anayasası, her hangi bir değişikliğe uğramadan hem tek parti, hem çok partili dönemde uygulanmış bir Anayasadır. Tek partili Cumhuriyet, 1924 Anayasasının bir özelliği değildir. 1924 Anayasası döneminde siyasal yaşamın tek partili, ya da çok partili olarak sürmesi, toplum yaşamındaki gelişmeler, ve siyasal önderlerin tutumları ile ilgili olmuştur.

j) Yasama, yürütme ve yargının görevleri belirtilmiş, İdari teşkilata değinilmiş, İlkokul öğrenimi bütün Türkler için zorunlu kılınmış,1934 yılında yapılan değişiklikle kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.

k) Anayasada, ekonomik ve sosyal haklara yer verilmemesi, Meclisin keyfi hareketi halinde gereken önlemlerin belirtilmemesi, *Anayasaya aykırı yasaların iptali için başvurulacak kuruluşun gösterilmemesi, önemli eksiklikler olarak kabul edilmiştir.* (109)

¹⁰⁹ GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993, s. 111.

A- 1924 ANAYASASININ HAZIRLANIŞ SÜRECİ

İkinci meclis bir kurucu meclis değildi, bu sıfatla seçilmiş ve toplanmış bulunmuyordu. Ancak 1920'den beri, meclisin milletin tek ve temsilcisi olduğu düşüncesi pekişmişti ve olağan bir meclisin yeni bir anayasa yapabileceği konusunda kuşku yoktu. Millet adına egemenlik hakkını kullanmaya tam yetkili sayılan bu organ, yasama döneminin ikinci yılında yeni Anayasayı hazırlamak için çalışmaya başladı. İlk çalışmalar Kanunu Esasi Encümeni tarafından başlatıldı.

Kanunu Esasi Encümeni, anayasa tasarısı hazırlanması konusunda bir öneri olmadan, kendiliğinden bir tasarı hazırlayarak Meclis genel kuruluna sunmuştur. 1921 Anayasası adi yasalar gibi görüşülüp kabul edildiği gibi, ileriki anayasa değişiklikleri için de özel kurullar koymamıştı, bu özelliğinden dolayı yumuşak bir anayasa idi. 1924 Anayasasının görüşülmesine başlandığında da kabul edilen bir tek usul kuralı olmuştur. Meclis, anayasasının kabulü için toplantı yeter sayısı olan salt çoğunluğunun üçte ikisinin kabul oyu vermesini gerekli ve yeterli saymıştır. *Üye tam sayısının üçte ikisinin oyuyla kabul yolundaki öneri ise, bu oranı tutturmanın çok güç olacağı gerekçesi bu öneri reddedilmiştir.*⁽¹¹⁰⁾

Görüşme ve kabul nisapları konusunda Heyeti Umumiye kararındaki ifadeye göre, Anayasanın, "Ekseriyet-i sülüsan ekseriyetiyle müzakere kabulü takarrür etmiştir"⁽¹¹¹⁾ Alınan kararda, mutlak çoğunluğun üçte ikisi müzakere ve kabul nisabı değil, sadece kabul yeter sayısıdır. Müzakere yeter sayısı salt çoğunluktur.

¹¹⁰ 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, A.Ş. GÖZÜBÜYÜK/Z. SEZGİN AÜSBF Yay., Anka, 1957, s. 80-81, 100.

¹¹¹ Teşkilatı Esasiye Kanununun, Ekseriyeti Mutlakının Ekseriyetiyle Kabul Edilmesine Dair Heyeti Umumiye Kararı, No:83 11.2.1924, GÖZÜBÜYÜK A.Ş./ KİLİ, S., Türk Anayasa Metinleri s. 110

Bu husus tutanaklardan da açıkça anlaşılmaktadır. Meclis görüşmelere salt çoğunlukla başlayacak, kabul içinse mevcudun üçte ikisinin oyu gerekecektir. Başlıkta sadece ekseriyet mutlakanın sülusan ekseriyetiyle kabul edilmesine ibaresi geçmektedir. Bu nedenle bazı yazarlar, *yeni anayasasının meclisteki salt çoğunluğun üçte iki çoğunluğuyla görüşülmesi ve kabul edilmesi gerektiği hususunda mutabakata varmışlardır.*⁽¹¹²⁾

1924 Anayasasının hazırlık çalışmalarında, yukarıda da belirttiğimiz gibi Fransa'nın 1875 anayasal kanunları ile Lehistan (Polonya) 1921 Anayasasından yararlanılmıştır. *Amaç, kuvvetli bir devlet düzeni yaratmak olarak ifade edilmiştir.*⁽¹¹³⁾ Ayrıca, genel kurul demokratik ve dünya görüşünü son metne kapsamlı bir şekilde dahil etmiştir.

Meclisin anayasa hazırlık çalışmaları sırasında dört yıldan beri yaşanan "ihtilal" ilkelerini yeni anayasaya aktarmak konusunda çok kararlı olduğu görülmektedir. İhtilal ilkeleri deyimi üyelerce sık sık kullanılmıştır. Bundan da anlaşılabilir her şeyden önce milli egemenlik kavramıdır. Kuvvetler birliği ya da meclisin hakları ve üstünlüğü savunulurken, bu ilkeye dayanılmıştır. Milletvekili ve Cumhurbaşkanı yemin metinlerine kayıtsız-şartsız millet hakimiyetine bağlılık ibaresinin eklenmesi bunun bir başka örneğidir. Yasama dokunulmazlığını sağlam güvencelere bağlamak için yapılan uzun görüşmelerde savunulan tezler de milli egemenlik anlayışıyla beslenmiştir.

¹¹² SOYSAL, Mümtaz, *Anayasaya Giriş*, s. 168; T.Bekir, BALTA, *1924 Anayasası Meclis Görüşmeleri*, Önsöz s. XII.

¹¹³ *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, A.Ş. GÖZÜBÜYÜK/Z. SEZGİN AÜSBF Yay., Anka, 1957, s. 29-35.

Nihayet Cumhurbaşkanını, tasarıda tanınan ve meclis aleyhine kullanılacak yetkilerin (fesih, veto) reddinde dayanılan teorik temel bu olmuştur.⁽¹¹⁴⁾

Anayasanın hazırlığı sırasında ortaya sürülen, ancak kabul görmeyen iki önemli öneri olmuştur.

Bunlardan biri çift meclis sistemi, diğeri ise Cumhurbaşkanlığının güçlendirilmesi ile meselesidir.

Kuvvetler birliği, meclis üstünlüğü, meclis hükümeti, tek meclisli yasama organı modelinin sürdürülmesinde etkili olmuştur.

Kabul görmeyen ikinci önemli öneri ise, Cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılmasıyla ilgilidir. Bunlar, Cumhurbaşkanını özellikle Meclis karşısında güçlendirmeyi amaçlayan öneriler olup, komisyon tarafından genel kurula sunulmuşlardır. Genel kurul bunları reddetmiş, yalnız bir tanesini yumuşatarak kabul etmiştir.

Geri çevrilen öneriler, Cumhurbaşkanının meclis dışından da seçilebilmesine ve görev süresinin meclisinkinden daha uzun (7 yıl) olmasına, (tasarı madde 31 ve 32) Cumhurbaşkanının hükümetin görüşünü aldıktan sonra gerekçeli bir işlemle meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verebilmesine, (madde 25) yasaları bir kez daha görüşülmek üzere meclise geri gönderebilmesine, (madde 36) ilişkindir. Bu son düzenleme Cumhurbaşkanına bir geciktirici ya da taliki (askıya alıcı) veto yetkisi vermektedir. Onun geri gönderdiği yasaların, ancak meclisin üçte iki çoğunluğunca yeniden kabulü halinde Cumhurbaşkanı için bir yayınlama zorunluluğu doğuyordu.

¹¹⁴ Aynı kaynak, s. 87, 93, 140, 147, 150, 275.

Bu öneriler Mecliste kabul görmemiştir. Yumuşatılarak kabul gören öneri ise Cumhurbaşkanının başkomutanlığı ile ilgilidir. Tasarı, bütün kuvvetlerin başkumandanlığını Cumhurbaşkanına vermekteydi (madde 41).

Bu öneri de çok uzun tartışma ve itirazlara konu olduktan sonra Cumhurbaşkanının rolü temsili ve sembolik bir düzeye itilmiştir.⁽¹¹⁵⁾

Cumhurbaşkanına tanınmak istenen yetkilerin büyük tepkiyle karşılaştığı görülmektedir. Özellikle fesih ve geciktirici veto konusunda üyelerin karşı çıkışları katı olmuştur. Bu üyeler itirazlarını milli egemenlik ve meclisin üstünlüğü ilkelerine dayandırmışlardır. Yine bu üyeler, Mustafa Kemal'in kişiliğine büyük saygı ve güven duyduklarını, ama ortada bir ilke sorunu bulunduğunu belirtmeyi ihmal etmemişlerdir.

B) GENEL ESASLAR

1924 Anayasası Altı Fasil'dan oluşur. Birinci Fasil genel esaslara (Ahkâmı Esasiye) ayrılmıştır. İlk iki hüküm devletle ilgilidir.

Genel esaslar bölümü "Türk Devleti bir Cumhuriyettir" hükmüyle başlamaktadır (madde 1). Aslında Cumhuriyet, 1923 anayasa değişiklikleri sırasında bir devlet şekli olarak değil, hükümet şekli olarak değerlendirilmiştir. Buradaki hükümet sözcüğü kabine ya da bakanlar kurulu karşılığı değildi. Geniş anlamıyla İdare ya da yönetim kavramları yerini geçiyordu.

1924 Anayasası görüşmeleri sırasında da bu usulün kullanılması ve *Türkiye Devletinin hükümet şekli cumhuriyettir ibaresinin kabulü bir üye tarafından önerilmişse de, madde komisyondan gelen biçimiyle benimsenmiştir.⁽¹¹⁶⁾*

¹¹⁵ Aynı Kaynak, s. 276 vd.

¹¹⁶ Aynı Kaynak, s. 96-100.

Cumhuriyet ile ilgili anayasa hükmü özel bir korunma altına da alınmış, bunun değiştirilemeyeceği hatta değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği kabul olunmuştur (madde 103/3). *Meclis görüşmelerinde, Anayasanın Ahkamı Esasiye bölümünde yer alan öbür maddelerin de (madde 2-8) değiştirilemez hükümlerden sayılması önerisi de benimsenmemiştir.*⁽¹¹⁷⁾

Anayasa, 1923 değişikliğiyle getirilen bir hükmü aynen sürdürmektedir. “Türkiye devletin, dini İslamdır” (madde 2) bu hüküm 1928 değişikliğinde Anayasadan çıkartılacak, 5 Şubat 1937 değişikliklerinde de Türkiye Devleti’nin nitelikleri sıralanırken laik olma özelliği maddeye eklenecektir. 1924’teki şekliyle 2. Madde, resmi dilin Türkçe, başkentin Ankara olduğunu da belirtmektedir.

Genel esaslar bölümünün bundan sonraki maddeleri egemenlik hakkı, kullanılışı ve devlet organları ile ilgilidir.

Türk Devriminin temel değeri olan kayıtsız-şartsız millet egemenliği ilkesi, 1924 Anayasasının da baştaçı ettiği bir unsurdur.

1924 Anayasası, 1921’dekinden farklı olarak, Vilayet ve Nahiye şuraları gibi yerel yönetim kurumlarına da yer vermemiştir, merkeziyetçiliği yeniden öne çıkarmıştır.

Yasama ve yürütme yetkisi Meclis de toplanmıştır (madde 59). Meclis, yasama yetkisini bizzat (madde 6) yürütme yetkisini ise kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin ettiği icra vekilleri eliyle kullanır. Meclis, hükümeti her an denetleyebilir ve düşürebilir (madde 7).

¹¹⁷ Aynı kaynak s. 464-465.

Anayasanın yasama ve yürütme gücünü Meclis' de toplayıp, yasama yetkisini bizzat, yürütme yetkisini ise Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu eliyle kullanacağını belirtmesi, bir yandan kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemine bağlı kalındığını diğer taraftan ise yasama ve yürütme gücünün birer kuvvet olarak ayrıldığı anlamına gelir. Böylece, Cumhuriyeti ilan eden, Anayasa değişikliği ile başlamış olan parlamenter sisteme doğru kayış, 1924 Anayasası ile pekiştirilmiş olmaktadır.

Yargı yetkisi bakımından durum nedir? Meclis' in millet adına egemenlik hakkını kullanması, kuruculuk (anayasa değiştiriciliği), yasama ve yürütme (hükümet eliyle) yetkileri bakımından olup, yargı erkini içermez. Yargı yetkisi ya da hakkı, yine millet adına yasalar çerçevesinde bağımsız mahkemelerce kullanılır (madde 8).

1) YASAMA ORGANI

İkinci Fasıll yasama görevine ayrılmıştır. Anayasa, genel esaslar bölümünde yasamadan bir salahiyet (yetki), yürütme'den de yine bir salahiyet ya da kudret diye söz etmiştir. Bölüm başlığı ise yasamayı bir görev olarak ele almaktadır.

Yasama organı, tek meclisli Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. TBMM, Özel yasaya göre seçilen mebuslardan oluşur (madde 9). Anayasada seçimlerle ilgili iki temel konu düzenlenmiştir. Seçim ve seçilme hakları 18 yaşını bitiren her erkek Türk mebus seçme (madde 10), 30 yaşını bitiren her erkek Türk de mebus seçilme hakkını sahiptir (madde 11). Komisyon tasarısında bu haklar "her Türk" için öngörülüyordu. Böylece kadınların da seçme ve seçilme hakkı tanınmış oluyordu.

Genel kurulda ise bu hakların şimdilik yalnız erkeklere tanınması fikri ağır basmış, maddeler bu yönde değiştirilmiştir. ⁽¹¹⁸⁾ Bu hükümler 1934’de değiştirilip, kadınlara da siyasal hakları tanınacaktır.

1921 Anayasası genel seçimlerin iki yılda bir yapılmasını kabul etmişti (madde 5). Bu süre çok kısa olduğu için verimli bir yasama dönemi yaşanmasına elverişli olamamaktaydı. 1924 Anayasasının görüşmelerinde, komisyonunun da önerisi doğrultusunda hemen herkes bu sürenin dört yıla çıkarılmasının zamanı geldiği kanısındaydı. Sonuçta da bu öneri kabul edildi (madde 13).

Mevcut meclisin, bu madde (dört yıllık yasama dönemi) hükmünden yararlanmaması önerileri gerekli çoğunluğu sağlayamadı. ⁽¹¹⁹⁾

1924 Anayasası, mebusların temsilcilik sıfatı konusunda Osmanlı-Türk anayasacılığında farklı bir ara dönem yaratmıştır. 1876 kanun-ı Esasisi’ne göre mebuslar kendilerini seçen dairenin ayrıca vekili olmayıp Umumu Osmanlıların vekiliydiler (madde 71). 1921 Anayasası da aynı yönde düzenleme getirmiş, Meclis üyelerinin kendilerini seçen vilayetin değil, tüm ülkenin vekili olduklarını da Anayasa da düzenlenmiştir (madde 5). 1961 (madde 76) ve 1982 anayasaları da (madde 80) Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün Milleti temsil ederler hükmüyle bu çizgiyi sürdürmüştür. 1924 Anayasasının konuyla ilgili hükmü ise bu süreklilik çizgisinde anlamlı bir farklılık oluşturur. Her mebus yalnız kendini intihap eden dairenin değil, umum Milletin vekilidir (madde 13/son) biçimindeki düzenleme, tüm milletin genel ve siyasal temsili anlayışının yanında, seçen ve seçilen arasında da bir temsil ve vekalet zincirine de değinmiş olmaktadır.

¹¹⁸ Aynı kaynak, s. 108-114,467.

¹¹⁹ Aynı kaynak, s. 39,66,116-117,125.

Mebusluk statüsünde dikkati çeken bir hüküm, Meclis üyeliği ile hükümet memurluğunun aynı kişide birleşmeyeceğine dair kuraldır (madde 23). Gerçi bu hüküm Kanuni Esasi’de de mevcuttur (madde 67). Ancak 1924 düzenlemesinin özel bir nedeni ve sonucu da bulunuyordu. Kurtuluş Savaşı günlerinin koşulları, pek çok komutanın mebus sıfatını kuşanmasına yol açmıştı. Şimdiyse savaş dönemi geride kalmış, askerlik ile millet temsilciliği arasında bir seçim yapma gereği doğmuştu. *Dolayısıyla, 1924’teki hüküm, Kanun-i Esasinin basit bir tekrarı değildi.*⁽¹²⁰⁾

Zaten ikinci Meclis döneminin ilk yılında, Cumhuriyet’in ilanından sonra çıkartılan bir yasa ile, Meclis’ e üye seçilmiş olan ya da seçilecek asker kişilerin, bu iki görevden birini seçmeleri şartı getirilmiş bulunuyordu.⁽¹²¹⁾

Anayasa Meclis’ in bizzat yerine getireceği görevleri şöyle sıralar: Ahkâmı şer-iyenin yerine getirilmesi, yasa koymak, değiştirmek, kaldırmak ve bunları yorumlamak, yabancı devletlerle sözleşme, antlaşma ve barış yapmak ya da savaş ilan etmek, muvazenede umumiyeti maliye ve hesabı kati kanunlarını incelemek ve onaylamak, para basımına karar vermek, tekelle ve mali yüklenme getiren sözleşme ve imtiyazları onaylamak ya da kaldırmak; genel ve özel af ilanı; cezaları hafifletmek ya da değiştirmek, soruşturma ve cezaları ertelemek, ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek (madde 26).

Meclis’ in kuruculuk (Anayasayı değiştirme) yetkisi de vardır (madde 102). Meclis, olağan (adi) yasama yetkisine sahiptir; kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi gereği bu yetkiyi devredemez. Meclis birtakım icrai ve idari yetkilerle donatılmıştır.

¹²⁰ Aynı kaynak, s. 171.

¹²¹ TBMM’ne intihab edilen ve Edilecek Olan bil’umum Mensubini Askeriyyenin Tabi Olacakları Şerait Hakkında 19 Aralık 1923 tarihli kanun.

Savaş ilanı, sulh akdi, yabancı devletlerle sözleşme ve antlaşma yapma, para basılmasına karar verme, sözleşme ve imtiyazların onaylanması ya da feshi, sıkıyönetim ilanı kararının onaylanması, vb. bunlara örnektir. *Nihayet, bazı yargısal nitelikli işlemler de onun yetki alanı içinde girmektedir. Cezaların değiştirilmesi ya da hafifletilmesi, soruşturma ya da cezaların ertelenmesi, genel ve özel af, ölüm cezalarının yerine getirilmesi.* ⁽¹²²⁾

Meclis' in görev ve yetkileri arasında sayılan iki konu özellik taşımaktadır. Bunlar, ahkamı şeriyenin yerine getirilmesini sağlama ve yasaları yorumlama yetkileridir.

Ahkamı şeriyenin tenfizi'ni sağlama görev ve yetkisi aslında yeni bir düzenleme değildir. Kanun-ı Esasi'de de bu yetki yer almış, ancak padişaha tanınmıştı 1921 Anayasasında da bu hüküm vardı (madde 7) şu önemli farkla ki, şeriat kurallarının uygulanmasını sağlama görevi hem zamanın ihtiyaçlarına uygun kurullarla sınırlanmış, hem de bu görev halife-sultan gibi teokratik bir makamdan alınıp, Meclis gibi demokratik ve temsili bir organa verilmişti. Bu durum laiklik yolunda atılmış bir adım niteliğindedir. ⁽¹²³⁾ İşte 1924 Anayasası, bir önceki Anayasadan bu hükmü devralmış bulunmaktadır. Ancak dört yıl sonraki anayasa değişikliğiyle (1928) kaldırılacaktır. ⁽¹²⁴⁾

Meclis' in yetkileri arasında görülen bir başka yenilik, kanunları tefsir (yorumlama) yetkisidir. Komisyon tasarısında yer almayan bu husus Anayasa metnine, meclis görüşmeleri sırasında eklenmiştir.

¹²² KUBALI, H. Nail, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, 162-165.

¹²³ KARTEKİN, Enver, **Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi**, s. 212.

¹²⁴ 10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı kanun.

Bu da bir kez daha, Meclis üyelerinin Meclisin hakları ve tarihsel değeri üzerinde gösterdikleri titizliğin kanıtıdır. *Kanunu kim yaparsa onun manasını, mefhumunu, ruhunu ifade etmek de onun uhdesine terettip eden (düşen) bir vazifedir anlayışı bunun ifadesidir.*⁽¹²⁵⁾

Kanunu Esasi Encümeni tasarısında Cumhurbaşkanına, hükümetin görüşünü aldıktan sonra, gerekçesini Meclis'e ve millete bildirmesi şartıyla seçimlerin yenilenmesi kararı verme yetkisi tanınıyordu (madde 25).

Tasarının tümü üzerine yapılan başlangıç konuşmalarından itibaren üyelerin bu düzenlemeye şiddetle karşı çıktıkları görülmüştür. Sonuçta, oylamaya katılanların çoğunluğu ile tasarıdaki öneri kabul görmemiştir.⁽¹²⁶⁾

2) YÜRÜTME

1924 Anayasasında yürütme erki de Meclis'e aittir. Ancak, yasama yetkisini bizzat kullanan meclis (madde 6) yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı İcra Vekilleri Heyeti eliyle kullanır (madde 7).

Vazifei İcraiye başlıklı üçüncü fasıl, Cumhurbaşkanının statüsünü düzenleyen maddelerle başlamaktadır.

Cumhurbaşkanı Meclis tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi (dört yıl) için seçilir. Yeniden seçilmek mümkündür (madde 31). Anayasa komisyonunun, Cumhurbaşkanının meclis dışından da seçilebilmesi ve yedi yıl görev yapması yolundaki önerileri kabul görmemiştir. Benimsenen sistemde her meclis kendi yasama döneminin Cumhurbaşkanını seçer.

¹²⁵ 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, s.226.

¹²⁶ Aynı kaynak, s. 179-215.

Bunun görev süresi de meclisinkine bağılı olarak uzayıp kısalabilir. Böylece Cumhurbaşkanı, kendini seçen meclise bağılıdır ve onun varlığı ile makamında kalır.⁽¹²⁷⁾

Cumhurbaşkanı devletin reisidir. Bu sıfatla özel törenlerde meclis'e, gerekli gördükçe de icra vekilleri Heyeti'ne başkanlık eder. Ancak, Meclisde' ki tartışma ve görüşmelere katılamaz ve oy veremez (madde 32). Özel törenlerden kasıt, yasama dönemi başındaki ya da olağanüstü nitelikteki toplantılardır.

Cumhurbaşkanı ayrıca her yasama yılı başında, hükümetin bir önceki yıl çalışmalarına ve o yıl alınmasını uygun bulduğu kararlara ilişkin görüşlerini Mecliste bir nutukla açıklar ya da bunu başbakana okutur (madde 36).

Cumhurbaşkanı hastalık ya da dış gezi gibi nedenlerle görevini yapamaz ya da ölüm ya da istifa gibi nedenlerle makamı boşalırsa, Meclis başkanı vekaleten bu görevi üstlenir (madde 33).

Cumhurbaşkanının statüsü ile ilgili komisyon önerilerinde, Meclis Genel Kurulu önemli değişiklikler yapmıştır. Komisyon, Cumhurbaşkanının yedi yıl için seçilmesini öngörmüşken, genel kurul bunu bir seçim dönemine indirmiştir (madde 31). Cumhurbaşkanının meclis dışından da seçilebilmesi, kabul görmeyen bir başka öneri olmuş ve TBMM üyeleri arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır (madde 31). Meclisin, bir kez daha görüşülmek üzere kendisine göre gönderilen yasayı ancak üçte iki çoğunlukla kabulü halinde bunun Cumhurbaşkanınca ilanının gerekli olacağı hükmü de değiştirilerek, ilan zorunluluğunun doğması için adi çoğunluk yeterli sayılmıştır (madde 35). Meclis genel kurula ayrıca, Cumhurbaşkanının yemin metnine uyma borcu eklemiştir (madde 38).

¹²⁷ ALDIKAÇTI, Orhan, **Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı**, İstanbul 1960, s. 210 vd.

Nihayet son önemli değişiklik başkomandanlık konusunda yapılmıştır. Komisyon tasarısında, Cumhurbaşkanı kara, deniz ve hava kuvvetlerinin başkomutanıdır. Genel kurulda bu değişmiştir. Kabul edilen maddeye göre başkomutanlık TBMM'nin manevi kişiliğindedir ve bunu Cumhurbaşkanı temsil eder (madde 40).

Görüldüğü gibi genel kurulda yapılan bütün değişiklikler Cumhurbaşkanlığının anayasal konumunun güçlendirilmesi yerine millet egemenliğini ve onun temsilcisi olan Meclis' in üstünlüğünü arttırmak yönündedir.

Cumhurbaşkanı, Meclis tarafından kabul edilen kanunları on gün içerisinde ilan eder. Anayasa ve bütçe kanunları dışında, ilanını uygun görmediklerini bir kez daha görüşölmek üzere on gün içerisinde Meclise geri gönderebilir. Meclisin yeniden kabul ettiğı yasanın ilanı zorunludur (madde 35). Cumhurbaşkanının buradaki işlemi, yasama işlemini tamamlayan bir onay (tasdik) değildir, meclisten çıkan yasa zaten tamamlanmış bir işlemdir. *Cumhurbaşkanın yaptığı ise, duyurma anlamında idari bir uygulamadır.*⁽¹²⁸⁾

Cumhurbaşkanı siyasal bakımdan sorumsuz olup, yetkilerini ancak başbakan ve ilgili bakanın katılımıyla (karşı-imza) kullanabilir (madde 39). Bu kararlardan doğan sorumluluk başbakan ile ilgili bakana aittir (madde 41). Bunlar, parlamenter rejime özgü kurallardır.

Cumhurbaşkanının sorumluluğı yalnız iki halde söz konusudur. Cumhurbaşkanı, vatan hainliğı durumunda Meclis'e karşı sorumludur. Hususi işlerinden dolayı sorumluluğına gidilmek gerektiğinde yasama dokunulmazlığının kaldırılması hakkındaki usuller uygulanır (madde 41).

¹²⁸ KUBALI, H.Nail, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, s. 197.

Meclis, Cumhurbaşkanının yetkilerinin geniş tutulmasına karşı çıktığı gibi, kişisel sorumlulukları konusunda da duyarlı davranmıştır. Encümen tasarısında, Reisi Cumhur, ancak hıyaneti vataniye halinde Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı mesuldür denmiştir (madde 42). Kabul gören son metinde ise, Cumhurbaşkanının kararlarından doğan sorumluluğun başvekil ve ilgili vekile ait olduğu, ayrıca Cumhurbaşkanının hususatı şahsiyesinden dolayı sorumluluğu söz konusu olduğunda, bunun yasama dokunulmazlığı ilkeleri (madde 17) uyarınca çözümü gibi hükümler eklenmiştir (madde 41).

Sonuç olarak, *Cumhurbaşkanı, parlamenter sistemde belirtilen devlet başkanından farksız bir konumdadır.*⁽¹²⁹⁾ Türkiye'nin birinci ve ikinci Cumhurbaşkanlarının siyasal hayattaki güçlü kimlikleri, 1924 Anayasasından değil, siyasal hayatın ve dönemin özelliklerinden (kurtuluş savaşı mirası, karizma, tek parti, ordu desteği vb.) doğmuştur.

Hükümet, 1924 sisteminde yürütme işlerini yüklenmiş olan asıl organdır. Oluşumu bakımından da Meclis'e bağlı olmaktan çıkmıştır. Şöyle ki, Cumhurbaşkanı Meclis üyeleri arasından bir başvekil seçer ve başvekil de yeni meclis üyeleri arasından vekilleri seçer ve Cumhurbaşkanının onayına sunar. Bu onayla birlikte hükümet kurulmuş olur. Ancak hükümet bir hafta içinde programını Meclis'e sunmak ve güvenoyu almak zorundadır (madde 44).

Vekiller, başvekilin başkanlığı altında icra vekilleri Heyeti'ni oluştururlar (madde 45). Bu heyet, hükümetin genel siyasetinden birlikte, vekiller de kendi yetkilerine giren işlerden bireysel olarak sorumludurlar (madde 46).

¹²⁹ PARLA, Taha, **Türkiye'nin Siyasal Rejimi**, s. 16-17,72.

Görülüyor ki, yasama ve yürütme kuvvetlerinin birliği noktasından yola çıkmış olan Anayasa, İcra Vekilleri Heyeti'nin kurulmasını meclise ait bir yetki olmaktan çıkarıp, Cumhurbaşkanı ve başvekile ait bir yetki haline getirmekle, Parlamenter sisteme yönelik çizgisini sürdürmüştür.

3) YARGI

Anayasanın Dördüncü Fası1'ı Kuvvei Kazaiye' ye ayrılmıştır. Daha önceki bölüm başlıklarında yasama ve yürütmeden görev (vazife) diye söz edilirken, Yargı'ya kuvvet denmesi, bu organa güç ve saygınlık kazandıran anlamlı bir seçimdir.

Genel Esaslar' la ilgili birinci Fası1'da da, yargı hakkı Millet adına usulü ve kanun dairesinde bağımsız mahkemelerce kullanılır (madde 8) denmiştir. Böylece, millet adını bir hakkı kullanan bu organ, Milletın yegane ve hakiki mümessili olup Millet namına hakimiyeti istimal eden TBMM'den ayrı ve bağımsız, üstelik yetkisini yine millet namına kullanan bir organ konumuna yükseltilmiştir.

Mahkemelerin örgütlenişi, görev ve yetkileri yasayla düzenlenir (madde 53) yargıçlar bağımsız ve her türlü müdahaleden azadedir. Meclis ve İcra Vekilleri Heyeti mahkeme kararlarını değiştiremez, erteleyemez ve bunların yerine getirilmesini engelleyemez (madde 54). Yargıçlar yasanın öngördüğü durumlar dışında azledilemez (madde 55). Yargıçların özlük hakları yasa ile belirlenir (md 56). Bunlar özel yada kamusal başka görevle alamazlar (madde 57). Mahkemelerde yargılama alenidir (madde 58) Herkes meşru yollardan yararlanarak bütün haklarını savunabilir (madde 59). Hiçbir mahkeme görevi ve yetkisi içinde olan bir davaya bakmaktan kaçınamaz (madde 60).

Bu hükümler yargının yasama ve yürütme karşısındaki bağımsızlığını korumakla birlikte, yargıç bağımsızlığı ve güvenceleri konusunda yeterince somut değildir. Bu işlerin düzenlenmesi yasa koyucunun takdirine kalmıştır. 1961 Anayasası bu eksiklikleri ve bundan ötürü uygulamada doğan büyük sorunlara çözüm getirmeye çalışacaktır.

Bağımsız, tarafsız ve adil bir yargı erkinin ve yargılama işlevinin can alıcı noktalarından biri, olağanüstü mahkemelerin oluşmasına izin verilmemesidir. Tabii hakim ya da doğal yargı ilkesi diye ifade olunan bu genel kural, hiç kimse kendine yüklenen suçu işlediği tarihte görev yapan yetkili mahkemeler dışında, sonradan oluşturulacak mahkemeler önünde yargılanamaz, hükmünü güvence altına alır.

İkinci Büyük Millet Meclisi'nin, tıpkı olağanüstü koşullarda toplanan bir önceki meclis gibi, bu konuda duyarlı olmadığı anlaşılmaktadır. Gerektiğinde İstiklal Mahkemeleri kurabileceğine işaret edilmiş olduğu gibi, *fevkalade mahiyeti haiz mahkeme teşkili memnudur şeklindeki bir ek fıkra önerisi de (madde 53) kabul görmemiştir.*⁽¹³⁰⁾

Yargı bahsinin önemli bir konusu da yasama ve yürütme işleri ile ilgili yargısal denetim sorunudur.

1924 sistemi, yasaların anayasa uygunluğunun yargı yoluyla denetlenmesi esasını kabul etmemiştir. Benimsenen yol, Meclis' in kendi kendini denetlemesi, yani yasaların Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na uygun düşüp düşmeyecekleri konusunda, tasarı aşamasındayken bir siyasal denetim yapmasıdır. Başta Anayasa Komisyonu olmak üzere Meclis' in yetkili encümenleri ve genel kurulu bu hususla görevlidirler.

¹³⁰ 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, s. 414.

Anayasa yargısının kabul görmemesi ilk nedeni, o dönem anayasalarında bu usulün geniş bir uygulama alanı bulamamış olmasıdır. İkinci ve asıl önemli neden ise, 1924 Anayasasının, saf milli egemenlik ve meclis üstünlüğü ilkelerinin canlılıklarını koruduğu bir dönemin damgasını taşımasıdır. *Bu anlayış çizgisinde, millet adına egemenlik hakkını kullanan bir organın, millet adına vermiş olduğu kararlarından ve çıkardığı yasalardan ötürü yargı tarafından denetlenmesi beklenemezdi.*⁽¹³¹⁾

İdari işlemlerin yargısal denetimi ise Şurayı Devlet tarafından yapılmaktadır (madde 51). Ancak, yasaların uygulanışını göstermek için çıkartılan Nizamnameler bundan ayrıdır. Bunların yasalara aykırılığı ileri sürüldüğünde, bunun çözüm yeri yargı mercii değil, Meclis' dir (madde 52).

İdari yargı hesabına Anayasada görülen bir başka zayıflık da, bir yargı yeri olan Devlet Şurası'nın Kuvvei Kazaiye bölümünde değil, Vazifei İcraiye başlığı altında düzenlenmiş olmasıdır.

4) KAMU HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ

1921 anayasası, olağanüstü şartlarda hazırlandığı için ve ayrıntılı bir metin olmadığından dolayı, kişi hak ve özgürlüklerini düzenlememişti. 1924 Anayasası Türklerin Hukuku Ammesi başlığı altında bu konuyu ele almıştır. (Beşinci Fesıl) Burada, hak ve özgürlükler, felsefi kökeni ile sınırları konusunda doğal hukukçu, liberal ve bireyci bir yaklaşım ile ele alınmıştır. Bölümün ilk maddesi, bu anlayışların tipik ifadesidir. “Her Türk hür doğar, hür yaşar Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir” (madde 68).

¹³¹ OKANDAN, R., Galip, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, S.68

“Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyetinin sınırıdır. Bu sınırı ancak kanun çizer”(madde 68/2).

Görüldüğü gibi maddede, özgürlüklerin sınırı olarak devlet, kamu yada toplum çıkarları gibi kavramlara yollama yoktur. *Tasarının, sosyal dayanışma gereği birtakım yükümlülükler getirilebileceği (doğal afetler) yolundaki düzenlemesi bile, genel kurulda tasvip görmeyip kabul edilmemiştir.*⁽¹³²⁾

Türklerin hukuku Ammesi (Kamu Hakları) ile ilgili meclis tartışmaları, önceki bölümlerle kıyaslanamayacak derecede kısa ve yüzeysel olmuştur. Önerilerin çoğu hemen hemen hiç tartışma konusu olmadan kabul edilmiştir. Genel kurulun yaptığı değişikliklerden birkaçı yine de dikkat çekicidir.

Bunlardan biri, yukarıda değinildiği gibi, doğal afetler (sel, deprem, vb.) karşısında toplumsal dayanışma gereği vatandaşlara konacak yasal yükümlülüklerle ilgili önerilerin (tasarı madde 70) geri çevrilmesidir.

Bir başka değişiklik, posta yoluyla haberleşmenin gizliliğine mahkeme kararı olmadan dokunulamayacağına ilişkin hükme (madde 81) açıklık getirilerek, telgraf ve telefon yoluyla haberleşmelerinde de bunlara eklenmesidir.

Sıkıyönetim ilanı halinde, meclisin, toplantı halinde değilse derhal toplantıya çağrılması hükmü de (madde 86) metne genel kurulda eklenmiştir.⁽¹³³⁾ Bu kişi hakları açısından olduğu kadar, meclisin vazgeçilmezliği konusundaki duyarlılığı yinelemesi bakımından da önemli bir katkıdır.

¹³² GÜNEŞ, Turan, **Araba Devrilmeden Önce**, Kaynak Yay., İstanbul, 1983., s. 72.

¹³³ **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, s. 426.

Anayasa, klasik-bireysel hak ve özgürlüklerin hemen hepsine yer vermiştir. Yasa önünde eşitlik ilkesi ve hakkı ile her türlü ayrıcalıkların yasaklanması (madde 69) en başta gelmektedir.

Yine bir maddede de kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz yazı, seyahat, sözleşme, çalışma, mülk edinme, malını kullanma, toplantı, dernek ve ortaklık kurma hak ve özgürlüklerinin Türklerin tabii haklarından olduğu belirtilmiştir (madde 70).

Bir takım hak ve özgürlüklerde ifade edilen Türkler ya da Türk kavramından ne anlaşılmalıdır?. Bölümün son maddesi bunun yanıtını vermektedir; Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itlak olunur (denir) (madde 88). Anayasa dinsel ve ırksal farklılıkların bulunduğunu, ancak Türklük sıfatının dinsel ve ırksal bir anlam taşımadığını, coğrafi (Türkiye ahilisi) ve siyasi (vatandaşlık bağı) anlama geldiğini vurgulamaktadır.

Mustafa Kemal de, aynı yıllarda, “*Türkiye halkına kuran Türkiye hakkına Türk Milleti denir*”⁽¹³⁴⁾ şeklindeki tanımıyla aynı yaklaşımı bir başka şekilde ele almıştır. Dolayısıyla milliyetin esası ırk değil, sadakattir.⁽¹³⁵⁾

1924 Anayasası, Türklerin tabii hukukundan saydığı hak ve özgürlükleri ayrı maddeler halinde belirtmiştir. Can, mal ırz ve konut dokunulmazlığı (madde 71), yasanın belirttiği durumlar dışında yakalanamama ve tutuklanmama (madde 72) işkence, eziyet, müsadere ve angarya yasağı (madde 73) yasal istisnalar dışında el koyma ve kamulaştırma yasağı (madde 74) felsefi görüş ve dinsel inancından dolayı kınanmama ve yasalar çerçevesinde dinsel ayinler yapabilme hakkı (madde 75).

¹³⁴ İNAN, Afet, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk' ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1988. s. 18.

¹³⁵ TURAN, İlder, **Cumhuriyet Tarihimiz**, Çağalan Ktb., İstanbul, 1969, s. 73

Yasal usuller dışında konuta girememe ve burada yapılamaması kuralı (madde 76) basın serbestliği ve öndenetim yasağı (madde 77) seferberlik ve sıkıyönetim ya da salgın hastalık durumu dışında seyahat özgürlüğüne engel konamaması (madde 78)

sözleşme, çalışma, mülk edinme, toplanma, dernek ve ortaklıklar kurabilme haklarının ancak kanunla sınırlanabilmesi (madde 79) haberleşmenin gizliliği (madde 81) ilkesi, bu gibi bireysel hak ve özgürlüklere örnek oluşturmaktadır.

Anayasanın bireylere tanıdığı yargısal güvence hakları çeşitli bölümlerde ele alınmıştır. Aleni (açık) yargılanma hakkı (madde 58) mahkemeler önünde meşru yollardan yararlanarak hakkını savunabilme (madde 59) yasayla görevli mahkemede dava açabilme (madde 60) ve sadece yasayla tabi olunan mahkemede yargılanma hakkı (madde 83) bunlardan bazılarıdır.

Siyasal ve kamusal haklara örnek olarak, mebus seçme ve seçilme (madde 10 ve 11) devlet memuriyetine girebilme (madde 92) kabul işleri ile ilgili olarak yasalar aykırı buldukları durumları ilgili mercilere ve TBMM'ne haber verme hakları (madde 82) özellikle belirtilmelidir.

Ekonomik konularda, Anayasanın bireysel mülkiyeti ve girişimciliği koruyucu özellikleri mevcuttur. 1924 Anayasası devleti, müdahaleci ve düzenleyici olarak düzenlememiştir. Müdahaleler çok istisnai olarak işaretlenmiştir. Bir yıl önce yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde alınan liberal ve özel teşebbüsçü kararların ruhu Anayasaya da sirayet etmiştir. *Kamulaştırılan toprağın bedelinin peşin ödenmesini emreden anayasa (madde 74) toprak reformunu da fiilen imkansız kılmıştır.*⁽¹³⁶⁾ Bu hüküm 1937'de değiştirilecek, taksitle ödeme olanağı sağlanacak, ayrıca devletçilik ilkesi de anayasaya sokulacaktır.

¹³⁶ SINAV, T., **1924 Anayasasının Getirdiği Siyasi Rejim ve O günkü İktisadi Şartlar arasındaki İlişkiler**, DÜŞÜNCE, Aralık 1977-Ocak 1978, sayı: 9-10, s. 60.

Sosyal haklar konusu 1924 Anayasasında hemen hemen hiç ele alınmamış, devletin sosyal ödevlerine yer verilmemiştir.

Sendika, grev ve toplu pazarlık, toplu sözleşme gibi kollektif haklara temas edilmemiştir. Sosyal güvenlik, iş hakkı, sağlık ve konut hakları gibi alanlarda da devlete düşen ödevlere de temas edilmemiştir. Bunun tek istisnası, parasız ilköğretim hakkı ve (madde 87) bunun zorunluluğudur.⁽¹³⁷⁾

1930'dan sonraki Devletçilik politikası da özellikle, istihdam yaratan yarıları da işsizlik ve bundan doğan sosyal sorunlar karşısında olumlu işlevler görecektir. 1937 tarihli Anayasa değişiklikleri sırasında çiftçiye topraklandırma amacıyla yapılacak kamulaştırmaların bedellerinin ödemesinde taksit sistemine izin verilmesi, aynı yönde anılması gereken bir başka düzenlemedir (madde 74/2).

Anayasa olağanüstü yönetim usulü olarak örfi idare (sıkı yönetim) düzeninin esaslarını koymaktadır. Savaş, savaşı gerektirecek bir durum ayaklanma ya da vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli kalkışmaların doğduğuna ilişkin kesin belirtiler ortaya çıktığında, bakanlar kurulu süresi bir ayı aşmamak üzere sıkıyönetim ilan edebilir. Durum hemen meclisin onayına sunulur. Meclis sıkıyönetim süresini uzatabilir ya da kısaltabilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlıklarının, basın gönderişme, dernek ve şirket kurma özgürlüklerinin geçici olarak kayıtlanması ya da durdurulması sonucunu doğurur (madde 86).

Bu düzenlemede dikkati çeken bir özellik, sıkıyönetim durumunda kayıtlanabilecek ya da askıya alınabilecek hak ve özgürlüklerin Anayasada sayılıp gösterilmesi, yani sınırlanmasıdır. 1961 ve 1982 Anayasalarında ise bu tür sınırlamalar yer almamıştır.

¹³⁷ TANÖR, Bülent, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, MAY Yay., İstanbul 1978, s. 144-145

5) ANAYASANIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Altıncı Fası'ın son hükümleri, yeni anayasal düzenin kaynakları ile anayasanın üstünlüğü ve katılığı gibi hususları ele almıştır.

Kanun-ı Esasi ve değişiklikleri ile 1921 Teşkilat-ı Esasiye kanunu ve ekleri kaldırılmıştır (madde 104). Böylece 1921'den sonra yaşanan “*ikili anayasa düzeni*” de hukuki olarak son bulmuştur.

Anayasanın üstünlüğü ilkesi şu hükümde ifadesini bulur: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz. Hiçbir kanun Teşkilat-ı esasiye kanununa aykırı olamaz (madde 103). Ne var ki, yasaların Anayasaya aykırı olamayacağını düzenlenmesi pratik bir sonuç ortaya koymaz. Çünkü bunun yargısal yaptırımını yoktur.

Anayasanın kendisi bir anayasa yargısı sistemi ve anayasa mahkemesi öngörmediği gibi, *Türk yargı organı da bu anayasa döneminde ABD'dekine benzer bir içtihat geliştirebilmiş ve yasaların anayasa uygunluğunun yargısal denetimi çığırını açabilmiş değildir.*⁽¹³⁸⁾

Anayasanın katılığı ilkesi, yumuşak bir anayasa olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye kanunundan sonra, 1924 Anayasası ile yeniden benimsenmiştir. Anayasada değişiklik yapılabilmesi, özel kural ve usullere bağlıdır. Değişiklik önerisi Meclis üye tamsayısının üçte biri tarafından imzalanmalı ve tamsayının üçte ikisi tarafından kabul edilmelidir. Ayrıca, devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna ilişkin birinci maddenin değiştirilmesi ve başkalaştırılması hiçbir surette teklif dahi edilemez (madde 102).

Böylece katılık hem biçim ve usul yönünden, sağlanmak istenmiştir.

¹³⁸ TUNAYA, Tarık Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İÜHF yay., İstanbul 1980, s.152

Anayasaya göre TBMM, milletin tek ve gerçek temsilcisi olup onun adına egemenlik hakkını kullandığından (madde 4) anayasa değişikliği gibi kurucu iktidar yetkililerin kullanıldığı bir süreçte, Meclis yine tek yetkili organdır. Değişiklik girişimlerin ve önerilerinin başlamasında hükümete, gerçekleşen değişikliklerin onaylanması bakımından da yürütmenin ve devletin başı olan Cumhurbaşkanına herhangi bir rol düşmemektedir. Cumhurbaşkanı ilanını uygun görmediği yasaları bir kez daha meclis'e geri gönderme hakkı mevcutsa da, Bütçe kanunu ile anayasa değişikliği getiren yasalar bunun istisnasıdır. Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerini sadece ilan etmek durumundadır (madde 35).

Yine yegane temsilci olmak ve millet adını egemenlik hakkını kullanmak gibi imtiyazlı konuma ek olarak, egemen olan saf temsili demokrasi ilkesi nedeniyle, TBMM anayasa değişiklikleri konusunda halkın görüşüne ya da onayına müracaat etmek zorunda değildir.

C) 1924 ANAYASASI'NIN GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER

1924 Anayasası, 1960 yılındaki askeri müdahale ile uygulama dışı bırakılana kadar, yedi kez değişiklik geçirmiştir. Bunlardan ikisi biçimle, diğerleri esasla ilgilidir.

Biçimle ilgili değişiklikler metnin dili konusundadır. İlk metnin ağıdalı Osmanlıcası, dil devriminin verdiği katkı ile 1945 yılında yerini öz Türkçe'ye bırakmıştır. *Bu değişiklikle Anayasa'nın dili, metnin içeriğine bağlı kalınarak tamamen yenilenmiştir.*⁽¹³⁹⁾

1945'de kullanılan ve o zaman için yadırganan dil, 1960'lardan sonra kabul edilen anayasa ve Yasa diline yakındır. İkinci değişiklik, *1952 yılında Demokrat Parti iktidarının tutucu dil ve dünya görüşüne paralel olarak Anayasa metninin yine 1924'deki eski haline geri döndürülmesidir.*⁽¹⁴⁰⁾

İçerikle ilgili anayasa değişiklikleri, 1928, 1934 ve 1937 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

1928 değişikliğiyle, devletin dininin İslam dini olduğuna ilişkin hüküm anayasa metninden çıkartılmıştır (madde 2). Anayasayı dinsel gönderme noktalarından arındıran bir değişiklik de, milletvekili andı ile (madde 16)

¹³⁹ 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı kanun GÖZÜBÜYÜK, A.Ş. /KİLİ,S., **Türk Anayasa Metinleri**, s. 111 vd)

¹⁴⁰ 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Tekrar Mer'iyete Konulması Hakkında Kanun, No: 5997, Kt.24/12/1952 (aynı kaynak, s. 137).

Cumhurbaşkanı andındaki (madde 38) vallahi sözcüğünün kaldırılması, bunların yerine namusum üzerine söz veririm, ibaresinin konmasıdır.

TBMM'nin görevleri arasında sayılan ahkamı şer-iyenin tenfizi (madde 26) ibaresi de Anayasa metninden çıkartılmıştır. 1928 değişiklikleri, devlet düzenini ve Anayasayı dinsel bağlantılarından kurtarıcı nitelik taşımaktadır.

İkinci dönemli değişiklik olan 1934 tadilleri, kadınları da seçme ve seçilme hakkına kavuşturma bakımından önemlidir (madde 10 ve 11). Yukarıdaki bölümlerde işlediğimiz gibi bu hükümlerin ilk şekillerinde bu haklar erkek Türk vatandaşlarına tanınmıştı. Yeni düzenlemelerde kadın erkek her Türk bu haklara sahip kılınmıştır. Ancak, bu defa da kadınların siyasal rüste erkeklerden geç ulaştıklarına hükmedilmiş olacak ki, 1924 metninden oy kullanma yaşı 18 iken, kadınlara da bu hakkın tanınmasıyla birlikte bu sınır, 22 yaşını bitirme koşuluna yükseltilmiştir.

Daha kapsamlı değişiklikler 1937'de yapılmıştır. Bunlarla, tek partinin altı ilkesi Anayasaya sokularak (madde 2) devletin temel nitelikleri haline getirilmiştir. Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçısıdır" (madde 2).

SONUÇ

1924 Anayasasının anlaşılabilmesi, anayasasının öncesinin ve sonrasının iyi değerlendirilmesi ile mümkündür. Bu üst belgenin sıradan bir hukuksal olmayışının nedeni ise tüm zamanlara uzanan bağlantılarının varlığıdır.

İşte bu nedenle 1924 Anayasasının hazırlanışı ve özellikleri adını taşıyan çalışmamızda öncelikle Anayasa ve devlet kavramlarına açıklık getirmek istedik. Giriş bölümünü bu kavramların açıklandığı konulara tahsis ettik..

Birinci bölümde Anayasal hareketlerimizin genel olarak tarihçesini vermeye çalıştık. Çünkü 1924 Anayasasını bu tarihsel gelişimden müstesna tutmak mümkün değildir. Bu nedenle tarihi ve sosyal gerçeklerin gözardı edildiği bir çalışmanın eksik kalacağı inancı ile tarihsel gelişimi sistematik olarak ele aldık.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk Anayasası olan ve düzenlediği müesseselerle günümüz Anayasasında dahi mevcut bulunan birçok hükmü bünyesinde barındıran 1924 tarihli Anayasamıza ulaşmak için önce bu Anayasasının tarihsel ve sosyal kökenlerini tahkik etmeye, çalışma konumuzdan evvel bu türden yapılmış yasama faaliyetlerine değinmeye gayret ettik. Bu hususta Osmanlı Devletinin yönetim biçimi ve teşkilatını verdikten sonra, Sened-i İttifak, Gülhane Hattı Hümayunu ve Islahat Fermanlarına temas ettik. Bilahare 1876 Anayasasının hazırlanmasını, özelliklerini ve Osmanlı Devletinin çöküşüne değin geçirdiği değişiklikleri ele aldık.

İkinci bölümde 1921 nın hazırlanışını ve esaslarını ele aldık. Türkiye Devletinin ilk Anayasası olan ve 24 maddelik bir kanun olan ve kısa olmasından dolayı Anayasa da yer alması gereken bir çok husus ve bir çok kurumu bünyesinde barındırmayan 1921 Anayasasının içerdiği önemli esasları değerlendirdik ve ileriye dönük etkilerini ele aldık.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, giriş bölümünde sunduğumuz temel esaslar, birinci bölümde sunduğumuz anayasal hareketlerimiz ve ikinci bölümde sunduğumuz 1921 Anayasamızın değerlendirilmesi ışığında., Türkiye Cumhuriyetinin ilk Anayasası olan ve en uzun süre yürürlükte kalan 1924 tarihli Anayasamızı ele aldık.

Üçüncü bölümü oluşturan ve çalışmamıza adını veren bu kısımda, 1924 Anayasasının hazırlanış sürecini, düzenlediği müesseseleri ve geçirdiği değişiklikleri ele aldık. Ayrıca bu Anayasasının devlet müessesesindeki yerine de temas ettik.

Hukuk hayatına girmesi ile beraber hem siyaseti hem de hukuku alt üst eden ve değişimin en güzel örneklerinden birisini veren 1924 Anayasası, içerdiği hükümler ve değerler ile genç Türkiye Cumhuriyeti için, dinamik bir modernleşme aracı olarak işlev görmüştür. Sağlam ve yerleşmiş bir anlayışı demokrasi için çaktığımızın özlemin bitirilebilmesi, ancak 1924 Anayasasının ve bu Anayasa'yı yapan Meclis'in ruhuna hakim olan millete güven ve millet iradesine saygı anlayışının, tekrar hayata geçirilebilmesi ile mümkündür.

ÖZET

Anayasa kelimesi kavram olarak eski çağlara kadar iner. Bu nedenle Anayasa olgusu ilkçağlardan günümüze kadar siyasal düşüncenin en önemli tartışma konularındandır.

Bugünkü anlamda Anayasa XVIII yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı Avrupa da ki mutlak krallıklara karşı verilen mücadeleler neticesinde doğmuştur. Esas amaç yönetenlerin keyfi davranışlarını engellemektedir. Modern anlamda Anayasa devletin yönetim biçiminin belirten, yasam, yürütme ve yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini garanti altına alan ve tek bir metin halinde düzenlenmiş kurallardır. Anayasalar yapılış yöntemlerine, öngörülen devlet biçimlerine göre sınıflandırılmaktadır.

Türkiye’ de modern anlamda ilk Anayasa 1876 Kanun-i Esasi’ dir. Türkiye’ deki Anayasalar gelişmeler, Ulusal Kurtuluş Savaşından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetiyle yeni bir döneme girmiştir. Milli Egemenlik ilkesinin benimsenmesi yapılan temel devrimdir.

1921-1924 Anayasaları, Devrimlerin gerçekleştirildiği ve Cumhuriyetin temel niteliklerinin tayin edildiği dönemlerde uygulanmıştır.

Hukuk yaşamına girmesi ile beraber değişimin bel kemiğini oluşturan 1924 Anayasası, içerdiği hükümler ve değerler ile Türkiye Cumhuriyeti için, dinamik bir modernleşme aracı olarak görev yapmıştır.

SUMMARY

As a concept, constitution dates back to ancient times. The notion of constitution, from the prehistoric times to date has constituted one of the controversial subjects.

At the mean of today, constitution has risen after the second half of 18th century when the struggles against the absolute monarchs in Western Europe.

First main is that constitution, the whole body of rules organized in a single text, which specifies the regime of the state, indicates how the legislative, executive and judicial powers are used and guarantees the fundamental rights and freedoms of the citizens. It is possible to categorize the constitutions according to how they are prepared or to the regimes of the state provided for.

Turkey's first constitutions as modern sense the constitution of 1876 (Kanun-i Esasi). The constitutional developments in Turkey have merged into a main strand by the establishment of Republic of Turkey after the Turkish Independent War. This is the adoption of the principle of "national sovereignty".

The constitutions of 1921 and 1924 were implemented in a period when the Republic of Turkey, in which Revolution by Atatürk was realized and given the essential qualities.

Constitution of 1924, which is the most important zone of the changes in Turkey with its articles and values as a dynamics modernizing mean completed its mission.

KAYNAKÇA

ABADAN, Y. –SAVCI B., **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir bakış**, AÜSBF yay., Ankara 1959.

AKIN, İ., **Kamu Hukuku Devlet Doktrinleri Temel Hak ve Özgürlükleri**, İÜHF yay., İstanbul 1980.

AKIN, R., **TBMM Devleti**, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2001,

ALDIKAÇTI, O., **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, 4. baskı, İstanbul 1982.

ALDIKAÇTI, O., **Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı**, İstanbul 1960.

ALDIKAÇTI, O., **Anayasa Hukuku Ders Notları**, İÜHF yay., İstanbul 1978.

ALDIKAÇTI, O., **Anayasa Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul, 1961.

ARSEL İ., **Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, c. 1, Ankara 1965.

ARSEL, İ., **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına**, AÜ yay., Ankara.

AKBAY, M., **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, AÜHFY., Ank., 1951.

ATATÜRK, K., **Nutuk**, c. 2, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara 1987.

AVCIOĞLU, D., **Türkiye’nin Düzeni**, c.1., Cem Yay., İstanbul, 1973.

BALTA T.B., **1924 Anayasası Meclis Görüşmeleri**, AÜSBF yay., 1960.

BAŞGİL, A. F., **Esas Teşkilat Hukuku**, c. I, Baha M., İst., 1960.

ÇAM, E., **Siyaset Bilimine Giriş**, İÜİFY, İstanbul 1977.

DAL, K., **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, Bilim Yay., İkinci baskı, Ankara 1986.

DAVER, B., **Siyasal Bilime Giriş**, AÜSBFY., Ankara 1968.

DEMİREL, A., **Birinci Meclis' te Muhalefet**, İletişim Yay., İstanbul 1994.

ESEN, B.N., **Türk Anayasa Hukuku**, Ay yıldız Matbaası, Ankara 1968.

GİRİTLİ, İ.-SARMAŞIK., J., **Anayasa Hukuku**, Der Yay., İstanbul 1998.

GÖZE, A., **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yay., İstanbul 1993.

GÖZE, A., **Devletin Ülke Unsuru**, İÜHFY., İstanbul 1959.

GÖZLER, K., **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yay., Bursa 2002.

GÖZÜBÜYÜK. A.Ş./ KİLİ, S., **Türk Anayasa Metinleri “Sened-i İttifaktan Günümüze.**, İş bankası yay., 1. baskı, Ankara 1985.

GÖZÜBÜYÜK, A.Ş. - Sezgin, Z. , **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara 1957.

GÖZÜBÜYÜK, A.Ş. **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara 2000.

GÜNEŞ, T., **Araba Devrilmeden Önce**, Kaynak Yay., İstanbul 1983.

İNAN, A., **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk' ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2000.

İNALCIK, H., “**Sened-i İttifak ile Gülhane Hatt-ı Hümayunu**”, Belleten, c. XXVIII, sayı 112, 1964.

KAPANİ, M., **Kamu Hürriyetleri**, 6. baskı, AÜHF yay., Ankara 1981.

KARAL, E. Z., **Osmanlı Tarihi**, c.5, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

KARTEKİN, Enver, **Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi**, İstanbul 1973.

KUBALI, H.N., **Devlet Ana Hukuku Dersleri**, Adnan Kitabevi, İstanbul.

KUBALI, H.N., **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, Tan Matb., İstanbul 1960.

LEWİS. B., **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 3. baskı, TTK yay., 1988
Ankara

OKANDAN R.G., **Umumi Hukuk Tarihi**; İÜHF yay., İstanbul 1951.

OKANDAN, R.G., **Devletin Menşei**, İÜHF yay., İstanbul 1945.

OKANDAN, R.G., **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İÜHF yay., İstanbul.

ONAR, S.S., **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, c.I, 3. baskı, Akgün Matb., İstanbul 1966.

ÖZBUDUN, E., **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1992.

ÖZBUDUN, E., **Atatürk ve Devlet Hayatı**, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, YÖK yay., Ankara 1987.

ÖZBUDUN, E., **Türk Anayasa Hukuku**, 2. baskı, Yetkin Yay., Ankara 1989.

ÖZÇELİK, S., **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İÜHF yay., c. I., İstanbul 1982.

PARLA, T., **Türkiye' nin Siyasal Rejimi**, Onur Yay., İstanbul 1986.

SELEK, S., **Anadolu İhtilali II.**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965.

SEZGİN, Ö., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal rejim Sorunu**, Birey ve Toplum yay., Ankara 1984.

SOYSAL, M., **Anayasaya Giriş**, AÜSBF yay., Ankara, 1968,

SOYSAL, M., **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 6. baskı, Gerçek Yay., İstanbul 1986.

ŞENEL, A., **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, AÜSBF yay., Ankara 1968.

ŞENEL, A., **İlkel Topluluktan Uygar Topluma**, AÜSBF yay., Ankara 1980.

TANİLLİ, S., **Devlet ve Demokrasi, Anayasa Hukukuna Giriş**, Say Y., İstanbul 1985.

TANÖR, B., **Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu**, Lozan'ın 50. Yılına Armağan, İÜHF yay., İstanbul 1978.

TANÖR, B., **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Der Yay., İstanbul, 1996.

TANÖR, B., **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980) Yapı** Kredi Yay., 8. baskı, İstanbul 2002.

TANÖR, B., **Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c.I. İletişim Yay., İstanbul.

TANÖR, B., **Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. I. İletişim Yay., İstanbul.

TANÖR, B., **Cumhuriyet Anayasacılığımızda Üç Model**, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan, İÜ. yay., İstanbul 1998.

TUNAYA, T.Z., **TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri**, İÜHFM, C. XXIII, sayı 3-4, İstanbul 1958.

TUNAYA, T.Z., **Türkiye' nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matb., İstanbul 1960.

TUNAYA, T.Z., **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İÜHF yay., İstanbul 1980.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler - Mütareke Dönemi (1918-1922)** İstanbul 1986.

TURAN, İ., **Cumhuriyet Tarihimiz**, Çağalan Kitabevi, İstanbul 1969.,

UZUNÇARŞILI, İ.H., **Osmanlı Tarihi**, c.1., Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1988,

ÜÇOK, C.- Mumcu, A., **Türk Hukuk Tarihi**, 2. baskı, AÜHF yay., Ankara 1981.

YÜZBAŞIOĞLU,N., **“Cumhuriyetin 75 Yılına Devlet Ana Kuruluşu Yönünden Değerlendirilmesi”**, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1998.

ZABUNOĞLU, Y. K., **Kamu Hukukuna Giriş, Devlet**, AÜHF yay., Ankara1973.

1924 ANAYASASININ METNİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Esas Hükümler

Madde 1- Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.

Madde 2- (5.2.1937- 3115)⁽¹⁾ Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi laik ve Devrimcidir. Devlet Dili Türkçe'dir. Başkent Ankara'dır.

Madde 3- Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.

Madde 4- Türk milletini ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder ve Millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır.

Madde 5- Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve onda toplanır.

Madde 6- Meclis, yasama yetkisini kendi kullanır.

Madde 7- Meclis, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tâyin edeceği Bakanlar kurulu eliyle kullanır.

Madde 8- Yargı hakkı, millet adına usul ve kanuna göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır.

¹ Maddenin ilk şekli: "Türkiye Devletinin dini, dini İslamdır; resmi dili Türkçedir; makararı Ankaradır.

İKİNCİ BÖLÜM

Yasama Görevi

Madde 9- Türkiye Büyük Millet Meclisi, özel kanununa göre millet tarafından seçilmiş milletvekillerinden kurulur.

Madde 10- (5.12.1934-2599)⁽²⁾ Milletvekili seçmek, yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk'ün hakkıdır.

Madde 11- (5.12.1934-2599)⁽³⁾ Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk Milletvekili seçebilir.

Madde 12- Yabancı Devlet resmi hizmetinde bulunanlar terhipli cezaları gerektiren suçlardan veya hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflâs suçlarında biriyle hüküm giymiş olanlar, kısıtlılar, yabancı devlet uyrukluğunu ileri sürenler kamu hizmetlerinden yasaklılar, Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezler.

Madde 13- Büyük Millet Meclisinin seçimi dört yılda bir yapılır.

Süresi biten milletvekilleri tekrar seçilebilir.Eski Meclis, yeni Meclisin toplanmasına kadar devam eder.Yeni seçim yapılmasına imkân görülmezse, toplanma dönemi bir yıl daha uzatılabilir. Her milletvekili, yalnız kendini seçen çevrenin değil, bütün milletin vekilidir.

² Maddenin ilk şekli: “On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk Meb’ usan intihabına iştirak etmek hakkına haizdir.”

³ Maddenin ilk şekli: “Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk, meb’us intihap edilmek salahiyetine haizdir.”

Madde 14- Büyük Millet Meclisi, her yıl Kasım ayı başında çağrısız toplanır. Meclis, üyelerinin memleket içinde dolaşmaları, inceleme yapmaları, denetleme vazifelerine hazırlanmaları ve dinlenmeleri için çalışmasına yılda altı aydan fazla ara veremez.

Madde 15- Kanun teklif etmek hakkı, Meclis üyelerinin ve Bakanlar Kuruludur.

Madde 16- (10.4.1928-1222)⁽⁴⁾ Milletvekilleri Meclise katıldıklarında şöyle andiçerler. “Namusum Üzerine söz veririm ki: Vatanın ve milletin mutluluğuna, esenliğine, milletin kayıtsız şartsız egemenliğine aykırı bir amaç gütmeyeceğim ve Cumhuriyet esaslarına bağlılıktan ayrılmayacağım.”

Madde 17- Bir milletvekiline Meclis içindeki oy, düşünce ve demeçlerinden ne de meclisteki oy, düşünce ve demeçlerini meclis dışında söylemek ve açığa vurmaktan sorumlu değildir. Seçiminden gerek önce ve gerek sonra üstüne suç atılan bir milletvekili Kamutayın kararı olmadıkça sanık olarak sorgulanamaz, tutulamaz ve yargılanamaz. Cinayetten suçüstü yakalanma hali bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili makam bunu hemen Meclise bildirmek ödevindedir. Seçiminden önce veya sonra bir milletvekili hakkında verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi milletvekilliği süresinin sonuna bırakılır. Milletvekilliği süresi içinde zamanaşımı yürümez.

⁴ Madenin ilk şekli: “Meb’ uslar meclise iltihak ettiklerinde şu şekilde tahlif olunurlar; (Vatan ve milletin saadet ve selametine ve Milletin Bila kaydü şart hakimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma “Vallahi”).

Madde 18- Milletvekillerinin yıllık ödenekleri özel kanunla gösterilir.

Madde 19- Ara verme sırasında Cumhurbaşkanı veya Meclis Başkanı gerekli görürse Meclisi toplanmaya çağırabilir. Üyelerden beşte irinin istemesi üzerine de Meclis Başkanı Meclisi toplanmaya çağırır.

Madde 20- Meclis görüşmeleri herkese açıktır ve olduğu gibi yayılır. Fakat Meclis, iç tüzük hükümlerine uygun olarak kapalı oturumlar dahi yapabilir. Kapalı oturumlardaki görüşmeleri yaymak meclisin kararına bağlıdır.

Madde 21- Meclis görüşmelerini iç tüzük hükümlerine göre yapar.

Madde 22- Soru, gensoru ve Meclis soruşturması Meclisin yetkilerinden olup bunların nasıl yapılacağı iç tüzükte gösterilir.

Madde 23- Milletvekilliği ile hükümet memurluğu bir kişide birleşemez.

Madde 24- Türkiye Büyük Millet Meclisi kamutayı her kasım ayı başında kendine bir yıl için bir Başkan, Üç Başkan vekili seçer.

Madde 25- Seçim dönemi bitmesinden meclis, üyelerinin tam sayısının salt çokluğu ile seçim yenilemeğe karar verirse, yeni toplanan meclisin seçim dönemi kasım ayından başlar. Kasım önceki toplantı, olağanüstü toplantı sayılır.

Madde 26- (10.4.1928-1222)⁽⁵⁾ Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, Devletlerle sözleşme, andlaşma ve barış yapmak, harb ilan etmek, Devletin bütçe e kesin hesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçalı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmak, genel ve özel af ilan etmek, cezaları ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar.

Madde 27- Bir milletvekilinin vatan hainliği ve milletvekilliği sırasında yiyicilik suçlarından biriyle sanık olduğuna Türkiye Büyük Millet Meclisi kamutayı hazır üyelerinin üçte iki oy çokluğu ile karar verilir yahut on ikinci maddede yazılı suçlardan biriyle hüküm giyer e buda kesinleşirse milletvekilliği sıfatı kalkar.

Madde 28- Çekilme, kanun hükümleri gereğince kısıtlanma, özürsüz ve izinsiz bir ay Meclise devamsızlık yahut memurluk kabul etme hallerinde milletvekilliği düşer.

Madde 29- Ölen yahut yukarıdaki maddeler gereğince milletvekilliği sıfatı kalkan veya düşen milletvekilinin yerine bir başkanı seçilir.

Madde 30- Büyük Millet Meclisi, kendi kolluk işlerini başkanı eliyle düzenler ve yürütür.

⁵ Maddenin ilk şekli: “Büyük Millet Meclisi ahkamı şer’iyyenin tenfizi, kavaninin vaz’ ı tadili, tefsiri, fesih ve ilgası, Devletlerle mukavele, muahede ve sulh akti, harp ilanı, muvazenei umumiyei maliye ve devletin umum hesabı kat’ i kanunlarının tetkik ve tasdiki, meskukat darbı, inhisar ve mali taahhüdü mutazammın mukavelat ve imtiyazatın tasdik ve feshi, umumi ve hususi af ilanı, cezaların tahfif veya tahvili, tahkikat ve mücazati kanuniyyenin tecili, mahkemelenden sadır olup katiyet kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazi gibi vazai fi bizzat kendi ifa eder”.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yürütme Görevi:

Madde 31- Türkiye Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi kamutayı tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni cumhurbaşkanının seçimine kadar sürer. Yeniden seçilmek olur.

Madde 32- Cumhurbaşkanı, devletin başıdır. Bu sıfatla törenli oturumlarda meclise ve gerekli gördükçe bakanlar kuruluna Başkanlık eder ve Cumhurbaşkanı kaldıkça meclis tartışma ve görüşmelerine katılamaz ve oy veremez.

Madde 33- Cumhurbaşkanı, hastalık ve memleket dışı yolculuk gibi bir sebeple görevini yapamaz veya ölüm, çekilme ve başka sebeple Cumhurbaşkanlığı açık kalırsa Büyük Millet Meclisi Başkanı vekil olarak Cumhurbaşkanlığı görevini yapar.

Madde 34- Cumhurbaşkanlığı boş kaldığında Meclis toplanırsa Cumhurbaşkanı hemen seçer. Meclis toplanık değilse Başkanı tarafından hemen toplanmaya çağrılarak Cumhurbaşkanı seçilir. Meclisin seçim dönemi sonra ermiş ve seçimin yenilenmesine karar verilmiş olursa cumhurbaşkanını gelecek meclis seçer.

Madde 35- Cumhurbaşkanı, Meclisin kabul ettiği kanunları on gün içinde ilan eder. Cumhurbaşkanı, uygun bulmadığı kanunları bir defa grşlmek üzere gene on gün içinde gerekçesi ile birlikte meclise geri verir. Anayasa ile Bütçe kanunun bu hüküm dışındadır.

Madde 36- Cumhurbaşkanı her yıl Kasım ayında hükümetin geçen yıldıki çalışmaları ve giren yıl içinde alınması uygun görülen tedbirler hakkında bir söylev verir. Yahut söylevini başbakana okutur.

Madde 37- Cumhurbaşkanı, yabancı devletler yanında Türkiye Cumhuriyetinin siyasi temsilcilerini tayin eder ve yabancı devletlerin siyasi temsilcilerini kabul eder.

Madde 38- (10.4.1928-1222)⁽⁶⁾ Cumhurbaşkanı, seçiminden hemen sonra meclis önünde şöyle andier:“Namusum zerine söz veririm ki: Cumhurbaşkanı olarak, Cumhuriyet kanunlarını, milletin egemenlik esaslarını sayacağım; Ve bunları müdafaa edeceğim; Türk milletinin mutluluğuna bütün bağlılığımla, bütün kuvvetimle çalışacağım;Türk Devletine yönelecek her tehlikeyi en son şiddetle nceleyeceğim; Türkiye’nin şanını, şerefini koruyup yükseltmek, üstüme aldığım görevin isterlerini yerine getirmek için olanca varlığımla çalışmaktan asla ayrılmayacağım”

Madde 39- Cumhurbaşkanının çıkaracağı, bütün kararlar başbakan ile birlikte ilgili bakanlar tarafından imzalanır.

⁶ Maddenin ilk şeklinde “vallahı” ibaresi mevcuttur.

Madde 40- Başkomutanlık, büyük millet meclisinin yüce varlığından ayrılmaz ve cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur. Harb kuvvetlerinin komutası barışta özel kanuna göre genel kurmay başkanlığına ve seferde bakanlar kurulunun teklifi üzerine cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek kimseye verilir.

Madde 41- Cumhurbaşkanı, vatan hainliği halinde Büyük Millet Meclisine karşı sorumludur. Cumhurbaşkanının çıkaracağı bütün kararlardan doğacak sorumlular 39'uncu madde gereğince bu kararları imzalayan Başbakanın ve ilgili bakanındır. Cumhurbaşkanının zlk işlerinden dolayı sorumllanması gerekirse Anayasanın milletvekilliği dokunulmazlığı ile ilgili 17 nci maddesi hükümlerine uyulur.

Madde 42- Cumhurbaşkanı, hükümetin teklifi üzerine, daimi malullük veya kocama gibi özlük sebeplerden dolayı belli kimselerin cezalarını kaldırabilir ve hafifletebilir. Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi tarafından sanıklanarak hüküm giyen bakanlar hakkında bu yetkiyi kullanamaz.

Madde 43- Cumhurbaşkanının deneği özel kanunla gösterilir.

Madde 44- (29.11.1937-3272)⁽⁷⁾ Başbakan, Cumhurbaşkanınca meclis üyeleri arasından tayin olunur. Öteki bakanlar Başbakanca meclis üyeleri arasından seçilip tamamı Cumhurbaşkanı tarafından onandıktan sonra meclis sunulur.Meclis toplanık değilse sunma işi meclisin toplanmasına bırakılır. Hükümet, tutacağı yolu ve siyasi görüşünü en geç ir hafta içinde meclise bildirir ve ondan güven ister.

Madde 45- Bakanlar, Başbakanın reisliği altında Bakanlar Kurulunu meydana getirir.

Madde 46- Bakanlar kurulu, hükümetin genel politikasından birlikte sorumludur.Bakanların her biri kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerden eylem ve işlemlerinden ve politikasının genel gidişinden tek başına sorumludur.

Madde 47- (29.11.1937-3272)⁽⁸⁾ Bakanların görev ve sorumluları özel kanunla gösterilir.

Madde 48- (29.11.1937-3272)⁽⁹⁾ Bakanlıkların kuruluşu özel kanuna bağlıdır.

⁷ Maddenin ilk şekli: Başvekil, Reiscumhur canibinden ve Meclis Azası meyanından tayin olunur. Sair vekiller başvekil tarafından, meclis azası arasından intihap olunarak heyeti umumiyesi Reiscumhurun tasdiki ile meclise arz olunur. Siyası müştaşarları Başvekil, meclis azası arasından seçerek, Reiscumhurun tasdikine arz eder.”

⁸ Maddenin ilk şekli: “ Vekillerin vazife ve mesuliyetleri kanunu mahsus ile tayin olunur.”

⁹ Maddenin ilk şekli: “Vekaletlerin adedi kanun ile tayin olunur.”

Madde 49- (29.11.1937-3272)⁽¹⁰⁾ İzinli veya herhangi bir sebeple özürlü olan bir Bakana, bakanlar kurulu üyelerinden bir başkası geçici olarak vekillik eder. Ancak bir Bakan birden fazlasına vekillik edemez.

Madde 50- (29.11.1937-3272)⁽¹¹⁾ Bakanlardan birinin Yüce divana yollanması hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisince verilen karar, kendisini bakanlıktan da düşürür.

Madde 51- İdare davalarına bakmak ve idare uyuşmazlıklarını çözmek, hükümetçe hazırlanarak kendine verilecek kanun tasarıları ve imtiyaz sözleşme ve şartlaşmaları üzerine düşüncesini bildirmek, gerek kendi özel kanunu ve gerek başka kanunlarla gösterilen görevleri yapmak üzere bir Danıştay kurulur. Danıştay başkanları ve üyeleri, daha önce önemli Görevlerde bulunmuş, uzmanlıkları, bilgileri ve görgüleriyle belirgin kimseler arasından Büyük Millet Meclisince seçilir.

Madde 52- Bakanlar Kurulu, kanunların uygulanışını göstermek yahut kanunun emrettiği işleri belirtmek üzere içinde yeni hükümler bulunmamak ve Danıştayın incelemesinden geçirilmek şartıyla tüzükler çıkarır. Tüzükler Cumhurbaşkanını imzası ve ilanı ile yürürlüğe girer. Tüzüklerin kanunlara aykırılığı ileri sürüldükte bunun çözüm yeri Türkiye Büyük Millet Meclisidir.

¹⁰ Maddenin ilk şekli: “Mezun veya herhangi bir nedenle mazur olan bir vekile İcra vekilleri heyeti azasından bir diğeri veya siyasi müşteşarlardan biri muvakkaten niyabet eder. Ancak bir vekil veya bir siyasi müşteşar bir vekaletten fazlasına niyabet edemez.”

¹¹ Maddenin ilk şekli: Türkiye Büyük Millet Meclisince İcra Vekillerinden birinin Divanı Aliye sevkine dair verilen karar vekaletten sukutunu dahi mutazammındır”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yargı Erki

Madde 53- Mahkemelerin kurulu görev ve yetkileri kanunla gösterilir.

Madde 54- Yargıçlar, bütün davaların görülmesinde ve hükmünde bağımsızdırlar ve bu işlerine hiçbir türlü karşılamaz. Ancak kanun hükmüne bağlıdırlar.

Mahkemelerin kararlarını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Bakanlar Kurulu hiçbir türlü değiştiremezler, başkalamazlar, geciktiremezler ve hükümlerini yerin getirilmesine engel olamazlar.

Madde 55- Yargıçlar, kanunda gösterilen usuller ve haller dışında görevlerinden çıkarılamazlar.

Madde 56- Yargıçların nitelikleri, hakları, görevleri, aylık ve ödenekleri, nasıl tayin olunacakları ve görevlerinden nasıl çıkarılacakları özel kanunla gösterilir.

Madde 57- Yargıçlar, kanunla gösterilenlerden başka genel veya özel hiçbir görev alamazlar.

Madde 58- Mahkemelerde yargılamalar herkese açıktır. Yalnız yargılama usulü kanunları gereğince bir yargılamanın kapalı olmasına mahkeme karar verebilir.

Madde 59- Herkes mahkeme önünde haklarını korumak için gerekli gördüğü yasalı araçları kullanmakta serbesttir.

Madde 60- Hiçbir mahkeme görev ve yetkisi içindeki davalara bakmazlık edemez. Görev ve yetki dışında olan davalar ancak bir kararla reddolunur.

Yüce divan

Madde 61- (29.11.1937-3272)⁽¹²⁾ Bakanları, Danıştay ve Yargıtay başkanları ve üyelerini ve Cumhuriyet Başsavcısını görevlerinden doğacak işlerden dolayı yargılamak için Yüce divan kurulur.

Madde 62- Yüce divan üyeliği için, on biri Yargıtay, onu Danıştay Başkanları ve üyeleri arasından ve kendi Genel kurulları tarafından gerekli görüldükçe gizli oyla, yirmi bir kişi seçilir. Bunlar gizli oy ve salt çoklukla içlerinden birini Başkan ve birini Başkan vekili seçerler.

Madde 63- Yüce divan bir Başkan ve on dört üye ile kurulur ve kararlarını salt çoklukla verir. Geri kalan altı kişi gerektiğinde kurulun eksliğini tamamlamak için yedek üye durumundadır. Bu yedek üyeleri, üçü Yargıtay, üçü Danıştay'dan seçilmiş üyeler arasında olmak üzere adçekme ile ayrılır. Başkanlığa ve başkan vekiline seçilenler bu ad çekmeye girmezler.

¹² Maddenin ilk şekli: Vazifelerinden münbais hususatta İcra vekilleriyle, Siyasi Müşteşarları Şurayı Devlet ve Mahkemei Temyiz ve azasını ve Başsavcısını muhakeme etmek üzere bir (Divanı Ali) teşkil edilir.

Madde 64- Yüce divanın savcılık görevi, Baş savcılık tarafından görülür.

Madde 65- Yüce divanın kararları kesindir.

Madde 66- Yüce divan kanunlara göre yargılar ve hüküm verir.

Madde 67- Yüce divan gerekli görüldüğünde Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla kurulur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Türklerin Kamu Hakları

Madde 68- Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına zarar vermiyecek her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyeti sınırındır. Bu sınırı ancak kanun çizer.

Madde 69- Türkler kanun karşısında eşittirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır.

Madde 70- Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma , toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanındır.

Madde 71- Cana, mala, ırza, konuta hiçbir türlü dokunulamaz.

Madde 72- Kanunda yazılı hal ve şekillerden başka türlü hiçbir kimse yakalanamaz ve tutulmaz.

Madde 73- İşkence, eziyet, zoralım ve angarya yasaktır.

Madde 74- (5.2.1937-3115)⁽¹³⁾ Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunları gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz. Çiftçiyi toprak sahibi kılmak ve ormanları devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanların kamulaştırma karşılığı ve bu karşılıkların ödeneşi özel kanunlarla gösterilir. Olağanüstü hallerde kanuna göre yükletilecek para ve mal ve çalışma ödevleri dışında hiçbir kimse başka hiçbir şey yapmaya ve vermeye zorlanamaz.

Madde 75- (5.2.1937-3115)⁽¹⁴⁾ Hiçbir kimse felsefi inancından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Güvenliğine ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir.

Madde 76- Kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranamaz.

¹³ Maddenin ilk şekli: Maddedeki hükme ilaveten, Çiftçiyi toprak sahibi yapmak, ve ormanları devlet tarafından idare etmek için istimlak olunacak arazi ve ormanların istimlak bedeli ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlar ile tayin olunur.”

¹⁴ Maddenin ilk şekli: Hiç kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez. Asayiş, adabı muaşeretini umumiye ve kavanine mugayir olmamak üzere hür türlü ayinler serbesttir.”

Madde 77- Basın, kanun çerçevesinde serbesttir ve yayımından önce denetlenemez, yoklanamaz.

Madde 78- Seferberlik ve sıkıyönetim hallerinin veyahut salgın hastalıklardan dolayı kanun gereğince alınacak tedbirlerin gerektirdiği kısıntıların dışında yolculuk hiçbir kayıt altına alınamaz.

Madde 79- Bağıtların, çalışmaların, mülk edinme ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunlarla çizilir.

Madde 80- Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir.

Madde 81- Postalar verilen kağıtlar, mektuplar ve her türlü emanetler yetkili sorgu yargıcı veya yetkili mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefonla haberleşmenin gizliliği bozulamaz.

Madde 82- Türkler gerek kendileri, gerek kamu ile ilgili olarak kanunlara ve tüzüklere aykırı gördükleri hallerde yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet meclisi tek başlarına veya toplu olarak haber verebilir ve şikayette bulunabilirler. Haber veya şikayeti alan makam kişi ile ilgili başvuruların sonucunu dilekçeye yazılı olarak bildirmek ödevindedir.

Madde 83- Hiç kimse kanunca bağı olduğu mahkemedan başka bir mahkemeye verilemez ve yollanamaz.

Madde 84- Vergi, Devletin genel giderleri için, halkın pay vermeyi demektir. Bu esasa aykırı olarak gerçek veya tüzel kişiler tarafından veya onlar adına resimler, ondalık alınması ve başka yüklemeler yapılması yasaktır.

Madde 85- Vergiler ancak kanunla salınır ve alınır. Devletçe, illerin özel idarelerince ve belediyelerce alınagelmekte olan resimler ve yüklemeler, kanunları yapıncaya kadar alınabilir.

Madde 86- Harb halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdikte veya ayaklanma olduğunda yahut vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldükte Bakanlar Kurulu süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen Meclisin sıkıyönetim süresini, gerekirse uzatabilir veya kısaltabilir. Meclis toplanık değilse hemen toplanmaya çağrılır. Sıkıyönetim süresi ancak Meclisin kararıyla uzatılabilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, gönderişme, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir. Sıkıyönetim bölgesiyle bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği harb halinde de dokunulmazlığın ve diğer hürriyetlerin nasıl kayıtlanabileceği veya durdurulacağı kanunla gösterilir.

Madde 87- Kadın, erkek bütün Türkler ilk öğretimden geçmek ödevindedirler. İlköğretim Devlet okullarında parasızdır.

Madde 88- Türkiye’de din ve ırk ayırılmaksızın vatandaşlık bakımından herkese "Türk" denir. Türkiye’de veya Türkiye dışında bir türk babadan gelen yahut Türkiye’de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye’de dünyaya gelipte memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmi olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatının kaybı kanunda yazıl hallerde olur.

ALTINCI BÖLÜM

Türlü Maddeler

İller

Madde 89- Türkiye, coğrafya durumu ve ekonomi ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür ve bucaklarda kasaba ve köylerden meydana gelir.

Madde 90- İllerde şehir, kasaba ve köyler tüzelkişilik sahibidirlir.

Madde 91- İllerin işleri, yetki genişliği ve görev ayrımı esaslarına göre idare olunur.

Memurlar

Madde 92- siyasi hakları olan her Türkün, yeterliğine ve hakedişine göre, devlet memuru olmak hakkıdır.

Madde 93- Bütün memurların nitelikleri, hakları, görevleri, aylık ve ödenekleri göreve alınmaları ve görevden çıkarılmaları, yükselme ve ilerlemeleri özel kanunla gösterilir.

Madde 94- Kanuna aykırı işlerde üstün emrine uymuş olmak memuru sorumdan kurtarmaz.

Maliye İşleri

Madde 95- (10.12.1931-1883)⁽¹⁵⁾ Bütçe kanunu tasarısı ve buna bağlı bütçeler ve cetvellerle katma bütçeler Meclise bütçe yılı başından en az üç ay önce sunulur.

Madde 96- Devlet malları bütçe dışı harcanamaz.

Madde 97- Bütçe kanununun geçerliği bir yıldır.

Madde 98- Kesin hesap kanununu, ilişkin olduğu yıl bütçesinin hesap dönemi içinde elde edilen gelire göre o yılki ödemelerin gerçekleşmiş tutarını gösterir kanundur. Bunun şekli ve bölümleri bütçe kanunu ile tam karşılıklı olacaktır.

Madde 99- Her yılın kesin hesap kanunu tasarısı o yılın sonundan başlayarak en geç ikinci yıl Kasım ayı başına kadar Büyük Millet meclisine sunulur.

Madde 100 - Büyük Millet meclisine bağlı ve Devletin gelirleri ve giderlerini özel kanuna göre denetlemekle görevli bir Sayıştay kurulur.

¹⁵ Maddenin ilk şekli: “Muvazenei umumiye kanunu müteallik olduğu senei maliyenin duhulünde mevkii icraya konulabilmek için layihası ve merbutu bütçeler ve cetveller nihayet teşrinisaninin iptidasında meclise takdim olunur.”

Madde 101- Sayıştay, genel uygunluk bildirimini ilişkin olduğu kesin hesap kanununun maliyece Büyük Millet meclisine verilmesi tarihinden başlayarak en geç altı ay içinde meclise sunar.

Anayasanın Dayanakları

Madde 102- Anayasada değişiklik yapılması aşağıdaki şartlara bağlıdır: Değişiklik teklifinin meclis tam üyesinin en az üçte biri tarafından imzalanması şarttır. Değişiklikler ancak tam sayısının üçte iki oy çokluğu ile kabul edilebilir. Bu kanunun, Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesinde değişiklik ve başkala ma yapılması hiçbir türlü teklif dahi edilemez.

Madde 103- Anayasanın hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alıkonamaz. Hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz.

Madde 104- 20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunun yerine mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun konulmuştur.

Madde 105- Bu kanun yayım tarihinden itibaren yürürlüğe girer.

